नृत्य वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण

(एक झलक)

अनुमानित लागत - रु.१,२८,६२,२१३।८३
ल.ई. स्वीकृत मिति - २०७२ पुस ३० गते
उपभोक्ता समिति गठन- मिति २०७३ जेठ १७ गते
योजना सम्झौता - मिति २०७३ जेठ ३१ गते
कार्य शुरु - मिति २०७३ कार्तिक १५ गते
कार्य सम्पन्न - मिति २०७७ कार्तिक १७ गते
सहयोग प्राप्त - रु. ६,२७,५१०।-
कार्य मूल्याङ्कन - ९६,६८,९३१।२८
कूल खर्च - रु. ७७,१३,५८१।-
ज्यालातर्फ जम्मा- रु. ४६,५८,२३५।-
सामानतर्फ खर्च- रु. ३०,५५,३४६।-

9 789937 099110

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण

भक्तपुर नगरपालिका

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण
२०७८

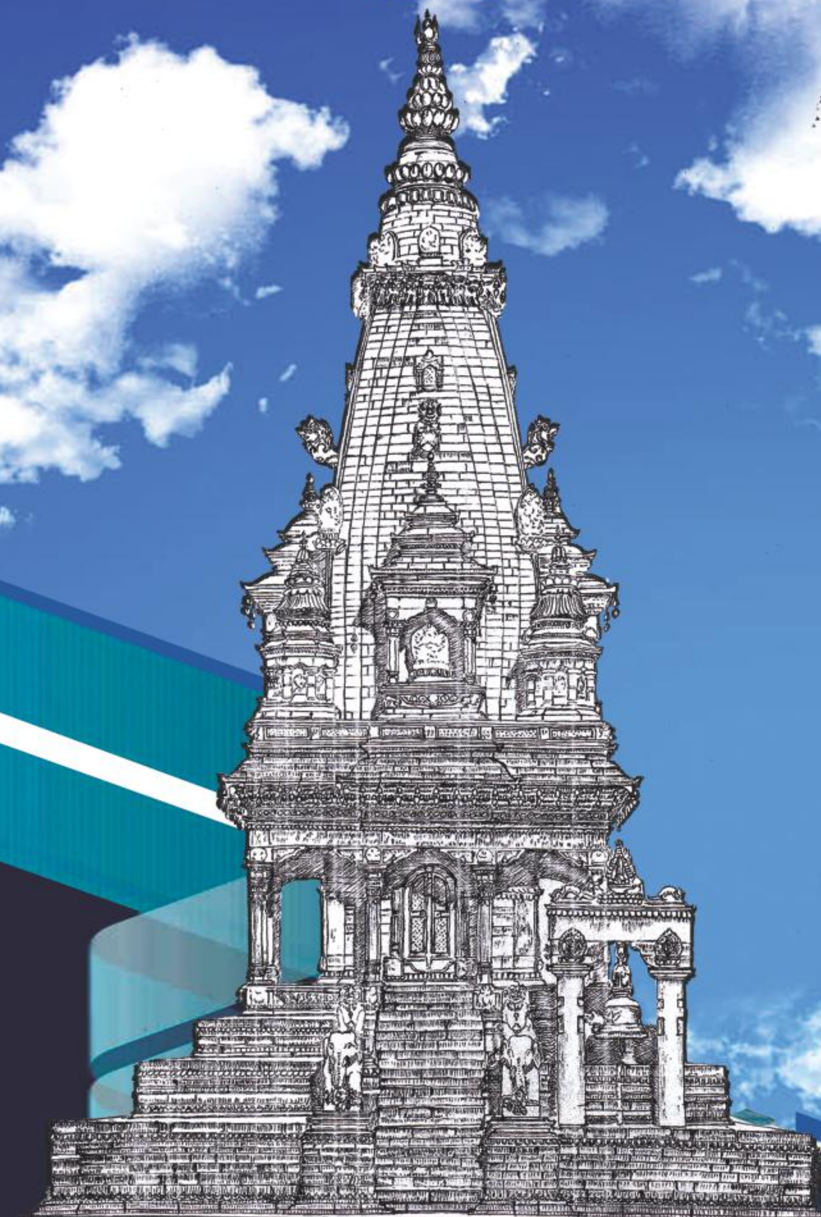

भक्तपुर नगरपालिका

नृत्य वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण

२०७८

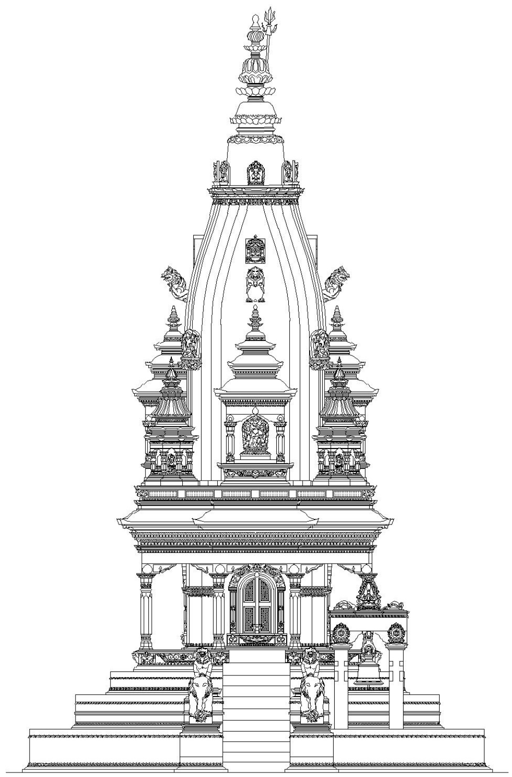

प्रकाशक

भक्तपुर नगरपालिका

व्यासी–२, भक्तपुर

पुस्तक : नृत्य वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण

प्रकाशक : भक्तपुर नगरपालिका
व्यासी–२, भक्तपुर
bhaktapurmuni@gmail.com

संस्करण : पहिलो, २०७८ मङ्सिर

साजसज्जा /आवरण : 'भक्तपुर' मासिक डेस्कटप

प्रति : ५०००

मुद्रण : मित्रता छापाखाना
भक्तपुर, फोन नं. ०१–६६१३३९९,९८४१२२९८०३
mc.mitrarta@gmail.com

मूल्य : रु. २५०।–

ISBN : 978-9937-0-9911-0

NRITYA VATSALA MANDIR PUNARNIRMAN
(Reconstruction of Nritya Vatsala Temple)
published by Bhaktapur Municipality

विषय सूची

प्रकाशकीय		क
नेपाल मजदुर किसान पार्टीका अध्यक्ष नारायणमान बिजुक्छेँको सन्देश		ग
नेमकिपाका सचिव एवं प्रतिनिधिसभा सदस्य प्रेम सुवालको शुभकामना !		च
जनताको सहयोगमा सम्पदाहरूको जीर्णोद्धार र पुन:निर्माण सम्भव छ	- सुनिल प्रजापति	१
वत्सला मन्दिर	- रजनी जोशी	४
पुन:निर्मित वत्सला मन्दिर	- गौरीबहादुर कार्की	१३
वत्सला मन्दिर	- तेजेश्वर बाबु ग्वंग:	२६
भक्तपुरका वत्सला मन्दिरहरू	- पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ	३६
भक्तपुर लायकुका लोहँदेग:हरू	- ओम धौभडेल	५९
आँखै अगाडि गर्ल्यामगुर्लुम ढलेको वत्सला मन्दिर हेर्दाहेर्दै पुन: ठडियो	- दामोदर सुवाल	६९
बलियो बन्दै वत्सला	- उपेन्द्र लामिछाने	७९
वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण विवरण	- रामगोविन्द श्रेष्ठ	८१
वत्सला दुर्गा मन्दिर पुन:निर्माण उपभोक्ता समितिको प्रतिवेदन	- रामहरि गोरा	११३
आर्थिक सहयोगीहरूको नामावली		११७
भक्तपुरको वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माणमा खटिएका यी ७७ वर्षे कालिगड	- मतिना त्वानावासु	१२१
वत्सला दुर्गा मन्दिर पुन:निर्माणमा काम गर्दा	- श्यामकृष्ण त्वायना	१२६

नृत्य वत्सला मन्दिर निर्माणसम्बन्धी बैठक निर्णय	१३०
केही पत्रहरू	१३२
लगत इस्टिमेट	१३८
नृत्य वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण (नापी किताब)	१४४
कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन	१६३
सम्पन्न योजनाको सार्वजनिक परीक्षण	१६५
टिप्पणी र आदेश	१७२
तस्बिर खण्ड	१७५

प्रकाशकीय

'नगरपालिका नगरवासीको साझा संस्था हो' भन्ने हाम्रो नीति तथा 'पुर्खाले सिर्जेको सम्पत्ति हाम्रो कला र संस्कृति' भन्ने नारालाई सार्थक पार्न भक्तपुर नपा फेरि एक पटक सगौरव सफल भएको छ। भर्खरै भक्तपुर लाय्कूस्थित महत्त्वपूर्ण सम्पदा नृत्य वत्सला मन्दिरको पुनःनिर्माण सम्पन्न भएको छ ।

२०७२ सालको महाभूकम्पमा मन्दिरको खुड्किला खण्ड बाहेक पूरै भत्किएको यस मन्दिरको पुनःनिर्माण प्राविधिक एवम् विज्ञहरूको सुझावअनुसार भित्री भागमा काठका खम्बाहरू ठड्याई बलियो गरी पुनःनिर्माण भएको छ। पुनःनिर्माणमा पुरातात्त्विक मापदण्डको पूर्ण पालना गरिएकोले यसको ऐतिहासिक मौलिकतामा कुनै आँच पुऱ्याइएको छैन।

वितगमा पटक-पटक भत्किएको यस मन्दिरको पुनःनिर्माणबारे सम्बन्धित क्षेत्रका जिज्ञासुलगायतलाई जानकारी दिन 'नृत्य वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण' पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ। यसमा सम्बन्धित विषयका ज्ञाताहरूबाट मन्दिरको ऐतिहासिक, पुरातात्त्विक, वास्तुकला र सांस्कृतिक महत्त्व तथा प्राविधिक पक्षका लेखरचना सङ्ग्रहित गरिएको छ। त्यस्तै मन्दिर पुनःनिर्माणबारे नीतिगत, प्रशासनिक, आर्थिक पक्ष, उपभोक्ता समिति, दक्ष कलाकारहरू, दाताहरूको विवरण पनि समावेश गरिएको छ। यसमा मन्दिरका सबैजसो मूर्ति, आकृति, बनावट लगायतका चित्रहरू 'तस्बिर खण्ड' मा दिइएको छ। यसबाट पाठकहरूले मन्दिर र मन्दिरको पुनःनिर्माणबारे विस्तृत जानकारी प्राप्त गर्ने विश्वास छ।

पुस्तकको लागि लेखरचना दिनुहुने विज्ञहरू, पुनःनिर्माणको जिम्मेवारी लिने उपभोक्ता समिति, आफ्नो दक्ष सीप प्रयोग गर्ने कलाकार र कामदार, श्रमदान गर्ने नगरबासीहरू र सहयोग गर्ने दाताहरू प्राविधिक प्रशासनिक पुनःनिर्माणको

विविध समयको तस्बिर उपलब्ध गराउनेलगायतका कर्मचारीहरू प्रति भक्तपुर नपा आभारकासाथ धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ। त्यस्तै पुस्तकाकारमा प्रकाशन गर्न सहयोग गर्ने 'भक्तपुर' मासिक डेस्कटप, भक्तपुर मासिकका सम्पादक लक्ष्मण जोशी, ज्ञानसागर प्रजापतिलगायतलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ।

हाम्रो प्रयासलाई थप हौसला प्रदान गर्न नेपाल मजदुर किसान पार्टीका अध्यक्ष नारायणमान बिजुक्छेँज्यूको सन्देशको निम्ति तथा नेमकिपाका सचिव एवम् प्रतिनिधिसभाका सांसद प्रेम सुवालज्यूको शुभकामनाका निम्ति नपा परिवार हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौँ।

यो पुस्तक अभिलेख र पारदर्शिताको एक दस्तावेज हुने हाम्रो विश्वास तथा धेरै दृष्टिले सङ्ग्रहणीय हुने हाम्रो अपेक्षाबारे विज्ञ पाठकहरूबाट रचनात्मक प्रतिक्रियाको निम्ति आग्रह गर्दछौँ। धन्यवाद !

नेपाल मजदुर किसान पार्टीका अध्यक्ष नारायणमान बिजुक्छेँको सन्देश

नृत्य वत्सला मन्दिरको पुनःनिर्माण 'जीवित सङ्ग्रहालय' को थप कार्य

भक्तपुरको लायक् (दरबार चोक) स्थित वत्सला मन्दिर नेपाल संवत् ७९८ (विसं १७३५) मा राजा जितामित्र मल्लले निर्माण गरेको बताइन्छ भने नेपाल संवत् ८२० (विसं १७५७) मा राजा भुपतीन्द्र मल्लले पुनःनिर्माण गरेको अर्थात् २२ वर्षपछि पिताले निर्माण गरेको मन्दिरलाई पुत्रले पुनःनिर्माण गरी नेपालकै एक सुन्दर स्मारक निर्माण गरेको राम्रो उदाहरण प्रस्तुत भएको देखियो। शुरूको निर्माण आजको मितिले ३४३ वर्ष अगाडिको विषय हो भने पुनःनिर्माण ३२१ वर्ष अगाडि भएको हो।

भक्तपुर लायक्मै शिखर शैलीका ढुङ्गे मन्दिर 'कुकुर भुक्ने घण्टा' (खिचाखो गां) भएको वत्सला मन्दिर र पचपन्न झ्याल दरबारकै पूर्वी कुनामा सिद्धि वत्सला मन्दिर पनि ढुङ्गाबाटै निर्माण भएको छ। भक्तपुरमा मल्लकालमा ठाउँठाउँ र टोलटोलमा अन्य ढुङ्गे शिखर शैलीका मन्दिरहरू पनि छन्। यसबारे यही (नृत्य वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण-२०७८) स्मारिका वा पुस्तकमा अन्य विशेषज्ञ र विद्वानहरूका लेखहरूमा विस्तृत रूपले उल्लेख छन्।

शिखर शैलीका मन्दिरहरूमध्ये शैव र वैष्णव मन्दिरहरू छन् । यसबाट भारतमा तत्कालीन युग र समयमा जुन धर्म र मतको प्राधान्यता हुन्थ्यो, नेपालमा त्यसको प्रभाव परेको देखापर्छ । यसबारे सम्बन्धित विद्वानहरूले अनुसन्धानको विषय बनाउनु अत्यन्त सान्दर्भिक हुने छ ।

यस्ता स्मारक वा प्राचीन सम्पदाहरूले दक्षिण एसियाली देशहरूका धार्मिक मत-मतान्तरहरूको अन्वेषणले तत्कालीन समाजको चिन्तन-मनन र दर्शनले नेपाली समाजको वैचारिक क्षितिजलाई पनि आलोकित पारेको जानकारी प्राप्त हुने छ ।

यस्ता प्राचीन स्मारकहरूको पुन:निर्माण वा संरक्षणकै बेला शैव मत र वैष्णव मत, महावीर, वर्धमान र बौद्ध दर्शनबारे छलफलको प्रसङ्गले नयाँ युग र नयाँ पुस्तालाई पनि प्राचीन चिन्तनधारातिर स्मरण गराउने र चिन्तन-मनन गर्ने, गराउने अवसर प्राप्त हुने छ ।

भक्तपुर नगरको 'जीवित सङ्ग्रहालय' लाई यस्तै प्राचीन स्मारकहरूको मर्मतसम्भार र पुन:निर्माणले जीवन्तता थप्ने विश्वास भक्तपुरका सचेत जनताले लिएका छन् । त्यस्तै नगरपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू लगायत कर्मचारीहरू, प्राविधिक र सहयोगी सबै विशेषज्ञहरूलाई आफ्नो मिहिनेतमा सन्तोष र नयाँ उर्जा प्राप्त भएको अनुभव हुनेबारे दुईमत नहोला ।

भक्तपुर नगरपालिका र यस कार्यमा संलग्न सबै संस्कृतिविद् र प्राविधिकहरूले भक्तपुरका अन्य स्मारकहरूको संरक्षण र पुन:निर्माणबारे पनि चिन्तन-मनन गर्ने जाँगर पलाउने विश्वासका साथै सिल्भियाँ लेभी, ब्रायन हड्सन, हेनरी एम्ब्रोस ओल्डफिल्ड र केपी चट्टोपाध्यायका लेखहरूको अनुवाद वा धारावाहिक रूपमा पुन:जानकारी र प्रकाशन अत्यन्त आवश्यक छ । नगरपालिकाको मासिक 'भक्तपुर' ले ओल्डफिल्डका रचनाको धारावाहिक प्रकाशनले नयाँ पाठकहरूलाई आफ्नै देश र भक्तपुरका बारे जानकारी हासिल गराउन उत्सुकता लगाउँदै जाने छ- जसरी सिल्भियाँ लेभीको नेपाली अनुवादले नेपाली पाठकहरूलाई आकर्षित गऱ्यो ।

त्यस्तै भक्तपुरमै प्रचलित उच्चारणअनुसार निल, हाग्मुलर, वेगनर र अन्य 'जर्मन विकास परियोजना' सँग संलग्न भक्तपुरबारेका विशेषज्ञहरूका अनुभव र जर्मेनियाली र अन्य भाषामा लिखित नेपाली र भक्तपुरको वास्तुकला र संस्कृति, नाच-गान र विविध साहित्यलाई नेपाली र नेपालभाषामा एक एक गरेर अनुवाद गर्नु अत्यन्त सान्दर्भिक हुनेछ, जुन कार्यले माथि उल्लेखित जर्मन परियोजना

परिवारका भक्तपुरका कला–संस्कृतिलाई अध्ययन गर्ने, प्रशंसा र आत्मसात गर्ने सबै मित्रहरूलाई हामीले साधुवाद दिनु आवश्यक छ। उहाँहरू भक्तपुरलाई आफ्नो 'दोस्रो घर' सम्झनु हुन्छ, जहाँ उहाँहरूले भण्डै ५० वर्ष बिताउनु भयो। 'भक्तपुरको आफ्नोपन' लाई हामीले नेपाली जनता र नेपाली कला, संस्कृति वा मानव सभ्यताको एक अंशको रूपमा लिनु अझ मनासिव हुने छ। यसकारण उहाँहरूको भक्तपुरप्रतिको भावना र त्यसबाट प्राप्त हुने जानकारी र मिहिनेत कहिल्यै खेर जाने छैन भन्ने अनुभव धेरै जानकारहरूको मनमा संरक्षित छ। किनभने, केही वर्ष पहिले नै नृत्य वत्सला मन्दिर र सिद्धि वत्सला मन्दिरबारे पुस्तक छापेर आफ्नो गम्भीर चासो ब्यक्त गर्नुभएको सर्वविदितै छ। यसअर्थमा उहाँहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ।

नृत्य वत्सला र सिद्धि वत्सलाबारे अन्य प्राविधिक र संस्कृतिविद्हरूले सविस्तार लेख्नुभएको छ र भूकम्पले कुन कुन मूर्ति र वस्तुहरूमा के कति क्षति भएको र के कति मर्मतसम्भार गरियो भन्ने सबै विवरण पुस्तकमा उल्लेख भएबाट स्मारक संरक्षणको धर्म पालन गर्नु मर्यादाभित्रकै विषय हो। यसकारण उहाँहरू सबै यस कार्यको निम्ति आ–आफ्नो ठाउँ र स्तरमा कर्तव्यप्रति गौरव गर्ने अधिकारी हुनुहुन्छ। धन्यवाद !

नेमकिपाका सचिव एवं प्रतिनिधिसभा सदस्य प्रेम सुवालको

शुभकामना !

काठमाडौँ उपत्यकाको सांस्कृतिक सम्पदा नेपालको गौरव हो। अहिले यो सम्पदा पर्यटन उद्योगसँग जोडिएको छ। यहाँको सांस्कृतिक सम्पदा नै पर्यटन उद्योगको आधार भएको छ।

भक्तपुरका जनता पुर्खाको यो सम्पदालाई आफ्नो सम्पत्तिजस्तै संरक्षणमा लागिरहेका छन्। भक्तपुर नगरपालिकाका जनप्रतिनिधिहरूले १९-२० सालदेखि नै यहाँको सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षण र अन्य विकास-निर्माणका काम स्थानीय जनताको सहभागिता र श्रमदान तथा मितव्ययी एवम् पारदर्शीरूपमा अघि बढाउँदै आएको हो। स्थानीय जनताको सहभागिता तथा श्रमदान भएको सम्पदा जीर्णोद्धार र विकासका काममा आर्थिक अनुशासन कायम हुन्छ र जनताको स्वामित्व स्थापित हुन्छ।

भक्तपुर नगरपालिकाको आर्थिक अनुशासन, मितव्ययी र पारदर्शी गतिविधिलाई अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा 'सदाचारको टापू' बाट विभूषित भयो। बेलायती यात्री ई ए पावेलले भक्तपुर नगरपालिका अवलोकन नगरे आधा संसार छुटेजस्तै हुने उल्लेख गरेर भक्तपुरको सांस्कृतिक सम्पदाको उच्च मूल्याङ्कन र प्रवर्द्धन गरे। भक्तपुरलाई सफा-स्वच्छ-सांस्कृतिक नगर बनाउने हामी सबैको

साझा लक्ष्य हो। यो लक्ष्यलाई पूरा गर्न भक्तपुर नगरपालिकाले ख्वप शैक्षिक संस्थाहरू सञ्चालन गरी देशभरिका नयाँ पुस्तालाई शिक्षित र दीक्षित गर्दै छ। हाम्रो सांस्कृतिक सम्पदाप्रति माया र गौरव गर्ने शिक्षा नयाँ पुस्तालाई दिनु जरुरी छ ।

गोरखा केन्द्रविन्दु भई २०७२ सालमा गएको भूकम्पमा भत्किएको लायक् दरबार क्षेत्रको वत्सला मन्दिर भक्तपुर नगरपालिकाको बजेटमा स्थानीय जनताको उपभोक्ता समितिमार्फत जीर्णोद्धार सम्पन्न भयो। यो मन्दिर वास्तुकलाको एक नमुना हो। भूकम्पमा टुटफुट भएका ढुङ्गामा कुँदिएका मठमन्दिरका कतिपय वास्तुकला यहाँका कलाकारहरूको सीपबाट पुनःस्थापित भएका छन्।

सम्पदाहरूको अभिलेखमा अन्धविश्वास होइन, वास्तुकला र यसको संरचना गणित तथा सांस्कृतिक पक्षहरूलाई समेट्नु जरुरी छ। यो मन्दिर जीर्णोद्धारमा अगुवाई गर्ने भक्तपुर नगरपालिका, अहोरात्र खट्ने उपभोक्ता समिति र प्रत्यक्ष पसिना बगाउने कलाकार, श्रमिकहरू एवम् प्राविधिकहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु। धन्यवाद !

जनताको सहयोगमा सम्पदाहरूको जीर्णोद्धार र पुनःनिर्माण सम्भव छ

सुनिल प्रजापति
प्रमुख, भक्तपुर नगरपालिका

भक्तपुर क्षेत्रफलको हिसाबले देशकै सानो नगरमध्ये एक हो तर सांस्कृतिक सम्पदाको दृष्टिले भने यो नेपालकै एक महत्त्वपूर्ण नगर हो। मूर्त र अमूर्त सम्पदाहरूको संरक्षणमा भक्तपुर नगरपालिकाले अग्रणी भूमिका खेल्दै आएको छ। सांस्कृतिक नगरको उपमा पाएको भक्तपुरलाई कतिपय संस्कृतिविद्हरू र विद्वान्हरूले 'नाचगानको राजधानी' को रूपमा परिभाषित गर्नुभएको छ।

१२ औँदेखि १५ औँ शताब्दीसम्म नेपाल मण्डलको राजधानी शहरको रूपमा रहेको भक्तपुरमा मल्लकालीन समयमा थुप्रै महत्त्वपूर्ण सम्पदाहरूको निर्माण भएको देखिन्छ। ङातापोल्हँ मन्दिर, भैरवनाथको मन्दिर, ५५ झ्याल दरबार, सुनकोढोका, वत्सला मन्दिरलगायत भक्तपुर दरबार क्षेत्रमा अवस्थित थुप्रै सम्पदाहरू मल्ल शासन कालमा निर्मित काष्ठकला, धातुकला र प्रस्तरकलाका अनुपम एवं बेजोड कलाकारिताका नमुनाहरू हुन्।

वत्सला मन्दिर नेपाल संवत् ७९८ मा राजा जितामित्र मल्लको पालामा बनेको इतिहास छ। उक्त मन्दिर २०७२ सालमा गएको विनासकारी भूकम्पबाट पूर्ण रूपमा क्षतिग्रस्त भयो। भक्तपुरका १२० भन्दा बढी सम्पदाहरू उक्त भूकम्पबाट आंशिक र पूर्ण क्षति भयो। स्थानीय तहमा जनप्रतिनिधि नहुँदा

पुनःनिर्माणको लागि निकै ठूलो चुनौति थियो। भक्तपुर नगरपालिकाले प्रतिकूल अवस्थामा पनि स्थानीय जनताको सहयोगमा उपभोक्ता समितिमार्फत उक्त मन्दिर पुनःनिर्माण गर्ने निर्णय गर्‍यो। तत्कालीन भक्तपुर नपा वडा नं. १३ का पूर्ववडाध्यक्ष रामहरि गोराको अध्यक्षतामा उपभोक्ता समिति गठन गरी निर्माण कार्य अगाडि बढाइयो। स्थानीय स्रोत र साधन तथा स्थानीय जनताको सीप र दक्षता प्रयोग गरी सम्पदा पुनःनिर्माण गर्नुपर्ने मान्यता भक्तपुर नगरपालिकाले राख्दै आएको छ। उपभोक्ता समितिमार्फत सम्पदाहरूको पुनःनिर्माण गर्दा निर्मित संरचना गुणस्तरीय हुनुका साथै सम्पदामाथि जनताले अपनत्व महसुस गर्ने हुँदा भक्तपुर नपाले यस नीतिलाई निरन्तरता दिँदै आएको छ।

२०७४ सालको स्थानीय निर्वाचनपछि उक्त मन्दिर पुनःनिर्माणले गति लियो। नेपाल मजदुर किसान पार्टीका अध्यक्ष का. नारायणमान बिजुक्छेँ (रोहित) ले पनि यस मन्दिर पुनःनिर्माणमा निकै चासो लिनुभएको थियो। उहाँ स्वयम् उक्त मन्दिर निर्माणाधीन अवस्थामा स्थलगत अवलोकन गरी कार्यरत प्राविधिक, कालिगड र उपभोक्ता समितिका साथीहरूलाई हौसला प्रदान गर्नुभएको थियो ।

वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माणको लागि भक्तपुर नगरपालिकाले रु. १ करोड २८ लाख ६२ हजार लगत इस्टमेट पारित गरेको थियो। उपभोक्ता समितिमार्फत आवधिक योजना राखी काम गर्दा रु. ७७ लाख १३ हजार खर्चमै पुनःनिर्माण सम्पन्न भयो। स्थानीय जनताको सहयोगमा सम्पदा पुनःनिर्माण भइरहेकामा विभिन्न देशका नागरिकहरूले समेतबाट रु. ६ लाख २७ हजार ५ सय १० सहयोग प्राप्त भएको छ। नेपाली वास्तुकला र यहाँको कार्यशैलीप्रति उहाँहरूले देखाउनुभएको सद्भाव र सहयोगप्रति भक्तपुर नगरपालिकाको तर्फबाट हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौँ ।

भक्तपुरको दरबारक्षेत्र विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत एक महत्त्वपूर्ण ठाउँका साथै सम्पदाको दृष्टिले भक्तपुरको मुटु नै हो। विभिन्न देशबाट बर्सेनि लाखौँको सङ्ख्यामा पर्यटकहरू आउने गर्छन् र भक्तपुरका कलाकारिताका अनुपम र बेजोड सम्पदाहरूको रसास्वादन गर्छन्। यो भक्तपुरवासीहरू सबैको निम्ति गर्वको विषय हो।

विदेशी, गैरसरकारी (एनजीओ) र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्घ संस्था (आइएनजिओ) हरूको सहयोगबिना पनि स्थानीय जनताकै सहयोगमा सम्पदाहरूको

जीर्णोद्धार र पुनःनिर्माण सम्भव छ भन्ने कुरा भक्तपुर नगरपालिकाले पुष्टि गर्दै आएको छ। भक्तपुर आत्मनिर्भर भएमात्रै आत्मगौरव प्राप्त हुन्छ भन्ने मान्यता राख्छ। यही सोच र दृष्टिकोणले नै भक्तपुर नगरपालिकालाई कला–संस्कृति संरक्षित नगरको पहिचान बनाउन सफल भएको छ।

यस मन्दिर पुनःनिर्माणको बेला समय समयमा अवलोकन गरी सबैको हौसला बढाउनु हुने नेमकिपाका अध्यक्ष का. नारायणमान बिजुक्छेँज्यूलाई भक्तपुर नगरपालिकाको तर्फबाट आभार व्यक्त गर्दछौँ। जनप्रतिनिधि नभएको अवस्थामा पनि पुनःनिर्माणको लागि पहल गर्नुहुने भक्तपुरको पुरातात्त्विक तथा सांस्कृतिक महत्त्वका सम्पदाहरूको उत्खनन तथा पुनःनिर्माण समितिको संयोजक वर्तमान सङ्घीय सांसद प्रेम सुवालज्यूलगायत समितिका सम्पूर्ण सदस्यहरू, प्राविधिक समिति, उपभोक्ता समिति, अनुगमन समितिका सम्पूर्ण सदस्यहरू र जनप्रतिनिधि साथीहरूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौँ।

मन्दिर पुनःनिर्माणमा निरन्तर खट्नुभएका कान्छा रन्जितकार, श्याम त्वायना, भक्तपुर नगरपालिका सम्पदा शाखा, प्रचारप्रसार गरी सहयोग गर्नुहुने पत्रकार साथीहरूलाई पनि भक्तपुर नगरपालिकाको तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौँ। यहाँहरूको अमूल्य राय, सुझावहरूको सम्मान गर्दै भक्तपुरको कला संस्कृतिको संरक्षणलाई निरन्तर अगाडि बढाउने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौँ।

वत्सला मन्दिर

- /hgL hf]zL, pkk|wfg, eQmk'/ gkf

भक्तपुर नगर आठौँ शताब्दीमा राजा आनन्द मल्लले स्थापना गरेका थिए। भक्तपुर बाह्रौँ शताब्दीदेखि पन्ध्रौँ शताब्दीसम्म नेपालको राजधानी नगरको रूपमा रहेको थियो। यो नगर १८ औँ शताब्दीसम्म एउटा स्वतन्त्र राज्यको रूपमा रहेको थियो। मल्लकालको मध्यतिरको समयमा भक्तपुर विशेषगरी भक्तपुर दरबार क्षेत्रमा असङ्ख्य संरचनाहरू निर्माण भए। त्यस समयमा भक्तपुर राजनैतिक र आर्थिक रूपले सबल थियो। यही कारणले भक्तपुर नगरमा मठ, मन्दिर, पाटी, पौवा, ढुङ्गेधारा, इनारजस्ता सम्पदाहरू निर्माण भए र यी सबै संरचनाहरू धरोहरको रूपमा स्थापित भए।

भक्तपुर नगरको लायकू क्षेत्र (दरबार स्क्वायर) राजनैतिक शक्ति केन्द्रको रूपमा परिचित छ। यस क्षेत्रमा विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न शैलीका भौतिक संरचनाहरू निर्माण भएका थिए। ती संरचनाहरू आज हामीले सम्पदाको रूपमा पाएका छौँ। त्यस समयको धार्मिक आस्थाको आधारमा विभिन्न शैलीका मन्दिरहरू निर्माण भए। जसमध्ये ढुङ्गा वा ईँटाका शिखर शैलीका मन्दिरहरू पनि रहेका छन्। त्यसैगरी छाने–तले शैलीका मन्दिरहरू पनि त्यस समयमा निर्माण भएका थिए जुन आज पनि यस दरबार क्षेत्रमा देख्न सकिन्छ। यी शैलीका संरचनाहरू नै काठमाडौँ उपत्यकाको मौलिक शैलीको रूपमा स्थापित भइरहेको छ।

भक्तपुर दरबार क्षेत्रमा उल्लिखित दुवै शैलीका मन्दिरहरू पाउन सकिन्छ; जसमध्ये यहाँ शिखर शैलीका आठओटा मन्दिरहरू रहेका छन्। त्यसमध्ये तीनओटा ढुङ्गाबाट निर्माण गरिएका थिए र यी तीनैओटा वत्सलादेवी मन्दिरहरू हुन्।

यन्त्र वत्सला मन्दिर

पचपन्न झ्याल दरबारको पूर्वमा रहेको मन्दिर यन्त्र वत्सला मन्दिर हो। पहिले यो मन्दिर ढुङ्गाकै शिखर शैलीमा निर्माण गरिएको इतिहासकारहरूले उल्लेख गरेका छन्। यो मन्दिर वि.सं. १७५३ मा राजा जितामित्र मल्लले निर्माण गर्न लगाएका हुन्। हाल यो मन्दिरको स्वरूप फेरिएको अवस्थामा हामी देख्न

सक्छौँ । वि.सं. १८९१ मा गएको भूकम्पको कारणले यो मन्दिर पूर्ण रूपले भत्कियो । प्रमाणको अभाव वा अन्य कारणले यो मन्दिर जस्ताको तस्तै पुनःनिर्माण हुन नसकी एक तलामा सीमित पारियो र यसमा पाखे छाने राखियो । तथापि उक्त मन्दिरमा चारै दिशामा ढुङ्गाको ढोकाको चौकोस देख्न सकिन्छ ।

सिद्धि वत्सला मन्दिर

ढुङ्गाको शिखर शैलीमा निर्मित सिद्धिलक्ष्मी मन्दिर ५५ झ्याले दरबारको दक्षिण पूर्वमा रहेको छ । यो मन्दिर वि.सं. १६०८ मा राजा जगतप्रकाश मल्लले निर्माण गर्न लगाएका थिए । यस मन्दिर ८.८ मि. को वर्गाकार स्वरूप र १३.३० मि. उचाइको रहेको छ । मन्दिरको प्रवेशद्वार दक्षिण दिशामा रहेको छ । यस मन्दिर सात तहको पेटी जगको रूपमा रहेका छन् र प्रवेशद्वारसम्म पुग्न १६ ओटा खुड्किलाहरू छन् भने हरेक पेटीको दायाँ बायाँ अन्य मन्दिरहरूमा भन्दा फरक किसिमका मूर्तिहरूले सजाइएको छ । यसै कारणले गर्दा दरबार क्षेत्रमा यस मन्दिरको विशेष आकर्षण रहेको छ । सिद्धि वत्सला मन्दिर २०७२ वैशाख १२ गतेको भूकम्पले नभत्किए पनि अत्यन्तै जीर्ण अवस्थामा पुगेको थियो । यस मन्दिरलाई केही काठको टेको दिई जोगाइएको थियो । यो मन्दिर धेरै साना ठूला भूकम्पबाट कुनै पनि क्षति नभएको इतिहासबाट बुझ्न सकिन्छ । २०७२ सालको भूकम्पले क्षति भएको यस मन्दिरको हाल पुनःनिर्माण भइसकेको छ । भक्तपुर नगरपालिकाले सिद्धि वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण गर्न विज्ञहरूहरूबाट अध्ययन अनुसन्धान गराइएको थियो । विज्ञहरूको प्राविधिक प्रतिवेदनअनुरूप मौलिक प्रविधिबाट प्रबलीकरण गरिएअनुरूप यस मन्दिरमा पनि भनपाले उपलब्ध गराइएको

सल्लाह र सुझावअनुरूप मौलिक प्रविधिबाट सबलीकरण गरी यस सिद्धि वत्सला मन्दिरको संरक्षण गरी यस क्षेत्रको शोभा बढाउनुका साथ सुरक्षित तवरले पुनःनिर्माण भएको छ । यस मन्दिरको इतिहास लामो समयसम्म रहने विश्वास गरिएको छ ।

नृत्य वत्सला मन्दिर

भक्तपुर दरबार क्षेत्रको एक आकर्षणको रूपमा रहेको यो वत्सला मन्दिर ५५ झ्याल दरबारको अगाडि रहेको ठूलो घण्टाको दक्षिणमा टाँसिएर रहेको छ। यो वि.सं. १७३५ मा राजा जितामित्र मल्लका पालामा निर्माण भएको थियो। यो मन्दिर पाटन दरबार क्षेत्रमा रहेको कृष्ण मन्दिरको शैलीमा निर्माण गरिएको थियो। यस मन्दिरलाई ९ ओटा गजुरहरूले सजाइएका छन्। यस मन्दिरभित्र ढुङ्गाको पूर्ण कलशमुनि नृत्यनाथको मूर्ति रहेको र पूर्ण कलशमाथि श्रीयन्त्र कुँदिएको छ। नृत्य वत्सला मन्दिर ३ तहको पेटी जगमा निर्माण गरिएको छ। यस मन्दिरको तल्लो तह ९.५ मि. नापको वर्गाकार स्वरूपमा निर्माण गरिएको छ। मन्दिरको उचाइ १५.६० मि. रहेको छ। पहिलो तहको पेटी ९० से.मी. उठेको छ भने दोस्रो तहको पेटीको उचाइ ७२ से.मी. र माथिल्लो पेटी ४८ से.मि. रहेको छ। मन्दिरमा प्रवेश गर्न पश्चिमबाट ७ खुड्किलाहरू उक्लिनुपर्छ। खुड्किलाको दायाँ बायाँ ढुङ्गाका विभिन्न मूर्तिहरूले सजाइएका छन्। पहिलो पेटीको खुड्किलाका दायाँ बायाँ ढुङ्गाका हात्ती र दोस्रो खुड्किलाका दायाँ बायाँ ढुङ्गाकै सिंहका मूर्तिहरू राखिएका छन्। यस मन्दिरको माथिल्लो तहमा १२ ओटा ढुङ्गाका प्रस्तरकलासहितका थामहरूको प्रदक्षिणा पथ रहेको छ। दरबार क्षेत्र लायकुमा अवस्थित यो वत्सला मन्दिर प्रस्तरकलाको अद्वितीय नमुनाको रूपमा रहेको छ। इतिहासको विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न भूकम्पहरू गएको हामी पाउँछौँ र हरेक भूकम्पले यस मन्दिरलाई पूर्ण क्षति पुऱ्याएको इतिहासले देखाएको छ। यस मन्दिरको पश्चिमपट्टि मन्दिरको पुनःनिर्माणको क्रममा वि.सं. १७५७ मा राजा भूपतीन्द्र मल्लले ढुङ्गाको थामसहितको घण्टा स्थापना गर्न लगाए। किंवदन्तीअनुसार यो घण्टा बजाउँदा कुकुरहरू रुने भएकोले यस घण्टाको नाउँ नै "खिचा ख्वः गां" रहेको छ। त्यसैगरी वि.सं. १८९१, वि.सं. १९९० लगायत र २०७२ वैशाख १२,१३ र २९ गतेको भूकम्पले पनि यस मन्दिरलाई ठूलो क्षति पुऱ्याएको थियो। हरेक भूकम्पपछि यस मन्दिरको पुनःनिर्माण भएको इतिहासले देखाएको छ।

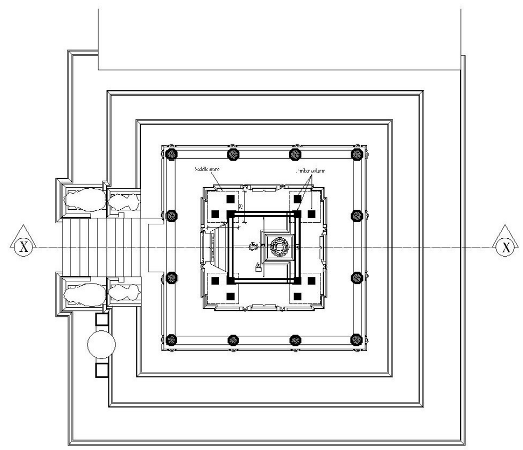

Detail of Timber reinforcement (Plan at LVL +-0)

0 100 200 300 cm

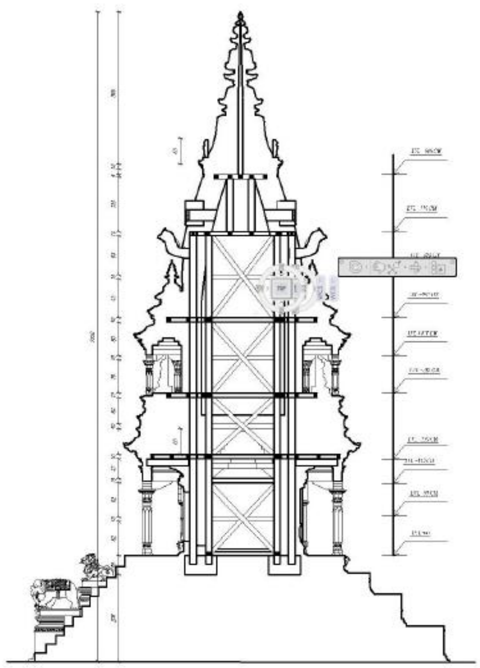

SECTION AT X-X

0 100 200 300 cm

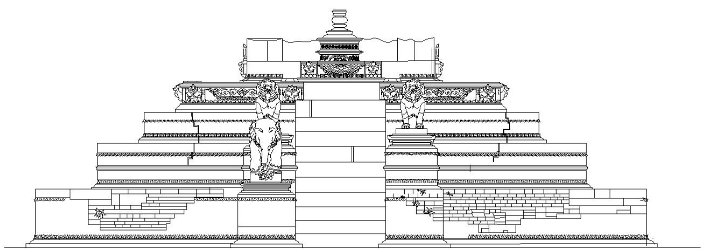

EXISTING WEST ELEVATION

0 100 200 300 cm

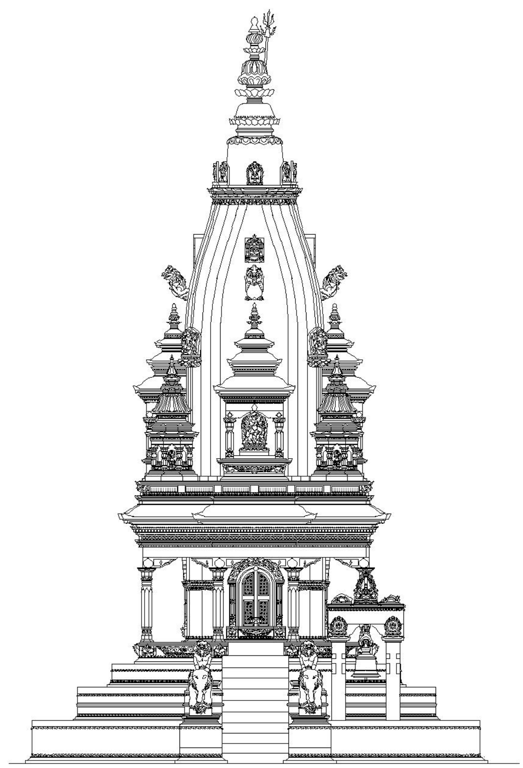

PROPOSED WEST ELEVATION

0 100 200 300 cm

Note- All Dimensions are in Centimeter.

Source: Bijaya Basukala - Niels Gutschow - Kishor Kayastha, *TOWERS IN STONES, Sikhara Temples in Bhaktapur - Vatsala and Siddhilaksmi*

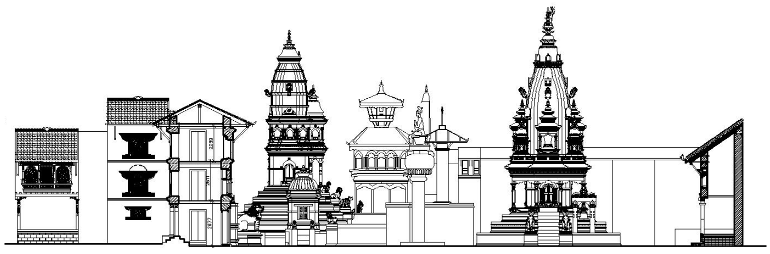

SECTIONAL ELEVATION THROUGH Y-Y

प्राविधिक विवरण :

वि.सं. १९९० सालको भूकम्पमा यस वत्सला मन्दिरको माथिल्लो भाग पूर्ण रूपमा क्षति भएको थियो भने वि.सं. २०७२ सालको भूकम्पमा यस मन्दिर पूर्ण रूपमा भत्किएको थियो। हरेक भूकम्पमा यस मन्दिरमा ठूलो क्षति हुनुको कारण यस मन्दिरको बनोटको किसिमलाई लिनुपर्ने प्राविधिकहरूले औँल्याएका छन्। यस मन्दिरको बाहिर गारो ढुङ्गामा माटोको जोडाइ रहेको र भित्री भागमा माटोको जोडाइमा ईँटाको गारो रहेको र यी दुई गारोबीच बन्धन नभएको कारणले भत्किएको भन्ने विज्ञहरूको भनाइ रहेको छ।

वि.सं. २०७२ वैशाखको भूकम्पको क्षतिपछि भक्तपुर नपाद्वारा सञ्चालित ख्वप ई. कलेज र ख्वप कलेज अफ इन्जिनियरिङको प्राविधिक समितिले गरेको प्राविधिक अध्ययन प्रतिवेदनअनुरूप वत्सला मन्दिरमा भएको क्षति र पुनःनिर्माण गर्दा सबलीकरण विधिसहितको पुनःनिर्माण गरिएको हो। यस विधिअनुसार मन्दिरका चारै कुनामा काठका खम्बाहरू राखी ती खम्बाहरूलाई काठकै कैंचीले जोडेर निर्माण गरिएको छ। यस मन्दिरको भित्री भागबाट गजुरसहित ६ तह रहेकोमा हरेक तहलाई पनि काठका दलिनहरूले जोडेका छन्। यसरी गरिएको सबलीकरणले वत्सला मन्दिरको भूकम्पीय जोखिम न्यूनीकरण गर्न सहयोग हुने विश्वास गरिएको छ। अतः भक्तपुरको दरबार क्षेत्रको मध्यभागमा अवस्थित यस नृत्य वत्सला मन्दिरको शोभाको साथै प्राविधिक अवस्था पनि सबल गरिएको कारणले यस क्षेत्रको जीवन्तताको साथै सुरक्षित हुने विश्वास गर्न सकिन्छ।

दरबार क्षेत्रमा रहेका यस नृत्य वत्सला मन्दिरबाहेक सिद्धि वत्सला मन्दिरका साथै हालै पुनःनिर्माण भइरहेको सिलु महादेवको शिखर शैलीको मन्दिरमा पनि नृत्य वत्सला मन्दिरको सबलीकरण विधि अपनाई पुनःनिर्माण गरिएको छ।

भविष्यमा पनि यसै विधिअनुरूप भक्तपुरका सम्पदाहरू संरक्षण र पुनःनिर्माण गर्ने नीति लिइएको छ ।

यसरी हाम्रा सम्पदाहरूको पुनःनिर्माण र संरक्षण हुन सकेमा उपत्यकाका भौतिक सम्पदाहरू जोगिनेछन् । साथसाथै यी र यस्ता सम्पदाहरूसँगै जोडिएका सांस्कृतिक सम्पदाहरू जोगाउन सकिन्छ । हाम्रो सभ्यताको समेत जगेर्ना हुनेमा भक्तपुर नपा विश्वस्त छ । यसरी मौलिक शैली र मौलिक प्रविधिमै स्थानीय कालीगडहरूबाट पुनःनिर्माण गर्न सकेको खण्डमा हाम्रो मौलिक प्रविधि, मौलिक शैली एवम् स्थानीय कालीगड पनि जीवित रहनेमा दुईमत नहोला । भक्तपुर नगरका हरेक भौतिक सम्पदाहरू यसरी नै अध्ययन, अनुसन्धान, अन्वेषण गरी मौलिक शैली, मौलिक विधि र प्रविधिका साथै स्थानीय कालीगडहरूबाटै पुनःनिर्माण संरक्षण गर्ने नीति अघि बढाइनेछ ।

सन्दर्भ स्रोत

पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ – चट्टान अभिलेख र अन्य सम्पदा

NR Banerjee – Nepalese Architecture

बोन गुस्टोभ – Voyage to Nepal

सुदर्शनराज तिवारी – Temples of the Nepal Valley

लीलाभक्त मुनंकर्मी – नेपालको ऐतिहासिक दिग्दर्शन

विजय बासुकला, किशोर कायष्ठ, Niels Gutschow- Towers in stone

स्थलगत अध्ययन – ख्वप ई. कलेज /ख्वप कलेज अफ इन्जिनियरिङ प्राविधिक टोली

i.Structural analyslys and design of Nepallya Vatsava temple

ii) Documentation of Nritya Vatsala temple

ओम धौभडेल – भक्तपुर मासिक सङ्ख्या – २१९

(लेखिका वास्तुविद् हुनुहुन्छ ।)

पुनर्निर्मित वत्सला मन्दिर

• uf}/Laxfb'/ sfsL{

वत्सला मन्दिर, भक्तपुर नगरको लायकु भनिने दरबार परिसरको मूल चोकको मध्यभागमा पश्चिम फर्केर रहेको छ । यो मन्दिर यस क्षेत्रको आकर्षणको केन्द्रमा रहेको छ । पचपन्ने झ्याले दरबारको दक्षिण, च्यासिलिन मण्डपको दक्षिण पश्चिम, भैरव ढुङ्गेधाराको पश्चिम, ठूलो घण्टको दक्षिण र यक्षश्वर महादेव भनिने पशुपति मन्दिरको ठीक उत्तरमा यो मन्दिर रहेको छ । टौमढी टोलस्थित विश्वप्रसिद्ध पाँचतले मन्दिरको केही नजिकै पश्चिमतर्फ पर्दछ ।

यो मन्दिरलाई नृत्य वत्सला पनि भनिन्छ । गर्भगृहमा रहेकी वत्सला देवी नृत्य मुद्रामा रहेकी छन् । वत्सला वत्सल्यले पूर्ण मानिने दुर्गा भगवती हुन् । यो ढुङ्गै ढुङ्गाको मन्दिर भएकाले स्थानीय नेपालभाषामा यसलाई लोहँ देगः अर्थात् ढुङ्गे मन्दिर भनिन्छ ।

वि.सं. १९९० सालको भूकम्पमा पनि यो मन्दिर क्षतिग्रस्त भएको थियो । त्यतिबेलाको भूकम्पछि पुनः साविक रूपमा नै पुनर्निर्माण गरियो । पिपल उम्रेर मन्दिरमा क्षति पुर्‍याएकाले उत्तरतर्फको माथिल्लो भागको २ साना मन्दिरसहित सिमेन्टको मसलामा सन् १९७४ (२०३१ सालतिर) पुनर्निर्माण गरिएको थियो । २०७२ सालको भूकम्पले भने यो मन्दिर पूर्णरूपमा ढल्यो । २०७७ असारमा भक्तपुर नगरपालिकाबाट पुनर्निर्माण सम्पन्न गरियो ।

फोटोमा देखिएका सम्पदाहरूको सङ्क्षिप्त जानकारी यहाँ दिइएको छ–

१) हरिशङ्कर मन्दिर ९० सालमा भत्केपछि बनाइएन, पूर्वी चोकमा दुइटा

यो १९९० साल अगाडिको तस्बिर हो । चित्रमा दिइएका नम्बरअनुसारका मन्दिरहरू यस प्रकारका छन्:

सिंहमात्र रहेका छन् । २) राजा भूपतीन्द्र मल्लको सालिकको दायाँतिर च्यासिलिन अर्थात् आठकुने मण्डप हो, ९० सालको भूकम्पपछि बनाइएन, पछि २०४८ सालमा पश्चिम जर्मन सरकारले बनाई दिएको हो । ३) ठूलो घण्टको छाना । ४) राजा भूपतीन्द्र मल्लको सालिक । ५) सालिकको पछाडि छानो देखिने मसानेश्वर मन्दिर हो । कसैकसैले पूर्वपट्टि जलारी फर्केकाले पूर्वेश्वर पनि भन्छन् । पूर्वी तः सत्तलको बीचमा शिवलिंगमात्र खुलारूपमा रहेको छ, जुन ९० सालपछि बनाइएन । ६) उड्ने सिंह देखिएको वत्सला मन्दिरको भाग । ७) सिद्धिलक्ष्मीको ढुङ्गे मन्दिर, पूर्वी चोक । ८) पचपन्न झ्याले दरबार । ९) लाल बैठक भवन । १०) सिंह ढोका । ११) सुनको ढोका । १२) पध्वाका गणेश, थाम गणेश । १३) शङ्ख (शङ्कर) नारायण मन्दिर । १४) मन्दिरसँगै कुनामा देखिएको चपली सत्तल, लामो सत्तल, इता चपली, लामो पाटी हो । जुन नब्बेसालको भूकम्पअगाडि उत्तरतिर रहेकोमा बडाहाकिम ध्रुवशमशेरले परिसर फराकिलो पार्न दक्षिणतर्फ सारेर बनाउन लगाए । १५) पूर्वी चोकको लामो सत्तल तः सत्तलको छाना ।

वत्सला मन्दिरमा पेटीको तीन तह रहेको छ । द्वार पालेको रूपमा तल

जोडी हात्ती र त्यसभन्दा माथि सिंह रहेका छन्। एउटै ढुङ्गामा बनेको हात्तीले सुँडमा कमलको फूल लिएको छ, बायाँ खुट्टा उचालेको छ। घाँटीमा घण्ट भुण्डाइएको छ, हौदा कसेको, बुट्टे कम्बल देखिन्छ। दाह्रा छोटो देखिन्छ। सिंहले पनि मुख बाएर जिभ्रो निकालेको छ, बोके दाही छ, घाँटीको मालामा घण्ट भुण्डाइएको छ। खुट्टामा नङ्ग्रा निकालेर टेकेको छ। ५ तहको जगर र ठूला ठूला आँखाले टाढा हेरेको बलिष्ठ दरो रूपको देखिन्छ। घण्ट, हात्ती, सिंहलगायतमा कलात्मक बुट्टा कुँदेको छ। मन्दिरको तल्लो तहमा कलात्मक कुम्भ, खड्ग, श्रीयन्त्र रहेका छन्। मन्दिरको माथिल्लो भागमा बीचमा ठूलो मन्दिर र चारैतिर साना साना ढुङ्गाकै मन्दिर रहेका छन्। मन्दिरको चारैतिर भैरव, कुमार, माहेश्वरी, गरुडमाथि सवार विष्णुलगायत शक्तिपीठहरूका मूर्तिहरू रहेका छन्। गरगहनाले सज्जित देवीहरू हात्ती, सिंह, बाघ, श्याल, माछा, बाहन, कछुवा आदिका आसनमा रहेको देखिन्छ। सबै मूर्तिहरू र बनावट ढुङ्गामै सजीव रूपमा कुँदिएका छन्।

२०४९ पछि २०७२ भूकम्पअघिको अवस्थामा।

हामीले हेर्दा हाम्रो अगाडि दायाँपट्टि ढुङ्गाकै खम्बामा ठूलो घण्ट भुण्डिएको छ। तीनतहमाथि मन्दिर परिक्रमा गर्न पिँढी रहेको छ। मन्दिरको मूल ढोका पश्चिमपट्टि फर्केको छ। सो ढुङ्गाकै ढोकाको भित्र गर्भगृहको सानो कोष्ठमा वत्सला देवीको खड्गमाथि कलात्मक पूर्ण कलश रहेको छ। सो पूर्ण कलश सुन्दर कलाकृतिले परिपूर्ण छ। पूर्ण कलशलाई समथर शिलाकै कलात्मक श्रीयन्त्रले ढाकिएको छ। अन्य तीनतिरका ढोका खुल्दैनन्, तर बाहिरबाट हेर्दा ढुङ्गाकै ढोकाको रूपमा देखिन्छ।

यस लायकु दरबार परिसरको पूर्वी चोकमा रहेको ढुङ्गाकै सिद्धि वत्सला मन्दिर ने.सं.७९२, सोही चोकमा उत्तरतिर रहेको यन्त्र वत्सला मन्दिर ने.सं.८१६ र यो नृत्य वत्सला मन्दिर ने.सं.७९८ अर्थात् वि.सं.१७३५, (सन् १६७८) मा आजभन्दा ३४३ वर्ष अगाडि बनेको हो; जुनबेला आजको सं.रा. अमेरिका अस्तित्वमा आएकै थिएन। अमेरिका (सन् १७७६) मा स्थापना हुनुभन्दा झण्डै सय वर्ष अगाडि यो मन्दिर बनेको थियो। त्यतिबेला नेपाली कला संस्कृति कति उर्बर र समृद्ध थियो भन्ने कुरा योलगायतका मन्दिरहरूले बताउँछन्।

मल्लकालमा नेपाल मण्डलका राज्यहरूमा मन्दिर बनाउने प्रतिस्पर्धा नै चलेको पाइन्छ। पाटनका राजा सिद्धिनरसिंह मल्लले बनाएको २१ गजुर भएको ढुङ्गाको कृष्णमन्दिरकै स्वरूपमा भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्लले यो वत्सला मन्दिर बनाउन लगाएका थिए। यो मन्दिरमा ९ ओटा गजुर रहेका छन्, चारकुनामा ४, बीचमा ४ र शीरभागमा मुख्य एक गरी। मन्दिरको माथिल्लो भागमा चारैतिर ३६ ओटा घण्ट झुण्डिएका छन्। हावा चल्दा यी घण्ट आफै बज्दछन्। हावा चल्दा बज्ने भएकाले यी घण्टलाई फय् गँ भनी नेवारीमा भनिन्छ।

पुनर्निर्माणपछि २०७८

राजा भूपतीन्द्र मल्लले ने.सं. ८२० (विसं. १७५७) मा मन्दिर बनेको २२ वर्षपछि यो मन्दिरको पुनर्निर्माण गराएको देखिन्छ। मन्दिरको पुनर्निर्माण गर्दा राजा भूपतीन्द्र मल्लले पेटीको बायाँपट्टि ढुङ्गाकै थाममाथि कलात्मक खड्गसहित ठूलो घण्ट र ढुङ्गाकै दियो चढाएका थिए; जुन घण्ट बजाउँदा कुकुर रुने विश्वास गरिन्छ। त्यसैले स्थानीय नेपालभाषामा 'खिचा ख्व गाँ' अर्थात् कुकुर रुने घण्टा

खिचा ख्व गाँ अर्थात् कुकुर रुने घण्टा ।

मन्दिरको बाहिरी भागमा देखिने साना मन्दिर र मूर्तिहरू

मन्दिरको बाहिरी खण्डका तह तहमा नवदुर्गा, बराह, अष्टमातृका एवं भैरवलगायतका मूर्तिहरू साविक रूपमै राखिएका छन् ।

मन्दिरको बाहिरी भागको बराहको मूर्ति

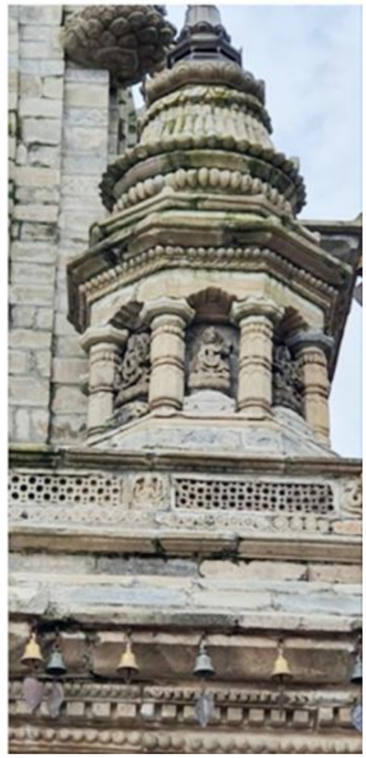

एक कुनाको मन्दिर

गर्भगृहमा कलात्मक श्रीयन्त्र र कलश रहेका छन् ।

भनिँदो रहेछ। भुईंचालोमा ढलेर फुटेकाले घण्टमा पहिलेको जस्तो आवाज आउँदैन। घण्ट अद्यपि पूर्ण कलश र गर्भगृहको अगाडि भुइँमा रहेको पाइन्छ।

यो मन्दिरको पूर्ण कलशको तल गर्भगृहको सानो कोष्ठभित्र सानो ८।१० इन्चको नाट्येश्वरीको नाट्य आकृतिको मूर्ति रहेको पाइयो। मन्दिरको मुख्य नृत्य वत्सला मूर्ति भने भूकम्पबाट सुरक्षित रहेको छ भने खुला रूपमा रहेको देखिएकाले चोरी हुनबाट बचाउन यस लेखकको प्रयासले ०७२ चैत्र १ गते

नाट्येश्वरको मूर्ति

गर्भगृहको खुला ढोकाको तस्बिर

सुवर्णद्वारका सैनिक सुरक्षा निकायमा जिम्मा लगाइएको थियो।

यो मन्दिर कलाकार श्यामकृष्ण त्वायनाको नेतृत्वमा पुनर्निर्माण भएको हो। यही चोकको पश्चिममा रहेको केदारनाथको इँटैइँटाको मन्दिर पनि यिनै कलाकारको नेतृत्वमा पुननिर्माण गरिएको हो। यो मन्दिरको ढुङ्गा काट्ने काम गर्दा यी कलाकारको बायाँ आँखामा चोट लागेर क्षति पुगेछ, राम्ररी नदेखिने भएछ। मन्दिर निर्माणको काम गर्दा चोट लागेकोमा भक्तपुर नगरपालिका, पुनर्निर्माण प्राधिकरणलगायत सरकारबाट क्षतिपूर्ति दिलाइनुपर्दछ। उनी अहिले पनि भाजुपोखरीको मन्दिर निर्माणमा सकृय रहेका छन्।

मन्दिरको पहिलो तलाको बाह्य खण्डमा चारै सुरमा साना साना सुन्दर

कलाकार श्यामकृष्ण त्वायना

मन्दिर रहेका छन् । ती मन्दिर पनि साह्रै कलात्मक छन् । परिक्रमा पिँढीको वरिपरि ढुङ्गाकै राम्रा राम्रा कलात्मक १२ ओटा खम्बा अर्थात् थामहरू रहेका छन् । भूकम्पले मन्दिरमात्र भत्काएन, मन्दिरका बाह्य भागमा रहेका कलात्मक मूर्तिहरू, ढुङ्गाका थामहरू, उड्ने सिंहहरूलगायतमा पनि क्षति पुगेको थियो । अग्रभागको बीचतहमा अर्को सानो मन्दिर र मातृकाको कलात्मक मूर्ति रहेको छ । त्यसमाथि मन्दिरको मध्यभागमा चारैतिर उड्ने सिंहहरू रहेका छन्; जो अन्य दुई ढुङ्गे वत्सला मन्दिर र सिलु महादेव मन्दिरमा जस्तै उडुँलाझैँ गरी अगाडिका खुट्टा उचालेका छन् । त्यसभन्दा माथि पनि चार घेरा ढुङ्गैढुङ्गाको कलात्मक बुट्टा काटिएको भाग छ । सबभन्दा माथि कलात्मक गजुर रहेको छ । गजुरमा शक्तिको प्रतीक त्रिशुल रहेको छ । हाम्रो सनातन हिन्दू धर्मशास्त्रमा त्रिशुल धारण गर्ने शिव र देवी नै हुन् । शिवको त्रिशुलमा डमरु र देवीको त्रिशुलमा बन्चरोले शोभित हुन्छ ।

माथिको तस्बिरमा ९० सालमा भत्कँदाको अवस्थामा मन्दिरको भित्री भागमा भार थाम्ने काठको कुनै बनावट स्ट्रक्चर रहेको देखिएन ।

यो मन्दिरको बनावटमा भित्री भागमा मन्दिर अडिने कुनै स्थायी आधार वा टेको रहेको पाइएन । सिर्फ ढुङ्गा र भित्रपट्टि इँटाको गारोमात्र लगाएको देखियो । भत्केको अवस्थामा हेर्दा भित्रपट्टि टुक्रा इँटा र बाहिर ढुङ्गा टाँसेको देखियो । मन्दिर अड्ने बलियो आधार र टेको नभएकाले नै मन्दिर पटक पटक भत्किन पुगेको हो । पाँचतले, दत्तात्रय, पशुपतिलगायत अन्य ठूला मन्दिरहरू भने टिक्ने यो सानो मन्दिर नटिक्नुमा बलियो भित्री आधार नभएकाले नै हो भन्ने ख्वप इन्जिनियरिङ कलेजका विज्ञहरूको भनाइ उचित नै देखिन आयो ।

विसं १८९१, १९९० र २०७२ को भूकम्पले नजोगिएकाले यसपाला यो मन्दिरको भित्री संरचनामा परिवर्तन ल्याइयो । ख्वप इन्जिनियरिङ कलेज र भक्तपुर नगरपालिकाको खोजबाट मन्दिर भत्किनुका कारण पत्ता लगाए । ढुङ्गा र इँटाबाट बनेका मन्दिरमा कुनै सपोर्ट नभएकाले भत्किन पुगेको पत्ता लागेछ ।

मन्दिरको भित्रपट्टि काठको फ्रेम राखेर पुनर्निर्माण गरिन लागेको ।

काठको फ्रेम राखेर बनाइँदै गरेको सिद्धिलक्ष्मी मन्दिर ।

शिलुमहादेवमा पनि मन्दिरको भित्रपट्टि काठको फ्रेम राखेर पुनर्निर्माण गरिन लागेको ।

मन्दिर भित्र काठको फ्रेम प्रयोग गरियो । मन्दिरको परम्परा र मौलिकतामा भने कुनै परिवर्तन भएन, प्रयोग गरेको काठको बनोट बाहिरबाट देखिँदैन । नयाँ प्रविधिले मन्दिर अब धेरै बलियो बनाइयो भन्ने वास्तुशास्त्रकी ज्ञातासमेत रहेकी नगरपालिकाकी उपमेयर रजनी जोशीको भनाइ रहेको देखिन्छ ।

भूकम्पपछि युनेस्को, बेलायतको दुर्हाम विश्वविद्यालय, भक्तपुर नगरपालिका र पुरातत्त्व विभागको टोलीले वत्सलादेवी मन्दिर हातामा उत्खनन गरेको थियो ।

सो उत्खननबाट यो मन्दिर इँटाबाट बनेको र त्यसमा ढुङ्गा टाँसिएको देखिएबाट निर्माण प्रक्रियामा कमजोरी ठहराइएको पाइन्छ । जीपीआर (Ground Pentrating Radar) बाट दरबारक्षेत्र बढी सुरक्षित देखिएको भनिए तापनि यो मन्दिर भने सुरक्षित रहन सकेन । उक्त विश्वविद्यालयका प्राध्यापक रोबिन कनिङ्घमले वत्सला मन्दिरको जग कमजोर भएको कारण १९९० सालमा र यसपाला भत्केको, मन्दिर नजिकबाट गाडी कुदाउनाले पनि मन्दिर कमजोर हुने बताउनु भएको पाइन्छ । तर जग कमजोर भनिए तापनि अहिले पनि जगदेखि माथि पेटीको तहसम्म कुनै नोक्सानी नगरेकोले सोही जग र पेटीमा अहिले मन्दिर ठडाएर पुनर्निर्माण गरिएको छ । जग कमजोर भन्ने भनाइ उचित लागेन ।

पहिले मन्दिर इँटाको गारोमा ढुङ्गा टाँसेर बनाएको देखियो । अहिले भने मन्दिरको पेटीको तहबाट नै काठको फ्रेमको स्ट्रक्चर दिएकाले मन्दिर बढी बलियो र टिकाउ हुने विज्ञहरूको विचार रहेको पाइयो ।

अहिले पुनर्निर्माण भएको सिद्धिलक्ष्मी, शिलु महादेव, केदारनाथलगायत सबै जसो मन्दिरको भित्री भागमा अग्राखको काठको फ्रेम राखेर बनाइएकाले मन्दिर अवश्य नै टिकाउ र बलियो हुने देखिन्छ ।

यो मन्दिर पनि सरकारी पद्धतिअनुसार लागत अनुमान रु १,२८,६२,२१३।८३ (एक करोड अठाइस लाख बासठी हजार) भएकोमा रु. ७७ लाख १३ हजार ५८१ रूपैयाँमा काम सम्पन्न गरी लागत अनुमानको ५९.९७ अर्थात् ६० (साठी) प्रतिशत भन्दा कम खर्चमा गुणस्तरबमोजिमको काम सम्पन्न गरेको देखिन आयो । यो मन्दिर निर्माणमा स्वदेशी र विदेशीले गरी ६ लाख २७ हजार ५१० रूपैयाँ आर्थिक सहयोग प्राप्त भएको रहेछ । यो मन्दिर पुनर्निर्माणको जिम्मा उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष पूर्व वडाअध्यक्ष श्री रामहरि गोराको सकृयतामा भएको थियो । भक्तपुर नगरपालिकाले उपभोक्ता समितिमार्फत पुनर्निर्माण गरेका सबै मन्दिरमा सरकारी लागत अनुमानभन्दा धेरै कम खर्चमा काम सम्पन्न गरेको देखिन्छ । उपभोक्ता समितिबाट काम गराएकोमा सार्वजनिक खरिद कानूनबमोजिम ठेक्कापट्टाबाट गराइएन भनेर गुनासो प्रकट गर्ने गरेको पाइन्छ । अन्यत्र उपभोक्ता समितिबाट निर्माणको काम गराउँदा पनि लागत अनुमानभन्दा बढीमा काम गराउने नेपाली परम्परा चलिआएको छ । तर भक्तपुर नगरपालिकामा भने सम्पदाजस्तो महँगा सामान खरिद गर्नुपर्ने निर्माण कार्यमा पनि लागत अनुमानभन्दा धेरै कममा काम सम्पन्न गरिनुबाट यो नगरपालिका सम्पदा पुनर्निर्माण कार्यमा उदाहरणीय हुन

गएको छ। उपभोक्ता समितिमा बस्नेहरूले कुनै लालच देखाएको देखिन आएन। आर्थिक कारोबारमा भक्तपुर नगरपालिका इमानमा चलेको प्रष्ट हुन आयो। अन्यत्र भए ४० प्रतिशत बढी खर्च लागेको भनिन्थ्यो भने यहाँ ४० प्रतिशत कममा काम सम्पन्न गरिएको छ। निर्माण कार्य सम्पन्न गराउन सकृय रहेका उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष श्री रामहरि गोरा प्रशंसाका पात्र हुनुहुन्छ।

नृत्य वत्सलाको मूर्ति ३४३ वर्ष पुरानो भनिए तापनि यो मूर्तिको बनावट कलात्मक र सुन्दर देखिन आएन। त्यतिबेला बनेका दरबार अगाडिका नरसिंहलगायतका मूर्तिहरूको सौन्दर्य र कलाकारिता हेर्दा यो मूर्तिको बनावट सुन्दर र आकर्षक देखिएन। कतै मूर्ति नै साटिएको त होइन भन्ने शङ्का गर्नुपर्ने अवस्था छ। मूर्ति प्राचीन हो होइन भन्ने सम्बन्धमा परीक्षण गराउन पनि सकिन्छ।

भक्तपुर नगरपालिकाले सम्पदा पुनर्निर्माणको क्रममा यो मन्दिर पूरा गरेर अर्को फड्को मारेको छ। अब २०७२ को भूकम्पपछिका मात्र होइन १९९० को भूकम्प र सो अगाडि भत्केका कैयौँ बेरूपका वा निर्माण नभएका मन्दिरहरू पुनर्निर्माण गर्ने दायित्व पनि क्रमशः पूरा गर्दै जान सफलता मिलोस् भन्ने कामना गर्दछु।

स्रोत सामग्रीः

1. **Voyage to Nepal /** Dr. Gustav Le Bon, (1841-1931) French Scholor, Published in French in 1886,1943bs in English publication 1986, 1943bs, Himal Books Nepal published in 2014, सन् १८८५ विसं. १९४२ मा नेपाल आएका,
2. **Sketches from Nepal** Part I & II, H. Ambrose Oldfield, British Writer, Surgeon in British Embassy Nepal / (1822-1871) Cosmo Publication, Delhi, 1981, London 1880,
3. **Views of Nepal** 1851-1864, H. Ambrose Oldfield, British Writer, Surgeon in British Embassy Nepal / (1822-1871) Margret Alicia Oldfield, Ratna pustak Bhandar 1975 (BIBLOTHECA HIMALAYICA, Series III Vol 5 Edited H.K. Kuloy 36 pictures)

ओलफिल्डका पुस्तकका चित्रहरू सबै उनैले बनाएका। सन् १८४६ मा भारतमा सेवा गर्न आएपछि नेपालमा सर्जन भएर सन् १८५० देखि १८६८ (१९०७ देखि १९२५साल) सम्म काम गरेका अवधिमा सम्पदा क्षेत्र र नेपालको तस्बिर बनाएका र किताब लेखेका।

4. **History of Kings of Nepal**, नेपालिकभूप वंशावली A Buddhist Chronicle in 3 parts. Editor: Niels Gutschow, Himal Books Kathmandu 2015

5. Photo by John Cloud White, 1900-1908, **National Geographic**, Facebook.com, Vintage Nepal.

६) **'भक्तपुर'**, मासिक पत्रिका, प्रकाशक भक्तपुर नगरपालिका सङ्ख्या २१९, २२४ ।

७. ओम धौभडेल, **विगत र वर्तमान भूकम्पबीच भक्तपुर नगर**, 'भक्तपुर' मासिक सङ्ख्या ं २२०,

ऐ. धौभडेल, **भक्तपुर नगरको पुरातात्त्विक क्षेत्रको उत्खननको पहिचान र आवश्यकता**, 'भक्तपुर' मासिक सङ्ख्या २१५

८. **नेपालको महाभूकम्प** १९९०, ब्रह्मशमशेर जबरा, प्राइम बुक्स प्रालि, २०७२

9. **THE SIKHARAS**, The Traditional Newar Architecture of the Kathmandu Valley, Wolfgang Korn, 2014 Ratna Pustak Bhandar

10. **Towers in Stone**, Bijaya Basukala, Niels Gutshcow & Kishor Kayastha, Himal Books, Kathmandu 2014

11. **Architecture of The Newars**, Vol II, Niels Gutschow, Serindia Publications, Chicago, USA 2011

१२. **स्मारक क्षेत्र निर्धारण, अध्ययन, अनुसन्धान र सुझाव** टोलीबाट भक्तपुर नगरपालिकामा प्रस्तुत प्रतिवेदन, चैत्र ५, २०५३

१३. **कान्तिपुर, द काठमाडौं पोष्ट** लगायत पत्रिकाहरू, नेशनल जोग्राफिक, भिन्टेज नेपाल, फेसबुक, इन्टरनेट ।

सूर्यविनायक भक्तपुर,

२०७८ साउन २६

gauribkarki@gmail.com

वत्सला मन्दिर

• t]hIj/afa' UjuM

भक्तपुर नगर राज्य मल्लकालीन नेपाल मण्डल शासन व्यवस्थामा मूल केन्द्रबिन्दु बनेको इतिहास साक्षी रहेको छ। यिनै ऐतिहासिक पृष्ठभूमिपरक तथ्यलाई सत्य तथ्य मानी भक्तपुर नगरपालिकाले आफ्ना मौलिक एवं गौरवशाली पुरातात्त्विक सम्पदाहरूको स्थितिअनुसार मर्मत सम्भार र पुनः निर्माणसमेत गरिआएको छ। सम्पदा संरक्षण गरी भक्तपुर नगरलाई तन्दुरुष्ट राख्न भक्तपुर नगरपालिका अतुलनीय जनप्रतिनिधि संस्था रहेको यथार्थ बनेको छ। यिनका सबुद प्रमाण हामी भक्तपुर निवासी बन्धुका साथै अन्यत्रका विश्व बान्धवजनले पनि आँखैदेखि साक्षी बनेका मनोभाव आम सञ्चारका अनेक माध्यमबाट अवगत गरिरहेका छौँ। न यो कुनै स्तुतिगान हो, न त कुनै विचार पक्षधर अहङ्कारकै दम्भ नै। नेपालका यावत प्रदेश, तहगत स्थानीय पालिकाअन्तर्गत बसोबास गरेका स्थलगत मित्रजनबाट अनुपोषित ज्ञातव्य धारणा मात्र ...। आम नेपाली जनमनका आधार अनि आदेशमा भक्तपुर नगरपालिकाले भक्तपुर नगरलाई सांस्कृतिक नगर नामकरण गर्ने उत्प्रेरणा आर्जन गर्न सकेको छ। यिनै पृष्ठपोषण र सङ्घीय सरकारको नीतिअनुरूप भक्तपुर नगरपालिका अन्तरका तहगत सबै सबै संस्थागत सामुदायिक एवं निजी विद्यालयहरूमा बिनाभेदभाव सांस्कृतिक सम्पदाहरू विषयक पाठ्यक्रम निर्धारण गरेको यथार्थ हो। यही यथार्थताको पृष्ठपोषण खातिर भक्तपुर नगरको मध्यभागमा अवस्थित वत्सला मन्दिरको यथासम्भव व्याख्या, विश्लेषण र विवेचना गर्ने जमर्को गरिएको छ।

वत्सला मन्दिरको अर्थ बोध

वत्सला शब्द संस्कृत भाषाको हो। हामीहरू मज्जाले भक्तवत्सल शब्दसित परिचित छौँ। भक्तबत्सलको अर्थ भक्तहरूलाई माया गर्नु हो। यो धर्मको युग अनुकूल प्रयोग भए गरिएका भाषिक संस्कार र संस्कृतिमूलक शब्द रहेको छ। शब्दहरूको प्रयोग समय (युग) अनुरूप हुन्छ, हुनेगर्छ। यसलाई हामीले आत्मसात गर्नुपर्छ, गरौँ ! आत्मसात गर्नुको बोधिज्ञान आफ्नो अभ्यन्तरबाटै थाहा पाउनु हो। अभ्यन्तरबाट थाहा पाउनु मर्मबोध गर्नु हो। मर्मबोध भएपछि कुनै एक वस्तुलाई अनेक आयामबाट व्याख्या गर्न सहज हुन्छ। सिक्दा-सिकाउँदा हामीले यस्तै गर्नु उचित पर्छ। परन्तु हामी यहाँ वत्सला मन्दिर सन्दर्भमा चर्चा गर्न लागेका छौँ। संस्कृत भाषामा पुरुषका सन्दर्भमा वत्सल शब्द प्रयुक्त हुन्छ, गरिन्छ। अनि स्त्री लिङ्गमा वत्सला प्रयोग गरिन्छ। वत्सला देवी नै रहेकोले तिनको तान्त्रिक अर्थलाई श्रीयन्त्र साधना गरिएको हो। श्रीयन्त्र त्रिकोणयुक्त हुन्छ। त्रिकोणात्मक आकार रेखा गणितमा आधारित छ। त्रिकोणले नारीलाई प्रतिविम्बित गर्छ। नारीलाई प्रतिविम्बित गर्छ भन्नुको तात्पर्य योनीलाई चित्रण गर्नु हुन्छ। ठाउँ-ठाउँमा बाटा घाटामा, गारो पर्खालमा यस्तो त्रिकोण (▽) आकार बनाएइका छन्। भक्तपुर दरबार परिसरमा रहेका एक दुई उदाहरण उल्लेख गर्न चाहन्छु। सर्वप्रथम हामी ओहरदोहर गर्दै गर्ने गरेका सिंहढोका बाहिर

अलि पश्चिममा फः/पिँढीमुनि जमिनमा एक त्रिकोण शिला मूर्ति छ। नृत्यशास्त्रपरक त्यस आकृतिलाई हाम्रा शास्त्रीय परम्पराले नृत्यनाथ मानिएको छ। हाम्रा नृत्य परम्पराअनुसार नाच, गान, दाफा, भजन, किर्तन, धिमे, खिंबाजा आदि शिक्षण सिकाइपछि सबैले त्यस प्रतीकात्मक त्रिकोणमा आराधना गर्ने सांस्कृतिक संस्कार पालन गर्ने परम्परा अद्यावधि छ। यसरी नै मल्लकालीन दरबार प्रवेश द्वारका दायाँ बायाँ पनि त्यस्ता त्रिकोणात्मक प्वालहरू राखेका हुन्थे। अध्ययन, चिन्तन, मननको क्रममा संस्कारजन्य सांस्कृतिक सम्पदा अध्ययनका क्रमका लागि महत्त्वपूर्ण विषयवस्तु रहेका छन्। यो गम्भीर महत्त्वका प्रसङ्ग रहे बनेको छ।

भक्तपुर दरबार परिसरका वत्सला मन्दिर २०७२ वैशाख १२ को भूकम्पले शिला साधना सामग्रीले निर्मित ललितकलापूर्ण वत्सला मन्दिर क्षत विक्षत गरी भत्काएको थियो। मन मुटु नै स्तब्ध नहुने कुनै चेतनशील मानव समुदाय नै सायद, कोही हुँदा हुन्। भक्तपुर नगरपालिकाले चुनौतिपूर्ण दायित्व मानी यस वत्सला मन्दिर प्राचीन प्रविधि प्रयोग गरी पूर्ववत् रूपाकृतिमै २०७७।७।१५ मा सगौरव सम्पन्न गऱ्यो। अब यस वत्सला मन्दिर पुनः निर्माणको क्रममा भए गरिएका यावत क्रियाकलापहरू सप्रसङ्ग व्याख्या वर्णन गर्नु उचित ठान्छु। योजना कार्यान्वयनको क्रममा सर्वप्रथम त्यसको यथार्थ वस्तुस्थितिको क्रमवद्ध विवरण तयार गरिनु अनिवार्य पर्दछ। ती विवरणहरू स्थलगत वस्तुस्थितिअनुसार हुनु गर्नुपर्नेछ। नगरपालिकाले यस प्रयोजनका लागि स्थानीय जिम्मेवार नागरिक, जनप्रतिनिधि, उपभोक्ता महानुभाव, वडा समितिका पदाधिकारीहरूको कार्यान्वयन समिति गठन भए गरेको रहेछ। ९ सदस्यीय उपभोक्ता समितिको स्वरूप यस प्रकार रहेका छन् : १. अध्यक्ष श्री रामहरि गोरा, २. सचिव श्री मैया त्वायना, ३. कोषाध्यक्ष श्री लक्ष्मीसुन्दर स्वंगमिखा, सदस्यहरू ४. श्री राजकुमार शिल्पकार, ५. श्री दीपकराज शर्मा, ६. श्री सुरेशबाबु हाडा, ७. श्री चन्द्रलक्ष्मी शिल्पकार, ८. श्री लक्ष्मीश्वरी शिल्पकार र ९. श्री राजकृष्ण गोरा।

यस मन्दिर पुनः निर्माणको लागि लगत इस्टमेट रकम रु.१ करोड २८ लाख ६२ हजार दुई सय तेह्र रुपैयाँ ८३ पैसा थियो। त्यसमा वैदेशिक पर्यटक र सम्पदाप्रेमीहरूबाट स्थलगत चन्दा सहयोग रु.६ लाख २७ हजार ५१० आर्थिक सहायता, स्थानीय वडावासीहरूबाट जनश्रमदान सहयोग अनमोल रकमको लेखाजोखा बाहेक वास्तविक खर्च रकम रु.७७,१३,५८१ (सतहतर लाख तेह्र हजार पाँच सय एकासी रुपैयाँ) खुद खर्च भएको थियो। नगरपालिकाको वा उपभोक्ता समितिको

माध्यम स्थानीय टोल वडावासीमार्फत गर्ने/गराउने प्रयास नितान्त सराहनीय मात्र नभई देशैभरि फैलाउन सङ्घीय सरकारद्वारा पहल गर्नु/गराउनु लाभदायक ठान्छु ।

शिखर शैलीगत मन्दिरहरूका विविध स्वरूप

भक्तपुर दरबार परिसरभित्र थरिथरिका शिखर शैलीगत मन्दिरहरू निर्मित छन् । तिनमध्ये कुनै शिला साधनाद्वारा निर्मित छन् । कुनै भक्तपुरका इँटा भट्टामा बनाइएका दाचि अप्पा (इँटा) द्वारा निर्मित छन् । दाचि अप्पा सामान्य इँटाभन्दा फरक र विशिष्ट प्रकारका हुन्छन् । यसको बनौट छुट्टै विशेष किसिमका छन् । सामान्य इँटामा माटा, सुर्की, सिमेन्ट आदिका जोडाइ बाहिरै देखिन्छन् । दाचि अप्पामा कुनै पनि मसला बाहिरबाट जोडाइ नदेखिने हुन्छ । दाचि अप्पाद्वारा चिनेका मन्दिर र पचपन्न झ्याल भवनहरू निकै मजबुत रहनुको गुह्य/अन्तर्य रहेको छ आफ्नै । दाचि अप्पाको बाहिर फेराका स्वरूप सामान्य/सबै अप्पा इँटाका जस्तै आकार जतिकै रहे बनेका हुन्छन् । यिनका पछाडिका सतह केही हिस्सा/अनुपातमा पातलो बनाइएका हुन्छन् । यसले गर्दा इँटा जोड्ने सामग्री भनौँ मसला अलि बाक्लो गरी भर्ने ठाउँ रहन्छ । मसलाले चाहिँदो ठाउँ पाएपछि गारो सबल, मजबुत हुने गर्छ, हुन्छ नै । यस्ता प्रविधिपूर्ण सीप हाम्रा पुर्ख्यौली अभियान रहिरहेका छन्; जसप्रति हामी, हाम्रा पुस्ता गौरवान्वित रहेका छौँ । 'पुर्खाले सिर्जेको सम्पत्ति, हाम्रो कला र संस्कृति' को एउटा मर्म यो पनि हो ।

शिखर शैलीगत मन्दिरहरूका विविध स्वरूपको प्रसङ्ग जोडिरहेका छौँ । स्वरूप शब्द बहुविध छ । बहुविध शब्दले अनेकार्थ बोक्छ । बहुविध भन्नाले प्रथमतः विधि – प्रविधिलाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ । दोस्रो अर्थ विन्यास बनेको छ ।

शिखर शैलीका रूप, आकार प्रकार । शिखर संस्कृत शब्द रहे बनेको छ । शिखर शब्दले शैल-पर्वतका चुचुरो बोध गराउँछ । पहाडको चोसिएको भाग शिर भनौँ चुचुरोको बिम्ब उतारेर बनाइएका मन्दिरको शिर भाग नै शिखर बन्छ । प्रकृति, स्थानीय प्रकृति अनि प्राकृतिक पर्यावरणको स्वरूपलाई पुर्खाले प्रतिस्थापन-प्रत्यारोपण गरेका हाम्रा शिखर शैलीगत मन्दिर हजारौँ हजार वर्षव्यापी प्रतिस्था बनेको छ, हाम्रो गौरवगाथा !

नृत्य वत्सला मन्दिरको सप्रसङ्ग, सन्दर्भ

भक्तपुर दरबार परिसर वरपर अनेकानेक सीप साधना स्वरूपका एक होइन अनेक शिखर शैलीका मन्दिरहरू निर्मित छन् । कुनै शुद्ध इँटा (टेराकोटा) प्रयोग गरी बनाइएका छन् । सरोकार सिधै अहिले भक्तपुर दरबार परिसरको मुटुमै पश्चिमाभिमुख वत्सला मन्दिरसित रहेको छ । यो वत्सला मन्दिरलाई मध्यकालीन राजा जितामित्र मल्लले नेपाल संवत् ७९८ मा निर्माण गराएको इतिहास बताउँछ । यस मन्दिरको नामकरण 'नृत्य वत्सला' गरिएकोले जितामित्र मल्लको नृत्यकलाप्रति प्रगाढ अनुराग रहेको मनोविज्ञान यथेष्ट बुझ्न सकिन्छ ।

यस मन्दिरको नामकरणमा 'नृत्य वत्सला' जोडिएको छ । नृत्य शब्दले नात्यकला साधना अर्थबोध गराउँछ । वत्सला शब्दले उत्तिकै अगाढ तवरले नाच, गान, बजान, ताल सुर, अनेक रागप्रतिको अनुराग, श्रद्धाभाव प्रतिनिधित्व गर्दछ । नृत्य वत्सला भन्नाले हामी कला सङ्गीतप्रतिको गहिरो राग-अनुराग ग्रहण भए/गरेको भाव व्यक्त्याउँछ । भगवान भजन स्तुतिगानहरूमा धार्मिक लवजमा आदिदेखि भक्त वत्सल/अनुयायीप्रति अनुराग राख्ने प्रचलनमा रहिआएको पाइन्छ । युगानुकूल त्यसलाई अर्थ्याउँदा मलाई अनुराग साथ सङ्गत गर्ने सहचारी, सहचारिणी हुन आउँछ । लाग्छ पुर्खाले आर्जेका वृहत्तर परम्परालाई युगानुकूल रिवाजमा ढाल्दै लानुपर्ने अवस्था देखापर्छ पनि ! हामी त्यसै दिशातिर लम्किरहेका छौँ । मनग्य पाठ सिकेका छौँ । हामीले राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवबाट अनुपोषित भएर । कि हामीले हाम्रा पुर्खाका न्यून साज-सज्जा-साधनका अभावबीच कष्टसाध्य गरेका ती र यी वत्सला मन्दिरलाई भव्यताका साथ जगैदेखि पुनरुत्थान गर्न भक्तपुर नगरपालिका सक्षम-समर्थवान् भएको, रहेकोमा भुक्तभोगी छौँ हामी ।

वत्सला मन्दिरका वास्तुकलामा आधारित शृङ्गारिक पक्ष

वस्तुतः वत्सला मन्दिर शिखर शैलीमा निर्मित स्थापत्य कलाका बेजोड, आकर्षक उदाहरण रहे, बनेको छ । यिनै मन्दिरका चारैतिर पूर्व, पश्चिम, उत्तर र दक्षिण चार दिशाका साथै चार उप भनौँ कि कोण दिशा सबैतिर दिक साधना या ज्योतिष विधि-विज्ञान सम्मत तवर तरिका मिलाई निर्माण गरिएको देखिन्छ । जितामित्र मल्लकालीन यो मन्दिर निर्माणकालीन थ्यासफू वीर पुस्तकालय, केशर पुस्तकालय, पुरातत्त्व विभागअन्तर्गतका राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सञ्चित रहेको हुनसक्ने सम्भावना छ । यसलाई खोतल्ने एउटा सम्भाव्य तवर तरिका सुझाउने अनुमति चाहन्छु । भक्तपुर नगरपालिकाअन्तर्गत स्थापित, सञ्चालित, व्यवस्थित ख्वप इन्जिनियरिङ कलेज, स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरिसकेका सार्थक, सुरुचिपूर्ण होनहार विद्यार्थीहरूलाई विद्यावारिधि गर्ने/गराउने प्रावधान गर्नु उपयुक्त देख्छु । साथै हाम्रा महत्त्वपूर्ण ग्रन्थहरू विभिन्न शासनकालमा नेपाल आएका रेजिडेन्ट, राजदूत, पर्यटकहरूले समेत हात पारेका छन् । तिनलाई फेला पार्न यस्तै अभियानहरू चलाउन राष्ट्रिय स्तरबाटै पनि चासो लगाउनुपर्ने देख्दछु । यसरी विद्यावारिधि गराउने पाठ्यक्रम-मार्गदर्शन-निर्देशिका सरोकारवाला विज्ञ वर्गसहितको टोली बसेर रेखाङ्कन गर्नु/गराउनु समय र विषयोचित हुँदो हो ।

वत्सला मन्दिरको वास्तुकलामा आधारित शृङ्गारिक पक्षको सन्दर्भ जोडौँ । वास्तुकलामा आधारित शृङ्गारिक पक्षले प्रकृति, पर्यावरण, स्थानवाचक भनौँ स्थानीय वस्तुस्थितिलाई प्रतिविम्बित गर्छ । त्यसमा यथार्थ स्वरूपलाई झल्काउने वस्तुतत्त्वको निम्न प्रतिविम्बीहरू जडिएका हुन्छन्, छन् पनि । तिनै भिन्न भिन्न प्रतिविम्बहरूको प्रत्यक्ष सबुत आकृतिहरू वत्सला मन्दिरमा जडिएका तह तहका

स-साना सुन्दर र आकर्षक मन्दिरहरू रहे, बनेका छन् । नृत्यकला शास्त्रअनुरूप तिनीहरूलाई शृङ्गारिक साजबाज मानिएका हुन्छन् । वास्तुकला विज्ञानले तिनलाई सम्भवतः शिखर शैलीका सर्लक्क चुलिएका मन्दिरलाई मजबुत, सुदृढ पार्न तिनले सार्थक सहयोग पुऱ्याएको हुनुपर्छ । हेर्दै अति नै लोभ्याउने ती अनेक आकृति झल्काउने कलात्मक बिम्बहरूले हाम्रा आफ्नै मौलिक सीपमूलक साधनाहरू विश्वजनकै चित्ताकर्षण गर्छ । यिनै परम्परागत पुरातात्त्विक वस्तुहरूले हाम्रो पर्यटन उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धनमा आधारभूत भूमिका निर्वाह गर्दछ । आफ्नै यौवनकालमा स्वदेशका उच्च पहाडी र हिमाली गाउँ, जिल्लाहरू पर्यटन गर्दा उच्च पर्वत र हिमश्रृङ्खला सरोफेरो फुच्चे थुम्का थुम्की देखेको अहिलेझैँ झझल्किन्छ । लाग्छ, हाम्रा आदरणीय कला-संस्कृतिमूलक सम्पदाका सर्जक पुर्खा तथा अन्तर्राष्ट्रका मर्मज्ञहरूले पनि प्रकृति-पर्यावरणबाट यथेष्ठ ज्ञान, अनुभूति आर्जेको हुनुपर्ने धारणा उपहार गर्दछु ।

प्रतीकात्मक मूर्ति र आकृतिका लहर

चर्चामा जोडेको नृत्य वत्सला मन्दिरले उत्तम, आकर्षक, विलक्षणयुक्त शिला मूर्तिका लहराका पहरादारी गर्छ । मन्दिरका चारैतिर सेरोफेरोमा अष्टमातृका गण साथै भैरव गण लहर पनि एकसाथ जुटाइराखेका छन् । ती मूर्तिमा साधना भए/गरिएका वाहनहरू अष्टमात्रिका गणका रूपाकृति, भूमिका अनुकूल अङ्कित छन् । प्रसङ्गवश भक्तपुर नगरको पूर्व दिशामा स्थापित ब्रह्मायणी माईका वाहन रजहंस अङ्कित छन् । ब्रह्म-विवेकका खानी हो । विवेकको खानी मन मस्तिष्क हो । मन मस्तिष्कका प्रतीकात्मकतालाई दीक्षा मन्त्र साधक पुर्खाका ब्रह्मले उज्यालो ज्योति उदाउने पूर्व दिशा माने । ब्रह्मायणी पीठ पूर्वमा निर्धारित छ । यिनका बाहन रजहाँस बनाइएको छ । जलचर हाँसले झोलमा मिसिएको पौष्टिक तत्त्व छुट्याएर लिन्छ, खान्छ । एवं रीतले अष्टमात्रिका गण र भैरवका पनि आफ्ना बाहन अङ्कित छन् । चारैतिर निर्मित सबै मूर्तिहरूका दार्शनिक आख्यान छन् । तान्त्रिक बोधि ज्ञानतत्त्वलाई शिल्प साधनाद्वारा छर्लङ्ग्याएको लोकार्पण गरेको छ । यसैमा अमूर्त मूर्तिसित गाँसिएका अमूर्त मन्त्र साधना मनग्य पारायण गर्छु । यसो भन्नुको तात्पर्य हो कि मन्त्र विधाले स्पष्ट व्याख्या गर्न नचाहेका कतिपय सार्थक तथ्य यता कला साधनाका शिल्प साधक वर्गले आफ्ना सीपका माध्यम मुखरित पारेका हुन्छन् र छन् पनि । मात्र चाहिएको तन्मय चित्तवृत्ति धारण रहेको छ ।

वत्सला भगवती नृत्य कला साधनाका सिद्धि स्वरूपिनी हुन् । यस मूल्य र मान्यताअनुरूप वत्सलादेवीको आकृति महिषासुर दैत्य मर्दिनी दुर्गाकै प्रतिमूर्ति बनाइएका छन् । वत्सला मन्दिर सेरोफेरो जताततै यसको सुगन्ध बासना महकिएको छ । अष्टमात्रिका गणलाई भक्तपुर नगरको सीमा स्तम्भै मानिएर उत्तर, दक्षिण, पूर्व, पश्चिम दिशामा दुई दुई अष्टमात्रिका मूर्तिद्वारा सजधज पारेको छ । मन्दिर परिसर घुमेर स्पष्ट दर्शन गर्न पाइने अवसर भक्तपुर नगरपालिकाले देश विदेशका जो कोही विश्व नागरिकका लागि सुलभ पारिदिएर मानवता प्रदर्शन गरेको स्पष्ट छ । नेपाल संवत् ७९८ वि.सं. १७३५ ताका मल्लकालीन राजा जितामित्र मल्लका पालामा निर्मित नृत्य वत्सला मन्दिरको महिमा अपरम्पार छ । दरबार परिसरको केन्द्रबिन्दु मुटुमै पश्चिमाभिमुख मन्दिरको निर्माण शैली सुन्दर आकर्षक बन्नु पहिलो सन्दर्भ । दोस्रो, वास्तुकला सीप संयोजन अनुपम तथा बेजोड रहेको छ ।

शैलीगत रूपमा शिखर शैलीमा पनि ग्रन्थकूट प्रविधि अझै बढी तत्कालीन तान्त्रिक विधिलाई प्रश्रय दिएको बुझिन्छ यसमा । संस्कृत वाङमयका अनेक ग्रन्थावलीमा ग्रन्थकुट शैली ⁄ प्रविधिमाथि विस्तृत विमर्श भएका होलान् । तथापि नृत्य वत्सला मन्दिर निर्माण सन्दर्भमा ग्रन्थको सामान्य अर्थ गाँठो भएकोले मन्दिर निर्माणको क्रममा एक तहपछि अर्कोलाई गाँस्दै उकास्ने विधि विधानयुक्त प्रविधिलाई औँल्याउँदो हुनुपर्ने धारणा जाहेर गर्ने धृष्टता राखेको छु । जमिन माथि उठाइएका तीन तहको वर्गाकार ३', २' ४'' र १' २'' उचाइ माथि क्रमशः ३०' १०'', २४' १०'', २४' ५'' र १९' १०'' लम्बाइको पेटी उठाएका छन् । साथै मन्दिरको भित्र अष्टकोण भएको अष्टाकार थाम १२ ओटा ठड्याइएका छन् । अनि मन्दिरको मूल भाग १०'

१'' X १०' १'' रहेको छ। र भित्री खुला भाग ६' ६'' रहेको छ। त्यस भित्री भागको पूर्वबाट पश्चिमतिर रहेको एक बाकस छ। त्यसलाई खड्ग बाकस भनिन्छ। त्यसमाथि श्रीयन्त्र आकारको पूर्ण कलश स्थापना भए गरेको छ। श्रीयन्त्रको आकार त्रिकोणात्मक हुन्छ। तीन कोण यन्त्रको सामान्य नामलाई रेखा गणित शास्त्रले त्रिभुज (Triangle) भन्ने गरेको छ। तान्त्रिक विधाले श्रीयन्त्र भन्ने गर्छ। श्रीयन्त्र वास्तवमा योनी हो। तन्त्र विधामा योनीको आकार/स्वरूप त्रिकोणमा प्रतिविम्बित गरेको छ। दीक्षित समाजमा यस्ता गोपनीय रहस्यलाई यान्त्रिक तन्त्र ज्ञान/मन्त्र भन्ने गर्छन्। श्रीयन्त्र आकारका पूर्ण कलश भनेछु यसै सिलसिलामा भन्न मन लाग्छ पूर्ण कलशै श्रीयन्त्र, श्रीयन्त्र नै पूर्ण कलश। चिन्मय चिन्तनले यसलाई सार्थक बनाउँछ। वास्तवमा नृत्य वत्सला मन्दिर नाम आफैमा प्रगाढ चिन्तनका निधि रहे, बनेको छ।

अभियन्ता अभिज्ञानको दृष्टिकोण

नृत्य वत्सला शिखर शैलीका मन्दिर आधार जमिनबाट ठीक ठीक मापनमा मापिएर बन्नु आफैमा अभियन्ता अभिज्ञान (Engineering Science Faculty) मूलक रहेको छ। ग्रन्थकुट शैलीको आविष्कार कुन समय, कहाँबाट, कसले कुन आधारमा निर्माण भए/गरेको थियो खोज गर्न लायक छ। यसका लागि भक्तपुर नगरपालिकाअन्तर्गत सञ्चालित एम. एस. सी. इन्जिनियरिङ कोर्स निर्धारण गरी हाम्रो आफ्नै विद्वत जनशक्ति उत्पादन गर्न सकिने आधारशीला बनिसकेको छ। अनेक तह र प्रकारमा बने/बनाइएका स्थापत्य कलाका विविध पक्षमा पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्न/गराउनु पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छ।

ढुङ्गे थाममाथि ढुङ्गाकै मेठ, निदाल र कोपु राखी थामलाई ठड्याउने प्रविधि भित्री गारोमै तान कसेर बनाइएको बुर्जा भागको चौतर्फी बुर्जाहरूमा अनेक देवीहरूका मूर्ति स्थापित छन्। त्यहाँ प्रतिस्थापित मूर्तिहरू महालक्ष्मी, बाराही, इन्द्रायणी, वैष्णवीका हुन्। उत्तर पूर्व, उत्तर पश्चिम, पूर्व दक्षिण र दक्षिण पश्चिम खण्डमा अष्ट मातृका भवानीका मूर्ति स्थापित छन्। तीमध्ये उत्तर पूर्वका ४ र उत्तर पश्चिमका १ मूर्ति उहिल्यै विलुप्त भइसकेका छन्। अहिले ती खोपाहरू हवाङ्ङै देखिन्छन्। एकताका उपत्यका भरिनै प्राचीन मूर्ति हरण गर्ने आपराधिक अभियान मच्चिएको थियो। सम्भवतः ती ५ खोपाहरू तिनै कालरात्री अगरबगर हराएका हुन् कि ? ठ्याम्मै ठोकुवा गर्न सकिन्न।

मन्दिरको त्रिखण्डे उचाइमा विलक्षणयुक्त चार उडन्ते समानुपातिक सिंह आकृति जडान भएको पाइन्छ। कसै कसैको दृष्टिमा ती सिंह मूर्ति उडन्ते

वायुपङ्खी हुन् । तिनमा पखेटा जडित छन् । वायुपङ्खी सिंहहरू जडान हुनुको तान्त्रिक रहस्य (१) चारै दिशाबाट नृत्य वत्सलादेवीप्रति कुदृष्टि नहोऊन् (२) नृत्य वत्सलादेवी कोमल शरीर, नम्र, मधुरसबाहिनी, सुकोमल, आकर्षणी भएकीले चहार्न त्रिखण्डी उचाइमा जडित रहेको तान्त्रिक तर्क छ । मन्दिरको त्यसै तहमा श्रीबच्छ आकारका आँखे झ्यालहरू पनि जडित देखिन्छ । इन्जिनियरिङ दृष्टिकोणाले विवेचना गर्दा ती आँखी झ्यालहरू जडान हुनुको तात्पर्य आधुनिक धारणाले वातानुकुलित राख्न नै हुनसक्छ । प्राचीनताभित्रको उत्तरआधुनिकता भन्न मन पराउँछु यसलाई म ।

बुर्जा भागमा ८ र मूल भागमा समेत ९ थान गजुर जडिएका छन् । ती नौ ओटा गजुरहरूमा सुन लेपन गरिएका छन् । यसले नृत्य वत्सला मन्दिरमा शोभा थपिएको झल्झलाकार भएका छन् । यसै ढुङ्गे पाखामुनि १२० ओटा फय्गां जडित छन् । फय्गांको अर्थ नेपाली वाङ्मयमा हावादारी या हावाको झोक्कामा टिङ्टिङ् आवाज गर्ने हावादारी स–साना घण्टीहरू हुन् । यसको बजाइले आगन्तुक यात्रुहरूलाई आल्हादित पार्छन् । आनन्दका यथेष्ठ साधनहरू साधना गरेका छन् नृत्य वत्सला मन्दिरमा; नृत्य वत्सला मन्दिर भरिभरि । कुनै आनन्द नयनाभिराम गरेर आँखाले दर्शन गरेरै; कुनै दृश्यहरूका वर्णन बखान सुनेर श्रवणेन्द्रियको माध्यमबाट; कुनै स्पर्शेन्द्रीय हातले छोएर । कुनै विवेक ब्रह्मद्वारा चिन्तन सोच गरेर; कुनै मन्दिर परिसरको चारैतिर पाइला चालेर । आनन्दका अनेक स्रोत भन्नु यिनै र यस्तै हुन् । नृत्य साधना आफैमा आनन्दप्रद, आल्हादक मनोरम कला साधना हो । नृत्य वत्सला मन्दिर महिमा यति नै यसपालि ।

;[]: u|y

1) **Towers in stone : Sikhara Temples in Bhaktapur - Vatsala and Sidhilaksmi**, Bijay Basukala-Niels Gutschow-Kishor Kayastha, Himal Books.
2) **The Traditional Architecture of Kathmandu Valley :** Bibliotheca Humelayica, Wolfgang Korn.
3) **The traditional Newar Architecture of the Kathmandu Valley-The Sikharas** : Wolfgang Korn, Ratna Pustak Bhandar
४) श्री सूर्यभक्त खर्बुजा, सब इञ्जिनियर, पूर्व सम्पदा शाखा प्रमुख, भक्तपुर नगरपालिका
५) भक्तपुर दरबार क्षेत्रका वत्सला मन्दिरहरू– श्री ओम धौभडेल– 'भक्तपुर' मासिक, सङ्ख्या २१९, २०७२ साउन

भक्तपुरका वत्सला मन्दिरहरू

• k?iff]Qdnf]rg >]7

भूमिका

भक्तपुर राजदरबार मल्लकालीन मूल राजकीय बासस्थानको रूपमा मात्र नभएर अनेक उच्चतम देवताहरू प्रतिष्ठापित देवस्थल/तीर्थस्थल वा भनौं पवित्र धामकै रूपमा समेत प्रख्यात रहिआएको छ। राजदरबार परिसरमा विशेषगरी पूर्वमध्यकालदेखि उत्तरमध्यकालसम्मका सुन्दर एवं अनुपम भौतिक सम्पदा छन् जसले दरबारक्षेत्र मात्र नभएर सिङ्गो शहरलाई नै शोभायमान तुल्याइरहेको छ। तीमध्येका चारओटा वत्सला मन्दिरहरू पनि हुन्। त्यसैगरी भक्तपुर राजदरबारको नजिकै दक्षिणस्थित नासमनाटोलमा पनि वत्सला मन्दिर छ। वत्स (सन्तान/छोराछोरी) लाई अति माया गर्ने माता वत्सला हुन्। वत्सला उच्चतम शाक्त तान्त्रिक देवता हुन्। तत्कालीन मल्ल शासकहरू तन्त्रप्रधान शाक्तमतका प्रबल उपासक थिए। यसो हुँदा एउटै देवतालाई पनि अनेक, खास तान्त्रिक अवतारहरूमा, विशेष अभीष्ट सिद्धिका लागि मान्ने पुज्ने प्रवाह प्रयोग त्यसबेला चलेको विदित हुन्छ। यी पाँच वत्सला मन्दिरहरू पनि यस कुराका उदाहरण हुन्। यी मन्दिरहरूमा प्रतिष्ठापित देवताहरू 'अन्नपूर्ण-वत्सला', 'कर्म-वत्सला', 'नृत्य-वत्सला', 'यन्त्र-वत्सला' र 'सिद्धि-वत्सला' हुन्। यी वत्सलाहरू बारेमा तल चर्चा गरिन्छ।

अन्नपूर्ण-वत्सला

चित्र सङ्ख्या १ : अन्नपूर्ण-वत्सला/गुह्यश्वरीमन्दिर । विक्रमको सोह्रौं शताब्दी । प्रस्तुत चित्रमा यस मन्दिरको पार्श्वमा दुईछाने यक्षेश्वर मन्दिर पनि देखिएको छ ।

गुम्बजाकार यस मन्दिरको गर्भस्थानमा कलात्मक रूपको प्रस्तरनिर्मित कलश प्रतिष्ठापित रहेको छ (चित्र सङ्ख्या २) सोही कलश 'अन्नपूर्ण वत्सला' र त्यसैगरी 'गुह्यश्वरी', 'वत्सलेश्वरी' नाम रूपले पनि प्रसिद्ध छ। मल्लकालमा शक्तिदेवताको प्राधान्यता रहेको मिश्रित रूपको तन्त्रप्रधान धर्म, तान्त्रिक अभ्यास एवं नूतन प्रयोग अत्यधिक विकसित एवं लोकप्रिय रहेको थियो। शाक्त तान्त्रिक देवी अन्नपूर्ण पनि यस कुराको एक सुन्दर उदाहरण हो। आदिशक्तिकै प्रतीक मानिने माता अन्नपूर्ण अन्न र पोषणकी देवी हुन्। शिवप्रिय पार्वतीकै एक अवतार अन्नपूर्ण हुन्। आफ्ना भक्त/सन्तानको इच्छा पूरा गरिदिने, व्यापारमा सफलता प्रदान गर्ने लक्ष्मीसदृशरूपमा समेत यिनको पूजाआजा गर्ने चलन रहिआएको ज्ञात हुन्छ। स्थानीय धार्मिक-सांस्कृतिक जीवनमा तिनी 'गुह्यश्वरी' रूपमा पनि मान्दै पुज्दै आएकी छिन्। यो कुरा विशेष महत्त्वको लाग्छ। यताबाट प्रतीकात्मक, साङ्केतिक भाव दृष्टिले समेत पनि यिनको निकट सम्बन्ध पशुपतिनाथ+गुह्यश्वरी जस्तै यक्षेश्वरसित रहेको कुरा स्पष्ट रूपले जानिन्छ। यसरी यी मन्दिरहरूमा शिव+शक्ति स्वरूपको दर्शन मिल्छ। यक्षेश्वरमन्दिरको वास्तुशैली पनि पशुपतिनाथ मन्दिरको जस्तै (दुई छाना, १२ ढोका, चतुर्मुख शिवलिङ्ग) छ। यक्षेश्वर मन्दिर भक्तपुरको 'पशुपतिनाथ मन्दिर' नामले समेत प्रसिद्ध रहिआएको छ। यक्षेश्वरमन्दिर पूर्वमध्यकालीन अखण्ड नेपालमण्डलका प्रसिद्ध राजा यक्षमल्ल (वि.स.१४८५-१५३८) को मृत्यु भएको तीन वर्षपछि मात्र बनेको नयाँ कुरा खुल्न आएको छ (भोलानाथ पौडेल, **भक्तपुरको राजकुलो**, आगम प्रकाशन, काठमाण्डौ : २०६५, पृष्ठ घ, चित्र सङ्ख्या ३)।

चित्र सङ्ख्या २ : अन्नपूर्ण वत्सला/गुह्यश्वरी/वत्सलेश्वरी । कलश रूपमा स्थापित अन्नपूर्ण वत्सलाले हामीलाई काठमाडौँ असनको प्रसिद्ध तीनछाने अन्नपूर्ण मन्दिरको उस्तै तर चाँदीले बनेको कलश रूपी अन्नपूर्ण ('अन्नपूर्ण अजिमा'/'असंमाजु')लाई पनि सम्झाएको छ । मोहनी (विजयादशमी)को भोलिपल्ट असनमा असंमाजुको पायोजात्रा चल्छ जुन 'असं:चालं' भनी प्रसिद्ध छ । विजयादशमीको दिनमा भक्तपुर राजदरबारबाट राजकीय पूजाभागसहितले अन्नपूर्ण वत्सलामा छागबलिसहित तन्त्रोक्त विधिले पूजा गर्ने परम्परा अद्यापि छ ।

यस आधारमा अन्नपूर्ण वत्सला मन्दिर पनि यक्षेश्वरकै शक्तिको रूपमा, सोही समयतिर बनेको प्रतीत हुन्छ ।

अन्नपूर्ण वत्सला मन्दिर वि.सं.२०७२ सालको महाभूकम्पअघि नै जीर्ण अवस्थामा थियो । पुरातत्त्व विभागले वि.सं.२०७० मा यस मन्दिरको जीर्णोद्धार गरेको थियो । सो मन्दिरको सामुन्ने एउटा पाटी पनि थियो जुन अहिले पाताल भइसकेको छ । सो पाटी 'वत्सला-फल्चा' भनी प्रसिद्ध रहेको छ ।

कर्म-वत्सला

चित्र सङ्ख्या ३ : कर्म-वत्सलामन्दिर, ने.सं.८११ (वि.सं.१७४८) । वि.सं.२०७२ सालको महाभूकम्प अघि नै यो मन्दिर जीर्ण अवस्थामा थियो । भक्तपुर नगरपालिकाले नृत्य-वत्सला मन्दिर जस्तै यो कर्म-वत्सला मन्दिर पनि पुनर्निर्माण गरिदिएर थप अर्को सुकर्म गरेको छ । नगरपालिका-स्रोतअनुसार यस मन्दिरको पुनर्निर्माण कार्य वि.सं.२०७४/०५/२२ गते सम्पन्न भएको हो ।

भक्तपुर राजदरबारबाट दक्षिणस्थित नासमनाटोलमा कर्म-वत्सला मन्दिर छ । दक्षिणाभिमुख शिखर शैलीमा बनेको यो मृण्मन्दिर हो । यस मन्दिरको गर्भस्थानमा प्रस्तरको सुन्दर, कलात्मक एवं तान्त्रिक भाव झल्कने एक प्रस्तर-वेदिका छ । सो वेदिकाको अग्रभागमा दायाँ नन्दी र बायाँ सिंहको आकृति कुँदिएको छ । ती दुईका बीचमा एकजोडी नागाकृतिमाथि उत्तानो परेको एक शवाकृति कुँदिएको छ । वेदिकाको चारैतिरका घेरा कमलपुष्पले सजिएका छन् । यसरी शवासन+शक्तिसहितको महाकालको प्रतीकात्मक तान्त्रिक भावले युक्त सो वेदिकामाथि दोहोरो कमलपुष्पाकृति छ । सोही कमलपुष्पासनमाथि कलश छ (चित्र सङ्ख्या ४) । सो कलशको पनि शीर्षभागमा चार दिशा+चार कोण दर्शाइएको यन्त्र, यन्त्रभित्र प्रत्येक पत्रमा सम्बद्ध तान्त्रिक देवताका नामसहितको अष्टदलकमल, अष्टदलकमलभित्र पनि त्यसैगरी प्रत्येक पत्रमा तान्त्रिक देवताका नामसहितका द्वादशपत्र र त्यसपछि तीन वृत्ताकार रेखा, त्यसभित्र प्रत्येक त्रिकोणमा विशेष मन्त्राक्षर कुँदिएको षट्कोण र त्यसको पनि मध्यभागमा अति विशेष मन्त्राक्षर कुँदिएको त्रिपुरसुन्दरीको प्रतीक प्रतीत हुने त्रिकोणात्मक पूर्णयन्त्राकृति छ (चित्र सङ्ख्या ५) । यताबाट वत्सलादेवीको यस यन्त्राकार मूर्तिमा हामीलाई

सर्वशक्तिमान् दुर्गा भवानीको दर्शन मिल्छ । मल्लकालीन भक्तपुर तान्त्रिक शक्तिको युगको कति उत्कर्षमा पुगेको रहेछ भन्ने कुराको एक उत्कृष्ट उदाहरण यो कर्म-वत्सला पनि हो । यस कर्म-वत्सलाको आसनमा कुँदिएको ने.सं. ८११ को अभिलेखमा मात्र नभएर भक्तपुर राजदरबारस्थित यन्त्र-वत्सला मन्दिरको ने.सं.८१६ (वि.सं.१७५२) को अभिलेखमा पनि जितामित्र मल्लले आफूलाई तन्त्रविद्या पार गरेका भनी दर्शाएका छन् । यी वत्सला मन्दिरहरूका प्रसङ्गमा पनि उनी निःसन्देह तन्त्रमा नूतन प्रयोग गरिरहने उच्चकोटिका विद्वान् तान्त्रिक राजा थिए भन्ने कुरा थाहा पाइन्छ । नासमनाटोलको यो कर्म-वत्सला मन्दिर उनै जितामित्र मल्लले ने.सं.८११ (वि.स.१७४८) मा बनाउन लगाएका हुन् । कर्म-वत्सलादेवी(कलश)को आसनभागमा चारैतिर दुई पङ्क्तिको अभिलेख कुँदिएको छ । सोही अभिलेखमा यी वत्सलालाई जितामित्र मल्लले 'कर्म-वत्सला' भनेका छन् । लीलाभक्त मुनंकर्मीले **मल्लकालीन नेपाल** (२०२४, पृष्ठ ४९) मा उक्त अभिलेख प्रकाशित गरेका छन् । यहाँ उक्त अभिलेख मूलबाटै पढी दिइएको छ । अभिलेखका केही अक्षरहरू नष्ट भइसकेका छन् । अभिलेख यस प्रकार छ :

१. ॐ श्रीश्रीश्रीस्वेष्टदेवताप्रीतिकामनाश, शस्त्रशास्त्र सङ्गीतादिसकलतन्त्रविद्यापालग (गान्धर्वविद्यानिपुन, सकलराज चक्राधीश्वरचू)डामणि मह(राराजा)धिराज सूर्य्यवंशोद्भव, (श्रीश्रीसु)म(ति जयजिता)मित्र मल्लदेवसन अध्या(त्म रामायण) प्याखन

(द) यकाव सि(द्धि)पुजा याय या(ता) (श्रीश्री)श्री स्वकुलाम्नाय कर्म्मवच्छला स्थापना याङा,

२. महामहाकर्म्मार्च्चन यायतन, अनेक (तन्त्रशा)स्त्रादिस (विचा)ल या(ङा)व ... यकन यत्न(...निदान

(या)य(मा)ल अन हेला (याय)मतेव ...से(नका?)व........थाङा ....सानमतेव सानसा सा, वालक, मिसा, त्वाच व्राम्हण, नृप वधादि, पाप लाक निदान याङान (पुण्य) राक जुरो ॥ सम्वत् ८११ फाल्गुणवदि ११ शुभ ॥

(कल्याण होस् । श्रीश्रीश्रीस्वेष्टदेवतालाई प्रीति कामना गरी, शस्त्र शास्त्र, सङ्गीत, तन्त्र आदि सबै विद्यामा पारङ्गत, गानबजानमा निपुण, राजाहरूका शिरोमणि, सूर्यवंशमा जन्मेका, महाराजाधिराज श्रीश्रीसुमतिजयजितामित्रमल्लदेवले अध्यात्म रामायण नृत्य रच्नु भई सिद्धिपूजा गर्नका लागि आफ्नो कुलआम्नायअनुसारको कर्मवच्छला (कर्म-

वत्सला) स्थापना गर्नुभयो ।

महामहाकर्मार्चन गर्नका लागि अनेक तन्त्रशास्त्र आदिको विचार गर्नुभयो ...यत्नका साथ यसको निदान गर्नुपर्ने भयो । यसलाई (कर्म-वत्सलालाई) कसैले पनि हेला गर्नु हुँदैन । भत्केबिग्रेमा बनाउनु ...यसलाई कसैले पनि चलाउनु हुँदैन ।

चित्र सङ्ख्या ४ : कर्म-वत्सला ।

चित्र सङ्ख्या ५ : कलशको शीर्षभागमा कुँदिएको कर्म-वत्सला यन्त्र ।

चलाएमा गाई, बालक, स्वास्नीमान्छे, टोलका ब्राह्मण, राजाको बध गरे सरहको पाप लाग्नेछ । निदान गरेमा पुण्य लाग्नेछ । सम्वत् ८११ फाल्गुणवदि ११ शुभ ।

एउटै कुरालाई बुझ्ने दृष्टिकोण र विचार फरक-फरक हुन सक्छ । त्यो स्वाभाविक पनि हो । विचार राख्ने कुरामा सबै स्वतन्त्र र समान छन् । प्रस्तुत विचारको दरो प्रमाण एवं त्यसको तर्कपूर्ण वैज्ञानिक-विवेचन विश्वसनीय हुन्छ । त्यस्तो तथ्यपरक कुरा सर्वमान्य हुन्छ । लोकले मान्दै आएका कुरा, त्यसप्रतिको आस्थाभाव एवं विश्वास भौतिकवादी-सत्यभन्दा पनि अझ उपल्लो कुरा हो । विचार, कर्म र मान्यताकै कुरा हो; माने देवता, नमाने ढुङ्गा । तन्त्रप्रधान नेवार धार्मिक-सांस्कृतिक जीवन कर्मप्रधान रहिआएको छ । वर्णले वर्गलाई सङ्केत गर्छ । वर्गले पेशालाई सङ्केत गर्छ । पेशाले जातलाई सङ्केत गर्छ । जातले कर्मलाई देखाउँछ । जातले होइन, कर्मले ठूलो र विशेष भइन्छ । जातले शूद्र भए पनि कर्मले देवता हुन्छ । मछिन्द्रनाथ माझी थिए, कर्मले उनी देवता भए । आधुनिक कालकै इतिहासको सन्दर्भमा कुरा गर्ने हो भने पनि गोरखाका राजा रामशाहका पालाका, मनकामनाका पुजारी सिद्ध लखन थापा पनि कर्मवादी

कुराको थप एक सुन्दर उदाहरण बनेर हाम्रा सामु देखा पर्न आउँछन् । आफ्नो सिध्याँइले लोकदुनियाँको मन जितेका र मनकामनाको प्रख्याति बढाएका उनै पूजारी लखन थापा आफ्नो त्यही कर्मकै कारणले पृथ्वीनारायण शाहको पालामा आइपुग्दा 'श्रीमनकामना' 'श्रीवक्रेश्वर महादेव' सरह 'श्रीसिद्ध' देवताकै रूपमा मान्यपूज्य भइसकेका थिए (धनवज्र वज्राचार्य, टेकबहादुर श्रेष्ठ, **शाहकालका अभिलेख**, नेपाल र एसियाली अनुसन्धान केन्द्र, २०३७, कीर्तिपुर : २०३७, पृष्ठ ६८-६९) कर्मको अगाडि जात गौण कुरा हो । जातले ठूलो सानोको भेद गर्छ । कर्मले सबैलाई समेट्छ । कर्ममा सम्मान छ । कर्मले द्यलाहरू उग्र तान्त्रिक पीठस्थलका पूजारी हुन्छन् । कर्मले कपालीहरू भिन्द्यः (भीमसेनस्थान)का पूजारी हुन्छन् । सबै जातको प्रतिनिधित्व हुने कर्मप्रधान तलेजुको तान्त्रिक संसार कर्मवादको सुन्दर उदाहरण हो । तन्त्रज्ञ, विद्वान् राजा जितामित्र मल्लले स्थापना गरेको कर्म-वत्सला पनि यस कुराको थप अर्को सुन्दर उदाहरण हो । कर्म चाहे ब्राह्मणको होस् वा शूद्रको ; जातले नभएर कर्म विशेषले नै चल्छ । कर्म पाउनु ठूलो कुरा हो । यसरी माथिका कुरालाई भौतिकवादी दृष्टिकोणले विचार गर्दा कर्मवादी जितामित्र मल्लले प्रतिष्ठापन गरेको कर्म-वत्सलाले यही सन्देश प्रवाहित गरेको प्रतीत हुन्छ ।

नृत्य-वत्सला

भक्तपुर राजदरबार सामुन्ने ठूलो घण्टासँगैको पश्चिमाभिमुख, शिखर शैलीको (तले शैली+शिखर शैली मिश्रित) ९ ओटा गजुर भएको सुन्दर ढुङ्गे मन्दिर छ । यसरी ढुङ्गाले मात्र बनेको हुँदा यो मन्दिर यसको स्थापनाकालदेखि नै नेवार लोकजीवनमा 'ल्वहँ देगः' भनी प्रख्यात रहिआएको विदित हुन्छ । यस मन्दिरको

चित्र सङ्ख्या ६ : नृत्य-वत्सला मन्दिर, विक्रमको अठारौँ शताब्दी । वि.सं.२०७२ साल वैशाख १२ गतेको महाभूकम्पले यो मन्दिर पूरै भत्किएको थियो । तत्पश्चात् भक्तपुर नगरपालिकाले यसको पुनर्निर्माणको ऐतिहासिक कार्य थालनी गऱ्यो । फलस्वरूप वि.सं.२०७७ साल मंसिर ४ गते यसले कति पनि फरक नपर्ने गरी आफ्नो पुरानै मौलिक शैलीस्वरूपमा पुनर्जीवन प्राप्त गरी यसरी शानका साथ उठ्न पाएको छ ।

चित्र सङ्ख्या ७ : नृत्य-वत्सला । २०७२ साल वैशाख १२ गतेको महाभूकम्पले यो मन्दिर पूरै भत्किएको थियो (चित्र सङ्ख्या ८) । तापनि मन्दिरको सलामी परेको तीन तहको मजबुत पेटीमाथिको गर्भस्थानमा कलशरूपी यो नृत्य-वत्सला भने जस्ताको तस्तै अवस्थामा तर खुला आकाशमुनि, सबैले दर्शन पाउने गरी देखापर्न आएको थियो । यो चित्र त्यसैबेला लिइएको हो । यस चित्रमा सो नृत्य-वत्सलाको पार्श्वमा ठूलो घण्टा र त्यसको पनि पछाडि पचपन्नझ्याले दरबारको एक भाग देखिएको छ ।

चित्र सङ्ख्या ८ : २०७२ साल वैशाख १२ गतेको महाभूकम्पले ध्वस्त भएको नृत्य-वत्सला मन्दिर ।

गर्भस्थानमा नासःद्यः (नृत्यनाथ)सहितको तान्त्रिक भाव झल्कने, अति सुन्दर कलात्मक कलश प्रतिष्ठापित छ (चित्र सङ्ख्या ७)। यसो हुँदा यिनी 'नृत्य-वत्सला' कहलिएकी हुन् भन्ने कुरा थाहा हुन्छ।

भाव र प्रतीक नेवार संस्कृतिको मूल वैशिष्ट्य हो। र, त्यसप्रतिको आस्थाभाव सत्यभन्दा पनि उपल्लो कुरा हो। ९ ओटा गजुर भएको यो सुन्दर मन्दिर र यसभित्रका वत्सला+नृत्यनाथ देवताको दर्शनमा यस्तो प्रतीत हुन्छ मानौँ हामी सङ्गीत (नृत्य+वाद्य+गीत)की देवी नृत्यश्वरी र तिनका सहायक नृत्यनाथको साथसाथै, साङ्गीतिक संसारमा उभिएर उनीहरूको ताण्डवनृत्य मनको भावनयनले हेर्दै छौँ भने अर्कोतिर नवदुर्गा गणमा अष्टमात्रिकाकी अधिष्ठात्रीदेवी त्रिपुरसुन्दरीको प्रतीक खिंबाजा (नृत्यश्वरी सदृश)+त बाजा +काय बाजाबाट निस्कने 'धिन ताल्ल ...' को सुमधुर धुनले सिङ्गो भक्तपुरको संसार यथार्थमा 'नवदुर्गामय' रहेछ भन्ने भावतरङ्ग पनि एकसाथ एकाकार भई पूर्णताको प्रदर्शन भइरहेको आभास हुन्छ।

यो मन्दिर कसले बनाउन लगाएका हुन् भन्ने बारेमा प्रकाश पार्ने आभिलेखिक प्रमाण पाइएको छैन। त्यसैगरी राजदरबार परिसरमा अन्य वत्सला मन्दिरहरू पनि छन्। यसो हुँदा पनि कुन वत्सला मन्दिर कसले बनाउन लगाएका हुन् भन्ने बारेमा कलम चलाउनेहरू अलमलिएको देखिन्छ। यो पङ्क्तिकार पनि यस कुराको अपवाद होइन (पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ, **चट्टानअभिलेख र अन्य सम्पदा**, बबिता श्रेष्ठ, भक्तपुर : २०६७, पृष्ठ १०३-४, ११६)

नृत्य-वत्सला मन्दिर राजा जगत्प्रकाश मल्ल (वि.सं.१७००-१७२९)ले ने.सं.७९२ (वि.सं.१७२९) मा बनाउन लगाएका हुन् भन्ने कुराको उल्लेख लीलाभक्त मुनंकर्मीले गरेका छन्। उनी लेख्छन् 'ने.सं.७९२ मार्ग शुदीमा दरबारअगाडि कलापूर्ण ९ गजुर भएको लोहँ देगः (ढुङ्गाको मन्दिर) बनाई श्री बच्छला देवीको मूर्ति स्थापना गर्ने पनि यिनै राजा थिए' (**मल्लकालीन नेपाल**, रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाण्डू : २०२४, पृष्ठ ३९)। उनको यही कुरालाई प्रायः सबैजसो लेखकहरूले अनुसरण गर्दै आएको देखिन्छ। तर यति महत्त्वपूर्ण कुरा लेख्दा उनले त्यस कुराको स्रोतआधार भने खुलाएनन्, खुलाएको भए अन्यौल उत्पन्न हुने पनि थिएन। भक्तपुरभेकलगायत भक्तपुर राजदरबारका बारेमा धेरै कुरा प्रकाशमा आइसकेका छन् र आउँदै पनि छन्। उनले भनेको कुराको कुनै आधार हुनुपर्छ जुन अझै खोजीको विषय बनेको छ। आउँदा दिनमा उनले नखुलाएको स्रोत आधार पत्ता लाग्ने आशा गर्न सकिन्छ।

पारिवारिक, स्थानीयलगायत राष्ट्रिय महत्त्वका विशेष कार्य सम्पन्न भएको विशेष अवसरमा तलेजुमा गरिने तान्त्रिक पूजा-विशेष 'था पूजा' पनि हो। जस्तै राजा भूपतीन्द्र मल्लले ङातापोल मन्दिर निर्माण सम्पन्न भएको खुशियालीमा उनले तलेजुमा था पूजा राखिदिएका थिए। सो था पूजा तलेजुका पूजारीवर्गमा 'ङातापोल था पूजा' भनी चर्चित छ र प्रत्येक वर्ष आषाढ शुदि २ रोजमा (ङातापोल मन्दिरको वर्षबन्धनको भोलिपल्ट) सो था पूजा गर्ने परम्परा रहिआएको छ। भक्तपुर तलेजुमा अनेक कालखण्डमा भक्तपुरका मल्ल राजाहरूले मात्र नभएर ललितपुरका राजा योगनरेन्द्र मल्ललगायत शाहकालका केही शासकहरूले राखिदिएका था पूजाहरू पनि छन्। तीमध्ये दुईओटा था पूजाहरूबाहेक २९ ओटा था पूजाहरू आजसम्म पनि चलेर आएका छन्। त्यसमध्येको एउटा था पूजा **'लोहँ देगः था पूजा'** हो जुन मार्ग शुदि २ रोजमा गर्ने चलन छ (पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ, 'भक्तपुर तलेजुको था पूजा : एक ऐतिहासिक विश्लेषण', **प्राचीन नेपाल**, १०४/२०४४, पृष्ठ ८-१८)। यो कुरा नृत्य-वत्सला मन्दिरको बारेमा प्रकाश पार्ने एक महत्त्वपूर्ण स्रोतआधार हुन आएको छ।

उक्त 'लोहँ देगः था पूजा' भूपतीन्द्र मल्लले राख्न लगाएका हुन्। यो कुरा उक्त शीर्षकको था पूजा गर्दा लिइने निम्न सङ्कल्पवाक्यबाट थाहा पाइन्छ (पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ, 'श्री ३ तलेजुस्के थापुजाया वाक्य : एक अप्रकाशित थ्यासफू', **रौलम्ब**, मिलेनियम इस्यु, भोलम २०, जनवरी-जुन २०००, पृष्ठ ११३, ११५) :

'मार्गसिल शुदि २ लोहोदेवया ॥ मानवगोत्र जजमांनस्य श्री२ भूपतिन्द्रमल्लवर्मनः श्री२स्वेष्ठदेवता प्रीत्यर्थं पाषान निर्मित प्रासादोपरिसुवर्णकलस ध्वजावरोहन सिद्धाग्निकोत्याहुति यज्ञ ॥ श्री२स्वेष्ठदेवता प्रीत्यर्थं प्रतिवर्ष पंचोपचार देवार्चन निमित्यर्थं पुष्पभाजनंर्स्मपयामि : ॥'

(मार्गशुक्ल द्वितीया, ढुङ्गे मन्दिरको। मानवगोत्र जजमान श्रीश्रीभूपतीन्द्र मल्लवर्मनः श्रीश्रीस्वेष्टदेवतालाई प्रीति गरी ढुङ्गाले बनाएको मन्दिरमा सुवर्णकलश (गजुर) प्रतिष्ठा गरी, ध्वजासमेत आरोहण गरिएको सिद्धाग्निकोत्याहुति यज्ञ। श्रीश्रीस्वेष्टदेवतालाई प्रीति गरी प्रतिवर्ष पंचोपचार देवार्चन निमित्त पुष्पभागसहित समर्पण)

माथिको स्रोतआधारबाट लोहँ देगः/नृत्य-वत्सला मन्दिर भूपतीन्द्र मल्लले बनाउन लगाएका हुन् भन्ने कुरा निश्चित रूपले थाहा हुन्छ। ने.सं.८०१ (वि.सं. १७३८) मा तत्कालीन नेपालमण्डलमा ठूलो भूकम्प गएको थियो (D.R. Regmi, Medieval Nepal, Part III, Firma K.L. Mukhopadhyay, Calcutta : 1966,

pp. 91) सो भूकम्पले भक्तपुरमा पनि निकै क्षति पुऱ्याएको देखिन्छ । यसो हुँदा तत्कालीन भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्ल (वि.सं. १७२९-१७५३) र उनका छोरा भूपतीन्द्र मल्ल (वि.सं.१७५३-१७७९)को राज्यकालको अधिकांश समय भूकम्पले क्षति पुऱ्याएका, ध्वस्त भएका सम्पदाहरूको जीर्णोद्धार, पुनर्निर्माण गर्नतिरै लागेको देखिन्छ । त्यसैबेलातिर भूकम्पले लोहँ देगः पूरै नभत्के पनि आंशिक रूपमा भने क्षतिग्रस्त हुन पुगेको अनुमान हुन्छ । आफ्ना पिता जितामित्र मल्लको पालामा पनि जीर्णोद्धार वा पुनर्निर्माण हुन नसकेपछि भूपतीन्द्र मल्लले आफ्नो पालामा, आफ्ना पितापुर्खाको अधुरो सपना साकार पार्नतिर लागेको प्रतीत हुन्छ (यो कुरा केही काल अघि ताथलीस्थित हललगाउँमा फेलापरेका, ठूला ढुङ्गामा कुँदिएका जितामित्र मल्ल, भूपतीन्द्र मल्लका चट्टानअभिलेखहरूबाट निश्चित रूपले थाहा पाइन्छ : (श्रेष्ठ, २०७६, पृष्ठ ३८, ५८, ६५) । यसरी लोहँ देगः निर्माणका लागि उनले तत्कालीन भक्तपुर राज्यको ढुङ्गाखानीकै रूपमा रहेको ताथलीस्थित छाप र हललगाउँको जङ्गलबाट ने.सं.८३५ (वि.सं.१७७२) मा ढुङ्गा ओसार्न लगाएका थिए । यो कुरा त्यहीँका दुईओटा ठूला ढुङ्गामा कुँदिएका एउटै व्यहोराका दुईओटा चट्टानअभिलेखहरूबाट थाहा पाइन्छ जुन यस प्रकार छ (श्रेष्ठ, २०७६, उही, पृष्ठ ३८, ६४-६५) :

१. श्री२ जय भूपतीन्द्रमल्लदेवन

२. ववुजुया नामन रोहो देव-

३. र दयके याता रोहवरा-

४. व या आरंभ, सं.८३५ फा.

५. शु.७ वृहस्पतिवार ॥

(श्रीश्री जय भूपतीन्द्र मल्लदेवले आफ्ना बुवाज्यूका नाममा ढुङ्गेमन्दिर बनाउनका निमित्त ढुङ्गा ओसार्ने काम आरम्भ गर्नुभयो । ने.स. ८३५ फाल्गुण शुदि ७, वृहस्पतिवार ।)

नृत्य-वत्सला मन्दिरको दक्षिणपट्टिको पहिलो पेटीमाथि भूपतीन्द्र मल्लले चढाएको एउटा घण्टा छ । सो घण्टाको अभिलेख यस प्रकार छ (यो अभिलेख गौतमवज्र वज्राचार्य, महेशराज पन्त (सं.), द्वारा **अभिलेख सङ्ग्रह** चौथो भाग, संशोधन-मण्डल, काठमाडौं : २०१८, पृष्ठ १४मा छापिएको छ । यहाँ सो अभिलेख मूलबाटै पढी दिइएको छ :

ॐ स्वस्ति ॥ संवत् ८२० मागग शिरशुक्लद्वितीया कुन्हु श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदवसन

श्रीश्रीश्रीवत्सलादेवीस्त कोट्याहुतियज्ञन दुंता न्हपायागुलि सेङाव हनं थाङाव कलशार्च्चन याङाव थ्व घण्टा दुंता ॥ सं.८४१ फाल्गुनवदि ६ शुभं ॥

(कल्याण होस् । ने.सं.८२० (वि.सं.१७५६) मार्ग्गशुक्ल द्वितीयाको दिनमा श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवले श्रीश्रीश्रीवत्सलादेवीलाई कोट्याहुति यज्ञ गरेर चढाउनुभएको घण्टा बिग्रेकोले पुनः मरम्मत गरेर कलशार्चन गरी यो घण्टा चढाउनुभयो । ने.सं.८४१ (वि.सं.१७७७) फाल्गुनवदि ६ शुभ ।)

यस प्रकार माथि उल्लेख भएका स्रोतसामग्रीका आधारमा विश्लेषण गर्दा निचोडमा निम्न कुरा थाहा हुन आउँछ : जितामित्र मल्ल जीवित छँदै भूपतीन्द्र मल्ल ने.सं.८१६ (वि.सं.१७५३) मा राजा भएका हुन् । वत्सला मन्दिरको घण्टाको अभिलेखका आधारमा ने.सं.८२० तिरै सो मन्दिर अस्तित्वमा थियो भन्ने कुरा निश्चित रूपले थाहा हुन्छ । छोरालाई राजगद्दी छाडेर राज्य त्याग गरे तापनि जितामित्र मल्ल यतिखेर पनि जीवितै थिए, छोराको साथमै थिए । उनको मृत्यु 'ने.सं.८२९ (वि.सं.१७८८) मार्गशिर शुक्ल' मा भएको थियो । उनको अग्निसंस्कार भूपतीन्द्र मल्लले गरेका थिए (D.R. Regmi, Medieval Nepal, Part IV, The Author, Patna : 1966, pp. 344) । ने.सं.८३५ को भूपतीन्द्र मल्लको हललगाउँको चट्टानअभिलेखको व्यहोरातिर विचार गर्दा सो मन्दिर ने.सं.८२० पछि र ने.सं.८३५ अघिका अवधिमा क्षतिग्रस्त अवस्थामा रहेको छनक मिल्छ । र, ने.सं.८३५देखि सो मन्दिर पुनः बन्न थालेको देखिन्छ । लोहो देव/लोहँ देगःको था पूजाको सङ्कल्पवाक्य र सोही मन्दिर अर्थात् नृत्य-वत्सला मन्दिरको ने.सं.८४१ को घण्टाको अभिलेखको आधारमा सो मन्दिर त्यस वर्षसम्ममा निर्माण-सम्पन्न भइसकेको विदित हुन्छ । वत्सलादेवीलाई पहिले चढाएको पुरानो बिग्रेको घण्टा फेरि बनाएर कलशार्चनसमेत गरी पुनः वत्सलादेवीलाई चढाएको प्रसङ्गले पनि प्रकारान्तरमा भूपतीन्द्र मल्लले नृत्य-वत्सला मन्दिर आफ्ना पितापुर्खाको नाममा पुनः बनाउन लगाएका हुन् भन्ने कुरा ज्ञात हुन आउँछ ।

अन्नपूर्ण-वत्सला होस् वा कर्म-वत्सला; सिद्धि-वत्सला होस् वा यन्त्र-वत्सला; समग्रमा वत्सलादेवीलाई महामारी मत्थर पार्ने देवीको रूपमा पनि पूजा उपासना गर्ने चलन रहेको कुरा यसबारेमा चलेर आएको तल प्रस्तुत नेवारी गीतको मार्मिक अंशबाट पनि जानिन्छ -Siegfried Lienhard, Songs of Nepal, Motilal Banarasidass, Delhi : 1992, pp. 204_ :

कइ बिम्ह कछला माजु लखं जायकिम्ह शितला माजु

यंकिम्ह बछला माजुयाके फ्वने

(खटिरा दिने कछला माजु पानीको फोका (बिफर) दिने शितला माजु लैजाने बछला माजुसित (जीवनको भीख) माग्दछु)

जुनबेला भूपतीन्द्र मल्ल वत्सलादेवीको मन्दिर बनाउन लागिरहेका थिए, त्यतिबेलाका खास वर्षहरूमा तत्कालीन नेपालमण्डलमा प्लेगको महामारी व्यापक रूपमा फैलिएर (यो महामारी ने.सं.८३६ चैत्रदेखि सल्केर ने.सं.८४२ भाद्र महिनामा शान्त भएको, सात वर्षसम्म चलेको थियो) हरेक दिन सयौँ मानिसहरू मरिरहेका थिए (पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ, 'दुरू–फकं'को दुःख', **कान्तिपुर**, १७ साउन, २०७७, पृष्ठ ६)। भूपतीन्द्र मल्लले वत्सला मन्दिर निर्माण गरी घण्टासमेत चढाएको करिब पाँच महिनापछि वा भनौँ महामारी मत्थर हुनुभन्दा चार महिनाअघि

चित्र सङ्ख्या ९ : प्रस्तुत चित्रमा देखिने ढुङ्गेमन्दिर 'लोहँ देग:' सिद्धिवत्सला मन्दिर हो। सिद्धि-वत्सलाको पछाडिको एकछाने रातोमन्दिर यन्त्र-वत्सलामन्दिर हो। यी दुवै मन्दिरहरू राजा जितामित्र मल्लले ने.सं.८१६ (वि.सं.१७५२) मा बनाउन लगाएका हुन्। यहाँबाट यी मन्दिरहरूका पार्श्वमा सिंहध्वाखा दरबार, पचपन्नझ्यालेदरबार, थंथु दरबार र त्यसैगरी गुम्बजशैलीको मन्दिर शङ्करनारायणमन्दिरका केही भाग पनि देखापर्छन्।

ने.सं.८४२, वैशाख शुक्ल तृतीयाको दिनमा उनको देहान्त भएको थियो (श्रेष्ठ, उही, पृष्ठ ६)। यस प्रकार वत्सला माजुको पूजा उपासना एवं मन्दिर निर्माणको एउटा खास अभिप्राय आफ्ना देशवासीलाई महामारीबाट बचाउन, जीवनको भीख माग्न वत्सला माजुलाई विनयपूर्वक गरिएको हार्दिक याचना थियो, र एक सन्तानले आफूलाई असाध्यै माया गर्ने वात्सल्यभावले ओतप्रोत भएकी वत्सला माजुप्रतिको अथाह आस्थाभाव पनि थियो।

सिद्धि-वत्सला र यन्त्र-वत्सला

पचपन्नझ्याले दरबारको आग्नेय कोणमा ढुङ्गाले बनेको, पाँच तहको पेटीमा उठेको, दक्षिणाभिमुख शिखर शैलीको मन्दिर 'सिद्धिलक्ष्मी'/'सिद्धि-वत्सला' र त्यसैगरी सो मन्दिर पछाडिको रातो एकछाने, उस्तै पश्चिमाभिमुख मन्दिर 'यन्त्रवत्सला' भनी प्रसिद्ध छ। यी दुवै मन्दिरहरू ने.सं.८१६ (वि.सं.१७५२) मा जितामित्र मल्लले बनाउन लगाएका हुन्। यो कुरा यन्त्र-वत्सला मन्दिरभित्रको यन्त्राकार वत्सला र त्यसको आसनको अग्रभागमा कुँदिएको अभिलेखका आधारमा ज्ञात हुन्छ। उक्त अभिलेख यस प्रकार छ (भोलानाथ पौडेल, 'स्नेहमण्डप', **पूर्णिमा**, ७/२०२२, पृष्ठ ४८-५०) :

यन्त्रको

१. ॐ स्वस्ति श्रीश्रीश्रीस्वेष्टदेवताप्रीतिकामनाश, सुशास्त्रसंगीतादिसकलतन्त्रविद्यापारग गान्धर्वविद्यानिपुन,

सकलराजचक्राधीश्वरचूडामणि महाराजधिराज सूर्यवंशोद्भव श्रीश्रीश्रीसुमति जयजितामित्रमल्लदेवसन श्रीश्रीश्रीसिद्धिलक्ष्मीदेवी प्रासादप्रतिष्था सुवर्णकलशध्वजावरोहन, सिद्धाग्निकोट्याहुति यज्ञ याङाया थ्व यन्त्र स्थापन याये

२. *याता थ्व देवल दयका यन्त्रवच्छला स्थापन याङ जुरो नेपालसम्वत् ८१६ माघमासे कृष्णपक्षे त्रयोदश्यान्तिथौ श्रवणनक्षत्रे परिघयोगे यथाकरणमुहुर्तके बृहस्पतिवासरे, कुम्भराशिगते सवितरि मकरराशिगते चन्द्रमसि ॥ थ्व कुन्हु प्रतिष्ठा याङा दिन जुरो ॥ शक १६१७ ॥ कलि ४७९६ ॥ विक्रम १७५२ ॥ स्वेष्टदेवता प्रीणातु ॥ शुभ ॥*

आसनको

१. ॐ शाके कालशशाक्तकुञ्जरमिते नैपालिके सादरं माघे मासि च कृष्णपक्षकलिते श्रीविष्णुभे सुन्दरं।

२. स्वेष्टेश्या : परितुष्टये किल महाप्रासादमभ्रलिहं कृत्वा चापि सुधोज्वलं सुललितं सिद्धाग्निकोट्याहुति ।

३. सानन्दं परितो हि मन्मथतिथौ श्रीवत्सलास्थापनं चक्रेश्यापि च भूपतिर्जयजितामित्रो वदान्योत्तमः । अन्यस्मिन्नपि निर्जरालयवरे राजन्यचूडामणि विख्यातो हि विचक्षणो गुणखनिर्न्नूनं महत्प्राकरोत् ॥

(असल शास्त्र सङ्गीत तन्त्र आदि सबै विद्यामा पारङ्गत, गान बजानमा सिपालु, सबै राजाहरूमा शिरोमणि सूर्यवंशमा पैदा भएका महाराजाधिराज, सुमति श्रीश्रीजयजितामित्रमल्लदेवले श्रीश्रीश्रीआफ्ना इष्टदेवतालाई खुशी पार्नका लागि श्रीश्रीश्रीसिद्धिलक्ष्मीदेवी र मन्दिरको प्रतिष्ठा गर्नुभयो । ने.सं.८१६ शकसंवत् १६१७ कलिगतसंवत् ४७९६ वि.सं.१७५२ माघकृष्ण (पूर्णान्तिमानले फाल्गुनकृष्ण) त्रयोदशी बृहस्पतिवार श्रवण नक्षत्र परिथ योग पर्नुपर्ने करण मुहूर्त परेको कुम्भ राशिमा सूर्य, मकर राशिमा चन्द्रमा भएको दिन ॥

(ने.सं.८१६ (वि.सं.१७५२) माघकृष्ण (पूर्णान्तिमानले फाल्गुनकृष्ण) त्रयोदशी श्रवण नक्षत्र भएको दिन प्रख्यात, गुणी, दानी, विद्वान्, राजा जितामित्रले सिद्धाग्निकोटिहोम गरेर आफूले बनाएको राम्रो ठूलो चुनागिरी (सेतो) गगनचुम्बी मन्दिरमा वत्सलादेवीको स्थापना गर्नुभयो । अर्को देवलमा पनि (सिद्धिलक्ष्मीको) स्थापना गर्नुभयो ।)

यन्त्र-वत्सला मन्दिरभित्र पनि सुन्दर प्रस्तर-वेदिकामा, कमलपुष्पासनमाथि शीर्षभागमा यन्त्र कुँदिएको कलश यन्त्र-वत्सला हो । यन्त्र-वत्सला मन्दिर विशाल, सेतो र गगनचुम्बी थियो भन्ने कुरा सोही यन्त्र-वत्सलाको माथि उल्लिखित अभिलेखका आधारमा थाहा हुन्छ । हालको यस मन्दिरको वास्तुरचनालाई अलिकता गहिरिएर हेर्‍यौँ भने मन्दिरको आकार-प्रकार, छाना, गारो/भित्ता आदिका अनुपातमा यसको चारैतिरका अर्धगोलाकार प्रस्तरनिर्मित प्रवेशद्वारहरू भने निकै ठूला छन् । यताबाट पनि यो मन्दिर अभिलेखमा उल्लेख भएजस्तै विशाल र गगनचुम्बी थियो र, सायद अन्य वत्सला मन्दिरहरूका दाँजोमा पनि यो अजङ्को थियो भन्ने कुरा ज्ञात हुन्छ । त्यसो भए यो मन्दिर पहिले कस्तो शैली स्वरूपमा थियो त ? यसको सीधा उत्तर हामीलाई वि.सं.१९९० सालको महाभूकम्प चल्नु ४७ वर्षअघि गुश्तेभ ले बोनद्वारा प्रकाशित **भोयज नेपाल**को चित्र सङ्ख्या ४३ मा छापिएको यस विषयको चित्रबाट मिल्छ (चित्र सङ्ख्या १०) । सिद्धि-वत्सला मन्दिरलाई केन्द्रित गरी लिइएको उक्त चित्रमा सिद्धि-वत्सला मन्दिरको एकातिर

चित्र सङ्ख्या १० : प्रस्तुत चित्रमा सिद्धि-वत्सला मन्दिरको पछाडि यन्त्र-वत्सला मन्दिर (शीर्षभाग : आमलकसहितको गजुर) पनि देखिन्छ ।

छाने शैलीको हरिशङ्कर मन्दिरको केही भाग देखिन्छ भने सिद्धि-वत्सला मन्दिरको ठीक पछाडि शिखर शैलीको सुरिलो मन्दिर पनि झुलुक्कै देखिन्छ । अर्को खास कुरा, सो मन्दिरको अर्धगोलाकार प्रवेशद्वारको भाग पनि देखिन्छ जुन अहिलेको यन्त्र-वत्सलाको उही प्रस्तर-प्रवेशद्वार हो भन्ने कुरामा सन्देह रहन्न । यस प्रकार यति कुरा थाहा हुन आएपछि यन्त्र-वत्सला मन्दिर अन्य वत्सला मन्दिरहरू जस्तै शिखर शैलीमा बनेको तर अजङको मन्दिर थियो, वि.सं.१९९० सालको महाभूकम्पमा यो मन्दिर पनि भत्कियो । त्यसपछि जीर्णोद्वार/पुनर्निर्माण हुँदा यसले आफ्नो पुरानो मौलिक शैली स्वरूप गुमाएर सानो एकछाने मन्दिरमा देखापर्न आएको रहेछ भन्ने कुरा विदित हुन आउँछ ।

सिद्धि-वत्सला मन्दिर 'लोहँ देगः' बनाउनका लागि पनि हललगाउँको ढुङ्गाखानीबाटै ने.सं.८१३ (वि.सं.१७५०) ढुङ्गा ओसार्ने काम भएको थियो । यस आधारमा सिद्धि-वत्सला मन्दिर बनाउने काम तीन वर्ष अघिबाट भएको रहेछ भन्ने कुरा हललगाउँको वासुकी खोलाको वासुकी ढुङ्गामा कुँदिएको चट्टानअभिलेखबाट विदित हुन्छ । सो

अभिलेख यस प्रकार छ (श्रेष्ठ, २०६७, पृष्ठ ५८-५९) :

१. सं.८१३
२. कोत्याहुत जग्य
३. याता न ......
४. सुमति जय जितामित्र म-
५. ल्लदेवन रोहो देवल
६. दयके या ...पं-
७. चन याय ॥ शुभ

(ने.सं.८१३ (वि.सं.१७५०) कोट्याहुति यज्ञका लागि ...सुमति जय जितामित्र मल्लदेवले लोहँ देगः 'ढुङ्गेमन्दिर' बनाउनका लागि ढुङ्गा ओसार्ने काममा पञ्चहरूले पनि सहयोग गर्नुपर्ने भयो। शुभ।)

चित्र सङ्ख्या ११ : भूपतीन्द्र मल्लले सिद्धि-वत्सला मन्दिरमा ने.सं.८३५ (वि.सं.१७७२) मा चढाएको घण्ट।

सिद्धि-वत्सला मन्दिरभित्रको घण्टको अभिलेख

सिद्धि-वत्सला मन्दिरभित्र भूपतीन्द्र मल्लले चढाएको एक घण्ट छ। वि.सं.२०७२ सालको महाभूकम्पले यो मन्दिर नढले पनि नराम्ररी क्षतिग्रस्त हुनपुगेको थियो। पछि पुरातत्त्व विभागले यो मन्दिर जगैदेखि पुनर्निर्माण गर्ने क्रममा यस मन्दिरका मुख्य वस्तुहरू पचपन्नझ्याले दरबारको चोकमा ल्याएर राखिएको थियो। ती वस्तुहरू हेर्न जाँदा यो पङ्क्तिकारको ध्यान यो घण्टमा पनि गयो। सो घण्टमा अभिलेख पनि कुँदिएको पाएपछि सो घण्टको माथि प्रस्तुत चित्र त्यतिबैलै लिएको हुँ। उक्त घण्टमा १ पङ्क्तिको यो अभिलेख कुँदिएको छ :

१. ॐस्वस्ति ॥ श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवसन, सिद्धाग्निकोट्याहुति यज्ञ याङाव रोहोदेवलस दुता ॥ सं.८३५ भाद्रवदि १ शुभं ॥

(कल्याण होस्। श्रीश्रीजयभूपतीन्द्रमल्लदेवले सिद्धाग्निकोट्याहुति यज्ञ गरी लोहँ देगः (ढुङ्गेमन्दिर) मा चढाउनुभयो। ने.सं.८३५ (वि.सं.१७७२) भाद्रवदि १ शुभ)

आफ्ना पिता जितामित्र मल्लले यो मन्दिर बनाएकै वर्ष अर्थात ने.सं.८१६ मा

भूपतीन्द्र मल्ल राजा भएका थिए। आफू राजा भएको १९ वर्षपछि उनले यो घण्ट सिद्धि-वत्सलालाई चढाएका थिए। यति लामो अन्तरालमा र त्यो पनि ने.सं.८३५ कै वर्षमा किन चढाएका होलान्; एउटा सानो घण्ट चढाउँदा पनि किन सिद्धाग्निकोट्याहुति यज्ञ नै गरे होलान् भन्ने कुरा केही अर्थपूर्ण लाग्छ। सायद प्लेगको महामारी वंशावली र अन्य प्रमाणले उल्लेख गरेजस्तो ने.सं.८३६ चैत्र महिनामा नभएर सो समयभन्दा पनि १९ महिनाअघि अर्थात् भूपतीन्द्र मल्लले सिद्धि-वत्सला मन्दिरमा सो घण्ट चढाएको वर्षमै फैलिएर मुसा, कुखुरा, भेडाबाखा, गाईभैँसी, हात्तीघोडालगायत सयौँका सङ्ख्यामा मानिसहरू पनि भकाभक मर्न थालेपछि सो प्रलयकारी महामारी समन होस् भन्ने अभिप्रायले उनले यो घण्ट सिद्धि-वत्सलालाई चढाएको अनुमान हुन्छ। यसबारेको केही चर्चा त माथि पनि भइसकेको छ, केही चर्चा प्रसङ्गवश तल आउँदै छ।

चित्र सङ्ख्या १२ : सिद्धिलक्ष्मी/सिद्धि-वत्सला, ने.सं.८१६ (वि.सं.१७५२)। चित्र साभार : अरूणा नकर्मी, पुरातत्त्व विभाग।

सिद्धिलक्ष्मी/सिद्धि-वत्सला

सिद्धि-वत्सला मन्दिर मात्र नभएर मन्दिरको गर्भगृहमा प्रतिष्ठापित सिद्धिलक्ष्मीको तान्त्रिक भाव झल्कने मूर्ति पनि उत्तिकै अतुल्य छ। सिद्धिलक्ष्मी मूर्तिको आसनमा, तल प्रत्येक पातालमा कलशाकृति कुँदिएको सप्तपाताल र त्यसमाथि पनि प्रत्येक लोकमा उस्तै गरी कलशाकृति कुँदिएको सप्तलोक छ। सप्तलोकको मध्यभागमा शक्ति, सत्ता र सुरक्षाको प्रतीक खड्ग छ। त्यसमाथि कमलासन छ। सो कमलासनमाथि पनि अर्को कमलासन छ जसमा भैरवनाथ दुई खुट्टा फैलाएर थचक्क बसी, आफ्ना दुवै हातले सिद्धिलक्ष्मीलाई जतनका साथ थाम्दै कुममा बसालेका छन्। यसरी भैरवासनमा पलेँटी कसी बसेकी सर्वशक्तिमान् सिद्धिलक्ष्मीको पहिलो तहमा तीन शिर, दोस्रो

चित्र सङ्ख्या १३ : रक्षकगणका साथमा वत्स (बालक)हरूलाई पाखुरा समाती लिएर गइरहेका वत्सला-अवतारद्वय असिताङ्ग+असिताङ्गसती ।

तहमा एक शिर र माथिल्लो तहमा पनि एक शिर गरी जम्मा पाँच शिर छन् । दश बाहु भएकी सिद्धिलक्ष्मीले आफ्ना हातहरूमा अनेक आयुध लिएकी छिन् ।

शिखर शैलीमा निर्मित सिद्धि-वत्सला मन्दिर वास्तुकलामा प्रयुक्त प्रतीकवादी सौन्दर्यकरणको अतुल्य नमुना हो । यस दृष्टिले यो मन्दिरलाई विश्वमै दुर्लभ, अन्य मन्दिरको जोडा नलाग्ने एकमात्र बेजोड, विशिष्ट मन्दिर हो भनी मान्न सकिन्छ । हाम्रो यो तर्कलाई पुष्टि गर्ने आधार पाँच तहको पेटीमा उठेको यस मन्दिरको प्रत्येक पेटीमा सिँढीको दायाँ बायाँका उदेकलाग्दा युगलमूर्तिहरू हुन् ।

यस मन्दिरको पहिलो पेटीमा सिँढीको दायाँ बायाँ एकजोडी स्त्री पुरुष मूर्ति छन् । मुहारमा दृढ एवं शालीनभाव झल्कने प्रभावशाली व्यक्तित्वका धनी यी दिव्य पुरुष एवं नारीका पहिरन र झुप्पा झुप्पा परेर कुम तलसम्म झरेको कोरली परेको सुन्दर केशविन्यासले मुगल राजपुतशैलीबाट प्रभावित मध्ययुगीन सम्भ्रान्त लोकजीवनलाई सम्झाएको छ । दायाँपट्टिका पुरुषले दायाँ हातले सिक्रीले बाँधिएको अजङको कुकुर डोऱ्याउँदै, बायाँ हातले एक नग्न बालकको पाखुरा

समाएर, त्यसैगरी बायाँपट्टिका नारीले बायाँ हातमा सिक्रीले बाँधिएको उस्तै अजङको कुकुर डोऱ्याउँदै, दायाँ हातले नग्न बालकको पाखुरा समाएर गन्तव्यतर्फ लाग्दै छन्। मन्द मुस्कान छर्दै ती सुखी बालकहरू पनि निर्धक्कले आ-आफ्ना अभिभावकका साथमा खुशी भएर लागेका छन्। प्रतिमालक्षणका दृष्टिले यी मूर्तिहरूको नामकरण **आनन्द रामायण**का आधारमा 'असिताङ्ग', 'असिताङ्गसती' रहेको जानिन्छ। यी मूर्तिहरूमा तान्त्रिक विधिपूर्वक देवत्व पनि प्रतिष्ठापित गरिएको हुन्छ। (भक्तपुर दरबारक्षेत्र, इपाछेँटोलका विनोदराज शर्मा (६८) राजोपाध्यायबाट प्राप्त जानकारी। उनका अनुसार उपत्यकाका मूर्ति, चित्रहरूबारे पुरातत्त्व विभागमा प्रस्तुत गरिएको २०४०/०४१ को परियोजना प्रतिवेदनमा पनि यी मूर्तिहरूका नाम 'असिताङ्ग', 'असिताङ्गसती' उल्लेख छ।)। यताबाट यी मूर्तिहरू चानचुने मूर्ति नभएर, मन्दिरका अन्य जीव सरह रक्षकगण मात्र नभएर सिद्धि-वत्सलाकै शिवशक्ति रूपका तान्त्रिक अवतारहरू भैरव भैरवी हुन् भन्ने कुरा जानिन्छ।

सिद्धि-वत्सला मन्दिरको दोस्रो पेटीमा, सिँढीको दायाँ बायाँ एकजोडी घोडा, त्यसैगरी तेस्रो तहमा एकजोडी गैँडा, चौथो तहमा एकजोडी द्वीपी र पाँचौँ तहमा एकजोडी उँट छन्। घोडा, गैँडालगायतका जीवहरू पवित्र जीवका रूपमा सैन्धवकालदेखि नै काठ, ढुङ्गा धातु आदिमा मूर्तिमान गर्ने चलन रहिआएको विदित हुन्छ। नेपालका मन्दिरहरूको सिँढीका दायाँ बायाँ सिंह, शार्दूल, हात्ती आदि त देखिएकै हुन् तर यसरी पङ्क्तिबद्ध रूपमा घोडा, गैँडा र उँट एकसाथ यसै मन्दिरमा मात्र देखापर्न आएका छन्। मन्दिरलाई अद्वितीय तुल्याउन यी जीवहरू राखिएका हुन् भन्ने कुरामा सन्देह छैन। गैँडाको खागलाई औषधीय गुण भएको वस्तु मानिन्छ। धार्मिक संस्कार कर्मकाण्डहरूमा पनि खाग प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ। तत्कालीन नेपालमण्डलमा हात्ती, घोडाको प्रयोग सवारी साधन, युद्ध, मालसामान ढुवानीलगायत धार्मिक-सांस्कृतिक आदि प्रयोजननका लागि हुँदै आएको जानिन्छ। तर नेपालमै नपाइने जीव उँटको प्रयोग भने विरलाकोटि रहेको विदित हुन्छ। नेपाल र भारतमा हिन्दू र बौद्ध धर्ममा उँटलाई पवित्र जीवको रूपमा लिइएको जानकारी पनि प्राप्त छैन। सामान ढुवानी, सवारी साधन र युद्धमा यसको प्रयोग हुन्थ्यो भन्ने कुरा ज्ञात हुन्छ। मध्यभारतमा खजुराहोको लक्ष्मण मन्दिरमा उँटहरूको लश्कर मूर्तिमान् रहेको देखिन्छ (Trilok Chandra Majupuria, Sacred Animals of Nepal and India, M.Devi, Lalitpur : 2000, pp. 113.)

हात्ती, उँट राजकीय शानशौकत र वैभवका कुरा पनि थिए । युद्धमा हार्दा जित्दा हात्ती, उँट हर्जानाका रूपमा समेत बुझाउनु पर्दथ्यो, दुई राज्यबीच कूटनैतिक राजनैतिक सम्बन्ध सपार्न, मजबुत पार्न पनि उपहारको रूपमा दिने चलन थियो भन्ने इत्यादि कुरा यस विषयका स्रोतसामग्रीका आधारमा ज्ञात हुन्छ । तात्कालिक एक थ्यासफूमा, भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्लले ने.सं.८३४ (वि.सं.१७७१) मा ललितपुरका राजालाई दुईओटा हात्ती, एउटा उँट दिएको, एउटा उँट र एउटा हात्ती कान्तिपुरका राजा भाष्कर मल्ललाई दिएको उल्लेख छ (D.R. Regmi, Medieval Nepal, Part IV, The Auther, Patna : 1966, pp. 353) 'सं ८३४ ...खपोया जुजुन किशिनेम्ह, उतछम्ह, विर, उतछम्ह किशिछम्ह श्रीभाष्करमल्लयात विर ...') । यस प्रकार यस मन्दिरको यो उँटले पनि तत्कालीन भक्तपुरको शान, वैभव र सम्पन्नतालाई एकसाथ प्रदर्शित गरेको छ ।

यस मन्दिरको चौथो तहको पेटीमा, सिँढीको दायाँ बायाँका द्वीपी मिथकीय जीव हुन् । दुर्गा सप्तशतिमा द्वीपीको छाला ओढेर सुकुटी चपाइरहेका भैरवको स्तुतिवर्णन छ । झण्डै प्राचीन यक्षकै जस्तो मुखाकृति भएको द्विपीलाई सिंह परिवारमध्येका एक मान्ने (सिंह, बाघ, शार्दूल, द्वीपी) परम्परा रहिआएको विदित हुन्छ । यी द्वीपीले हामीलाई काठमाण्डौ उपत्यकाका केही देवस्थललगायत भक्तपुर सल्लाघारीस्थित चोङ्गागणेश मन्दिरको सामुन्नेका एकजोडी द्वीपीलाई पनि सम्झाएको छ (पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ, विनोदराज शर्मा, **च्वङ्गा-गणेश**, च्वङ्गा गणेशस्थान विकास समिति, भक्तपुरः २०६६, पृष्ठ ९-१०) ।

भक्तपुर राजदरबारका अन्य सम्पदालगायत सिद्धि-वत्सला मन्दिर पनि वि.सं.१९९० सालको महाभूकम्पले भत्केको थियो । त्यसको तीन वर्षमै जुद्धशम्शेर राणाको प्रधानमन्त्रीत्व कालमा अन्य सम्पदालगायत यो मन्दिर पनि पुनर्निर्माण भएको थियो (पुरुषोत्तमलोचन श्रेष्ठ, **त्रिपुर र युथुनिमम् राजकुल**, भक्तपुर नगरपालिका, भक्तपुर : २०५८, पृष्ठ ६९) । त्यसैगरी २०७२ सालको महाभूकम्पले पनि यो पुनः भत्कियो । त्यसपछि पुरातत्त्व विभागले वि.सं.२०७३/०७४ मा यसको पुनर्निर्माणको कार्य थालनी गरी वि.सं.२०७५, मंसिर ७ गते पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न गरी भक्तपुर नगरपालिकालाई साँचो हस्तान्तरण गरेको थियो (तत्कालीन स्मारक संरक्षण तथा दरबार हेरचाह अड्डा, भक्तपुर एवं हाल भक्तपुर राष्ट्रिय कला सङ्ग्रहालय प्रमुख मोहनसिंह लामाबाट प्राप्त जानकारी) ।

निष्कर्ष

भक्तपुर शहरमा सायद अन्यत्र पनि वत्सला मन्दिरहरू होलान् । अन्वेषणका क्रममा माथि उल्लिखित पाँच ओटा वत्सला मन्दिरहरू देखिन आएका छन् । स्थलगत अध्ययनलगायत प्राप्त भएसम्मका प्रकाशित एवं अप्रकाशित स्रोतसामग्रीहरू बटुलेर तथ्यपरक विश्लेषण गरी प्रथमपल्ट यी वत्सलाहरूका बारेमा यसरी नूतन कुरा प्रकाशमा ल्याउन सकिएको छ । यस अध्ययनले अघि आफूले गरेको यसबारेका केही कुरालाई समेत संशोधन गर्ने आधार पनि मिलेको छ । अनुसन्धानको अन्त्य छैन, जहाँ अन्त्य छ, आरम्भ त्यहीँबाट हुन्छ । यो अध्ययन पनि उक्त कुराको अपवाद होइन ।

सम्पदा चाहे भौतिक होस् वा अभौतिक, धार्मिक-सांस्कृतिक दृष्टिले मात्र नभएर भौतिकवादी दृष्टिकोणले पनि हेर्नु जरूरी रहेछ भन्ने कुराको आभास यी वत्सला मन्दिरहरूले पनि गराएका छन् । यी वत्सला मन्दिरहरू भक्तपुरमा शाक्त तान्त्रिक शक्तिको प्रयोगात्मक युग प्रबल भएको समयतिर बनेका उत्कृष्ट सुन्दर रचनाहरू हुन् । तत्कालीन नेपालमण्डलमा एकले अर्कोलाई उछिन्ने गरी कलाकृति बनाउने प्रतिस्पर्धात्मक युगमा, भक्तपुर राज्य एवं सारा भक्तपुरवासीहरूको वैभव देखाउन, त्यसकै प्रतीक स्वरूप पनि बनेका थिए । इतिहासका पानाहरूमा, भूकम्प, महामारी, अनिकाल एक्लाएक्लै नभएर जुम्ल्याहा तिम्ल्याहा दैत्यदेवहरू नै भएर एकपछि अर्को गर्दै लश्करै आएर छानी छानीकन धनजन लाने गरेको पनि देखिएको छ । प्रलयवादको सिद्धान्त त्यसै चलेको होइन । यी मन्दिरहरू बनेको समयतिर भूकम्प पनि चलेका थिए, महामारी पनि आएका थिए । जनधनको अपार क्षति पनि भएको थियो । यसैले सन्तानरूपी देशवासीलाई नदेखिने दैत्यदेवहरूबाट बचाउनका लागि, देशलाई धनधान्यले भरीभराउ गरी राख्नका लागि, देशको शानशौकत सम्पन्नता अरू राज्यलाई देखाउनका लागि सबैले अपार श्रद्धाभावले मान्दै पुज्दै आएका सबै आमाहरूका पनि आमा वत्सलामाजुका मन्दिरहरू बनेका हुन् भन्ने कुरा विदित हुन आउँछ ।

वत्सला मतको सांस्कृतिक संसारबाट हेर्दा हरेक आमाको गर्भ कलश हो । त्यही गर्भरूपी कलश वत्सला हुन् । गर्भका सन्तान वत्स हुन् । चारैतिरबाट समस्या र चुनौतीले घेरिएको यो सङ्घर्षमय संसारमा आमाको गर्भबाट बाहिर निस्कनासाथ सन्तानको मुखबाट अनायास निस्कने पहिलो पवित्र शब्द 'मा' नै हो । त्यही अनमोल शब्द सुनेर 'मा' को मनमा सन्तानलाई बचाउन, हुर्काउनका

लागि एकाएक उर्लेर आउने, शब्दले बयान नै गर्न नसकिने असीम स्नेह वात्सल्यभाव हो । त्यही वात्सल्यभावले सन्तानहरूलाई माया गर्ने 'मा' हरूका पनि 'मा' वत्सलामाजु हुन् । सन्तानका लागि हाँसो उठ्दाको अवस्थामा मात्र नभएर आँसु झर्दाको अवस्थामा पनि साथ दिने त वत्सलामाजु नै हुन् । महामारी मच्चिएर दिनमै सयौँ मानिसहरूलाई कालले लगिरहेको अवस्थाकै कुरालाई लिऊँ न ! यस्तो अवस्थामा आखिर सन्तानले वत्सलामाजुसित माग्ने जीवनकै भीख त हो नि ! तल प्रस्तुत यस विषयकै गीतको अंशले (यसको चर्चा माथि पनि भइसकेको छ) त यसै भन्छ :

कइ बिम्ह कछलामाजु
लखं जायकिम्ह शितलामाजु
यंकिम्ह वछलामाजुयाके फ्वने

र अन्त्यमा, यस्तो प्रतीत हुन्छ मानौँ माथि उल्लिखित गीतका अंश पनि वत्सलामाजुले आफ्ना सहायक असिताङ्ग (शिवकै भैरव अवतार) कै साथमा असिताङ्गसती (पार्वतीकै भैरवी अवतार)को अवतार धारण गरी आफ्ना प्रिय वत्सको पाखुरालाई स्नेहपूर्वक समाएर, आफ्ना रक्षक गणसहित (कुकुर, घोडा, गैँडा, द्वीपी, उँट) पूर्ण सुरक्षाका साथ सुरक्षित गन्तव्यतिर लिएर जाँदै गरेको सिद्धि-वत्सला मन्दिरको सजीवलाग्दा ती मूर्तिहरूलाई हेरेर लोकजीवनमा अनायासै आविर्भाव भएको हो ।

भक्तपुर लायकुका लोहँदेगाःहरू

• cf]d wf}e8]h

भक्तपुर दरबार क्षेत्र विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत एक महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक सम्पदा स्थल हो । नेपाल संवत् ४४४ मा श्री तलेजु भवानीको आगमनपश्चात् यक्ष मल्लको समयमा विभिन्न मन्दिरका साथ ङय्ङापा झ्यः (पचपन्न झ्याल) दरबारको जग शिलान्यास तथा रायमल्लको समयमा ने.सं. ६०५ मा यक्षेश्वर महादेवको मन्दिर निर्माणबाट शुरु भएको यहाँको वास्तु निर्माणमा जगज्ज्योति मल्ल, जगतप्रकाश मल्ल, जितामित्र मल्ल, भूपतीन्द्र मल्ल हुँदै रणजित मल्लसम्म आइपुग्दा भक्तपुर नगर वसन्तपुर दरबार, चौकोट दरबार, ङय्ङापा झ्यः दरबार, थन्थु दरबार, भण्डारखाल दरबार, न्हायकंछँ दरबार गरी आधा दर्जनभन्दा बढी एक से एक भव्य दरबारहरू लगायत मूल चोक, कुमारी चोक, किसिगर चोक, सिध्दि चोक, जमद्वार चोक, तुंथी चोक, गणेश चोक, थंथु चोक, लुँहिति चोक, जहँ चोक, भैरव चोक, दुमाजु चोक, तालसीं चोक, हितिलिबी चोक, भण्डारखाल चोक, बेको चोक, महादेव चोक, मालती चोक, एटा चोक, दबल चोक, दु चोक, चिकंअत चोक, नृत्यनाथ चोक, कुथु चोकजस्ता ज्ञात अज्ञात ९९ चोकहरू, प्रशस्त मन्दिरहरू जस्तै तलेजु भवानी मन्दिर, यक्षेश्वर महादेव मन्दिर, गुह्येश्वरी मन्दिर, मनकामना मन्दिर, शङ्कर नारायण मन्दिर, त्रिविक्रम नारायण मन्दिर, हरिहरेश्वर महादेव मन्दिर, वाणेश्वर महादेव मन्दिर, हरिशङ्कर मन्दिर, गौरी शङ्कर, दत्तात्रय मन्दिर, बद्रीनाथ, केदारनाथ, द्वारिकानाथ,

जगन्नाथ, रामेश्वर मन्दिर, नृत्यवत्सला मन्दिर, सिद्धिवत्सला मन्दिर, यन्त्रवत्सला मन्दिर, सिलु महादेव मन्दिरलगायत, पाटी, सत्तल, डबली, पोखरी, ढुङ्गेधारा आदि सहितको दथु, कुथु र थथु तीन लायकुहरू पूर्णरूपमा बनिसकेको देखिन्छ। यसरी मल्लकालको मध्यसमयमा विकास भएको यो सम्पदास्थलमा यक्ष मल्लदेखि रणजित मल्लसम्मका कैयौँ सम्पदाहरू देख्न सकिन्छ, जुन समयलाई भक्तपुरको इतिहासमा स्वर्णयुग मानिन्छ। यहाँ रहेका प्रशस्त सम्पदाहरूमा ढुङ्गैढुङ्गाले बनेका तीन ओटा मन्दिरहरू पनि छन्, जसलाई नृत्यवत्सला, सिद्धिवत्सला र यन्त्रवत्सला भनिन्छ।

सिद्धिवत्सला मन्दिर

सिद्धिवत्सला मन्दिर (अगाडि) र यन्त्रवत्सला मन्दिर

यो भक्तपुर दरबार क्षेत्रमा रहेको एक ढुङ्गाको मन्दिर हो। वास्तवमा यो सिद्धिलक्ष्मीको मन्दिर पनि हो। ५५ झ्याल दरबारको दक्षिण पूर्व कुनामा रहेको यो मन्दिर शैली शिखरको छ। ढुङ्गैढुङ्गाले बनेको यो मन्दिर लोहँ देगः नामले पनि प्रख्यात छ। ढुङ्गाको अत्यन्त राम्रा राम्रा कलाकृतिहरू एवम् मूर्तिहरूले भरिएको यो मन्दिरले भक्तपुर दरबार क्षेत्रको ठूलो शोभा बढाएको छ। यो मन्दिरको निर्माण ने.सं. ७९२ मा भक्तपुरका प्रख्यात राजा जगतप्रकाश मल्लले गर्न लगाएको इतिहास छ। दक्षिणाभिमुख यो मन्दिरको गर्भगृहमा भने पूर्णकलश स्थापना गरिएको छ। मन्दिरको चारैतिर मातृकादेवीहरूको अत्यन्त राम्रा राम्रा मूर्तिहरू स्थापना गरिएको छ। २०७२ वैशाख १२ गतेको भूकम्पले यो मन्दिर नढले पनि मन्दिरको चारैतिर चिराचिरा परेको थियो । यो मन्दिरको पुनर्निर्माण भइसकेको छ ।

यन्त्रवत्सला मन्दिर

भक्तपुर दरबार क्षेत्रको त्रिवत्सला मन्दिरहरूमध्ये एक यन्त्रवत्सला मन्दिर पनि हो, जुन सिद्धिवत्सला मन्दिरको ठिक उत्तरतर्फ अवस्थित छ। हाल यो मन्दिर एक तलेमात्र छ। छाना शैलीको यो मन्दिर चारैतिरबाट गारो रहेको छ। मन्दिरको दक्षिणतर्फ एउटा सानो ढोका रहेको छ जुन प्रायः बन्द अवस्थामा रहेको हुन्छ। यो मन्दिरको पूर्वस्वरूप अर्कै शैली रहेको ज्ञात हुन आउँछ। त्रिवत्सलाको रूपमा चिनिने यो मन्दिर पनि ढुङ्गाकै रहेको देखिन्छ। तर एउटा विडम्बना के छ भने यो मन्दिरको स्वरूप कस्तो थियो अनि उचाइ कति थियो जस्ता प्रमाण पाउन सकिएको छैन। हालसम्म भेटिएको प्रमाणमा 'भोयेज टु नेपाल' मा पाएको एउटै स्केच नै पहिलो अनि अन्तिम प्रमाण बनेको छ, जसमा थंथु दरबारसँग देखिएको ढुङ्गाको मन्दिरको केही भाग यही यन्त्रवत्सला मन्दिरको हो। उक्त स्केचअनुसार यो मन्दिर पनि शिखर शैलीको अग्लो मन्दिर नै भएको पुष्टि हुन्छ। यो स्केच. १८८६ मा नेपाल आएका फ्रेन्च यात्री डा. गुस्टभ ले बोनले बनाएको चित्र हो। यो स्केच खासगरी ने.सं.७९२ मा राजा जगतप्रकाश मल्लले बनाएको सिद्धिवत्सला मन्दिरको लागि भए तापनि यसमा हरिशङ्कर मन्दिर र यही यन्त्रवत्सला मन्दिरको केही भाग प्रस्ट देखिएको छ। जसमा सिद्धिवत्सला र यन्त्रवत्सलाको उचाइ लगभग उत्तिकै देखिन्छ। यो स्केच बनाएको केही समयपछि नेपालमा एउटा ठूलो भूकम्प गयो। वि.सं. १८९१ दशहराका दिन गएको भूकम्पमा परी नेपालका थुप्रै सम्पदाहरू ध्वस्त भए। भक्तपुर दरबार क्षेत्रको शान वसन्तपुर

दरबारको माथिल्लो दुईतला भत्कियो। सिंहध्वाखा दरबार, थंथु दरबारहरू पूर्णरूपले भत्के। ढुङ्गाको यन्त्रवत्सला मन्दिर पनि भत्क्यो। तत्कालीन शासकहरूले यो मन्दिर जस्ताको तस्तै पुनर्निर्माण गर्न सकेनन्। एकतलामा सीमित पारी छाना लगाई यन्त्रवत्सला मन्दिर बन्यो, जुन आज हामीले देखिरहेका छौँ। यद्यपि उक्त मन्दिरको केही चिनोको रूपमा ढुङ्गाको ढोकाको चौकोस चारैतिर देख्न सकिन्छ। यो मन्दिरको निर्माण राजा जितामित्र मल्लले ने.सं. ८१६ मा गरेको प्रमाणबाट पुष्टि हुन्छ। मन्दिरभित्र यन्त्राकार वत्सलाका साथै सिद्धिलक्ष्मीको अति सुन्दर मूर्ति रहेकोमा उक्त मूर्ति यसअघि नै हराइसकेको छ। मन्दिरभित्र रहेको यही यन्त्राकार वत्सलाको मूर्तिको आसनको अग्रभागमा यो मन्दिर तथा मूर्तिबारे अभिलेख यसप्रकारले *उल्लेख छ* –

ॐ स्वस्ति श्रीश्रीश्री स्वेष्टदेवताप्रितीकामनाश, सुशास्त्रसंगीतादिसकलतन्त्रविद्यापारंग गान्धर्वविद्यानिपुन, सकलराजचक्राधीश्वरचूडामणि महाराजधिराज सूर्यवंशोद्भव श्रीश्रीसुमतिजयजितामित्रमल्लदेवसन श्रीश्रीश्रीसिद्धिलक्ष्मीदेवी प्रासादप्रतिस्था सुवर्णकलशध्वजावरोहण, सिद्धाग्निकोट्याहुति यज्ञ याङाया थ्व यन्त्र स्थापन याये याता थ्व देवल दयका यन्त्रवच्छला स्थापन याङ जुरो नेपालसंवत् ८१६ ?।

यस अभिलेखबाट नेपाल संवत् ८१६ मा भक्तपुरका बुद्धि सप्रेका राजा जितामित्र मल्लले सिद्धिलक्ष्मीदेवीको लागि मन्दिर बनाउनुको साथै सुवर्णकलश स्थापना गरी ध्वजावरोहण तथा सिद्धाग्निकोट्याहुति यज्ञसमेत गरेको पुष्टि हुन्छ। राजा जगतप्रकाश मल्लले सिद्धिवत्सला मन्दिर बनाएको २४ वर्षपछि राजा जितामित्र मल्लले बनाउन लगाएको यन्त्रवत्सला मन्दिरमा खासै फरक नभएको हुनुपर्छ।

नृत्यवत्सला मन्दिर

त्रिवत्सला मन्दिरहरूमध्ये सबैभन्दा आकर्षक नृत्यवत्सला मन्दिर हो। यो मन्दिरको पूर्वमा लायकुहिति रहेको छ। दक्षिणमा यक्षेश्वर महादेवको मन्दिर छ। उत्तरमा तव गां रहेको छ। पश्चिममा लायकुको फराकिलो खुला ठाउँ रहेको छ। यो मन्दिर भक्तपुर दरबार अर्थात लायकुको अति शोभायमान सम्पदामध्ये एक हो। भक्तपुर लायकुको जुनसुकै भागबाट सजिलै देखिने यो मन्दिर जताबाट हेरे पनि उतिकै आर्कषक देखिन्छ। लोहँ देगः नामले पनि चिनिने यो मन्दिर भक्तपुर दरबार क्षेत्रको मध्यभागमा रहेको कारण सबैको ध्यान

नृत्यवत्सला मन्दिर

आत्कृष्ट गर्न सफल भएको हो । असल खालका ढुङ्गाको सिँढी, पेटी, थाम, निदाल, गारो, ढोका, झ्याललगायत सम्पूर्ण मन्दिर नै ढुङ्गैढुङ्गाले निर्माण हुनु अति महत्त्वपूर्ण छ । मन्दिरमा उपयोग भएका अति सूक्ष्म अनि कलात्मक बुट्टाहरूले कुँदिएका मूर्तिहरू तथा अन्य स-साना सम्पदाहरूले यो मन्दिर अति नै सुन्दर देखिन्छ । यो मन्दिरको निर्माण राजा जितामित्र मल्लले गर्न लगाएका हुन् । राजा जितामित्र मल्लले भक्तपुर लायकुलाई अति भव्य बनाउन धेरै नै मिहिनेत गरेको इतिहास साक्षी छ । हुन त राजा जितामित्र मल्ल भक्तपुरका मल्लकालीन इतिहासमा एक विद्वान् राजा भएकोले आफ्नो नाम अगाडि 'सुमति' राख्थे । साहित्यिक क्षेत्रमा उनको ठूलो नाम छ । संस्कृत, मैथिली तथा नेपालभाषामा यिनको ठूलो दखल थियो । **सुमति तन्त्र** नामक ग्रन्थबाट यिनको विद्वता थाहा

पाउन सकिन्छ । साथै मदालसाहरण, गोपीचन्द्र, जैमिनीभारत, अश्वमेघ,महाभारत, बरुथिनीहरण, कालीयमथनोपाख्यानजस्ता नाटकहरूको माध्यमले यिनको नाटक विधामा ठूलो झुकाव रहेको पुष्टि हुन्छ । यसबाहेक यिनले गीत, सङ्गीत, अभिनय, नृत्य आदिको ठूलो विकास गरेको देखिन्छ । अमूर्त सम्पदाहरूप्रति यति धेरै आसक्त यी राजाले भक्तपुर लायकुका कैयौँ महत्त्वपूर्ण सम्पदाहरू निर्माण गरेका थिए । यस अर्थमा राजा जितामित्र मल्लको कृति र कीर्ति दुवै प्रशस्त यहाँ मौजुद छन् । भक्तपुर श्री तलेजु भवानी परिसरमा उनका कैयौँ कीर्तिहरू यसका प्रमाणहरू हुन् । श्री तलेजु भवानीका परमभक्त जितामित्र मल्लले कुमारी चोक एउटा मात्र सिँगार्न १५ वर्ष लगाएबाट उनको सम्पदा मोह सजिलै बुझ्न सकिन्छ । यसमा पनि काठ र ढुङ्गामा छुट्टाछुट्टै बनाउन लगाएका दुई कालीय दमनका भव्य मूर्तिहरू यति सजीव छन् कि हेर्ने आँखाले धोका खान सक्छ । आफ्नो जन्मदिनमा राजा जितामित्र मल्लले श्री तलेजु भवानीलाई प्रीति गरी अर्पण गरेको मूलचोक प्रवेशद्वारमाथिको अति कलात्मक तोरणले उनको सम्पदा मोह अझ बढी प्रष्ट हुन्छ । यसमा भक्तपुर लायकुस्थित श्री तलेजु भवानी पस्ने मूलद्वार सम्मुख नेपाल संवत् ७९८ मा बनाउन लगाएको लोहँ देगः उनको बिर्सन नसक्ने एउटा कीर्ति हुन पुगेको छ । तत्कालीन भक्तपुर राज्य इँटा, काठ, धातु, चित्र, मृत्तिका, स्थापत्य हरेक क्षेत्रमा आत्मनिर्भर रहे पनि असल खालका ढुङ्गामा अरू राज्यमाथि निर्भर थियो । यति हुँदाहुँदै पनि राजा जितामित्र मल्लले अति कष्टपूर्वक नाला, हललगाउँ, पनौती, ललितपुर आदि ठाउँहरूबाट असल खालका ढुङ्गाहरू ल्याई भक्तपुर दरबार वरपर लोहँ देगः बनाई छाडे । ङ्यङापा झ्यः दरबार अगाडिको ठूलो घण्टासँगै जोडिएको अवस्थामा बनेको यो मन्दिर पाटनको प्रसिद्ध कृष्ण मन्दिरको शैलीमा बनेको देखिन्छ । भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्लले ने.सं. ७९८ मार्ग सुदि द्वितीयाको दिनमा यो मन्दिर बनाउन लगाउँदा पाटनको प्रसिद्ध कृष्ण मन्दिरको शैली अपनाएको मानिन्छ । त्यसैले भक्तपुर दरबार क्षेत्र पुग्ने जो कोहीलाई यो मन्दिर देखेपछि कृष्ण मन्दिर हो कि भन्ने भान पर्छ । पश्चिमाभिमुख यो मन्दिरको प्रवेश गर्ने मार्गमा पहिलो पङ्क्तिमा एकजोडा हात्ती रहेको छ । यहाँ रहेको हात्ती सजीव देखिन्छ । हात्तीले बुट्यान खाइरहेको दृश्य सो हात्ती बनाउने कलाकारको जीवन्त सोचमा निर्भर रहेको पुष्टि हुन्छ । त्यसभन्दा माथिको तहमा एकजोडा सिंह रहेको छ । सिंह भन्नासाथ जङ्गलको राजा, भयानक ठूलो जिउको कल्पना यहाँ पुग्दा तुषारापात हुन्छ । यो लोहँ देगःको सिंह पुड्के पुड्के छ । तीन तह पेटीमाथि चारैतिर तीन तीन खुला कवल रहेको सो मन्दिरमा रहेको असल ढुङ्गा कोट्खा लोहँका खम्बाहरू यस मन्दिरका अर्को आकर्षण हो । पश्चिमतर्फ मन्दिर

प्रवेश गर्ने काठको द्वार छ। तीन दिशामा ढुङ्गाकै बुट्टेदार तर खोल्न नमिल्ने द्वारहरू अङ्कित छ। मन्दिरको मूल गर्भगृहमा पूर्णकलशमाथि श्रीयन्त्र कुँदिएको छ। मूल देवताको रूपमा पूर्णकलशमुनि नृत्यनाथको मूर्ति स्थापना गरिएको छ। मन्दिरमा ढुङ्गाका अत्यन्त राम्रा राम्रा अष्टमातृका, भैरव एवं अन्य तान्त्रिक देवदेवीका मूर्तिहरू चारैतिर देख्न सकिन्छ। मन्दिरको पहिलो तलाको चारैतिर फयगांहरू रहेका छन्। हरेक दिशाबाट हेर्दा २४ ओटा नूपुर फयगांहरू रहेका छन्। त्यसभन्दा माथि पूर्व, पश्चिम, उत्तर र दक्षिणमा रहेको ढुङ्गाको तीनतह छानासहितको मन्दिरहरूमा क्रमशः पूर्वमा सिंहबाहन लिई त्रिशुलले दैत्यमाथि आक्रमण गरिरहेकी महालक्ष्मी देवीको अति सुन्दर मूर्ति रहेको छ। त्यस्तै पश्चिममा भैँसी बाहन लिई दैत्यमाथि त्रिशुलले घोपिरहेकी बाराहीको मूर्ति देख्न सकिन्छ। उत्तर दिशामा हात्तीबाहन लिई दैत्यमाथि त्रिशुलले आक्रमण गरिरहेकी इन्द्रायणी देवी रहेको छ भने दक्षिणमा गरुडमाथि सवार रही दैत्यलाई त्रिशुलले संहार गरेको भद्रकाली अर्थात् वैष्णावीको मूर्ति रहेको छ। यी देवीहरू रहेको हरेक मन्दिरको अग्रभागमा दुई फयगां र त्यसमाथि सुनको गजुर रहेको छ। यही तहमा चारकुनामा अष्टभुज शैलीको मन्दिर रहेको छ, जहाँ आठ आठको सङ्ख्यामा विभिन्न तान्त्रिक देवदेवीहरूको कलात्मक मूर्तिहरू स्थापित छन्। हरेक लिङ्गाकार मन्दिरको शीर्षभागमा सुनको गजुर रहेको छ। यसभन्दा केहीमाथिको तहमा चारैकोणमा भैरवका अति भयानक तर सुन्दर मूर्तिहरू रहेका छन्। र, चारैदिशामा उड्न लागेका सिंहका मूर्तिहरू रहेका छन्। त्योभन्दा माथिको तहमा अर्को फयगां रहेको छ, जुन प्रत्येक दिशाबाट हेर्दा १२ ओटा सङ्ख्यामा छ। सबैभन्दा माथिको तहमा कमलासनमा आठ दिशामा अष्टमातृका देवीहरू रहेका छन्। यसको माथि ढुङ्गाको अति राम्रो कमलासन रहेको छ। त्यसको माथि ठूलो सुनको गजुर छ। गजुरमा त्रिशूल र डमरुले सुसज्जित छ। यति विध्न अति सुन्दर अनि वैभवशाली मन्दिर विशेषगरी वत्सला देवीको लागि नै बनेको मन्दिर हो, जुन अति तान्त्रिक मतले बनेको छ। यहाँ उपयोग भएका अष्टमातृका तथा भैरव तन्त्रका देवीदेवताहरू हुन्। यो मन्दिर बनेको दिन मार्ग शुदि द्वितीयामा यो मन्दिरको बुसाधाँ मनाउने चलन छ। बुसाधाँको दिनलाई लक्षित गरी यो दिन यहाँ लोहँदेगको वर्षबन्धन पूजा हुन्छ। जसमा तँचाभारी जजमान बसी कर्माचार्यले पूजा सञ्चालन गर्छ। एक छागबलि र एक हसंबलिसहित नृत्यनाथको भव्य पूजा हुन्छ। र मन्दिरमा पत्तो (ध्वजा) राखिन्छ। यो दिन मूलचोकस्थित श्रीकोमा थापूजा पनि हुन्छ। यो थापूजाको नाम **लोहँदेग था पूजा** हो। था पूजाको क्रममा लिने वाक्यअनुसार यो थापूजाको स्थापना भूपतीन्द्र मल्लले गर्न लगाएको हो। विशेष गरी यो मन्दिर

बनेको केही समयपश्चात् नै नेपालमा ठूलो भूकम्प आयो। नेपाल संवत् ८०१ को भूकम्पले क्षतिग्रस्त भएको यो मन्दिरको पुनर्निर्माण ने.सं. ८२० मा राजा भूपतीन्द्र मल्लले गरे। अनि श्री तलेजूभित्र सो मन्दिरसित सम्बन्ध रहने नाममा लोहँदेग था पूजाको कीर्ति राख्न लगाए। पुनर्निर्माणकै क्रममा उनले मन्दिर अगाडि पेटीमा थाममाथि कलात्मक खड्गसहित एउटा घण्टा स्थापना गर्न लगाए। मन्दिरभित्र ढुङ्गाको दियो पनि चढाएका थिए। जुन दियोको अभिलेख यस प्रकारको छ–

स्वस्ति श्री श्री जय भूपतीन्द्र मल्ल देवसन लोहो देवलयात दयका॥ सं ८२० मार्ग शिर २ शुभम्।

यो मन्दिरको पहिलो पेटीमा ढुङ्गाको खम्बामा एउटा घण्टा देख्न सकिन्छ। यो खम्बामाथि ढुङ्गाकै निदाल छ। जसमा दायाँ बायाँ छुचुन्द्रो र बीचमा अति कलात्मक खड्ग रहेको छ। खड्गमाथि छत्र पनि रहेको छ। हेर्दा साधारणझैँ लाग्ने यो घण्टाको स्थापना राजा भूपतीन्द्र मल्लले गरेको इतिहास छ। जितामित्र मल्लले मन्दिरको निर्माणपश्चात् नै भूकम्पले क्षति पुगेपछि त्यति ध्यान दिन नसकेकोमा उनका छोरा भूपतीन्द्र मल्ल भक्तपुरको राजा भएपछि आफ्नो बाबुले बनाएको सो मन्दिरको जीर्णोद्धार गरी नेपाल संवत् ८२० मा यो घण्टा राख्न लगाए। साथै त्यतिबेला कलशार्चाचरणसहित कोट्याहुति यज्ञ पनि गरिएको थियो। यो घण्टा बजाउने बेला वरपरका कुकुरहरू भुक्थे। यसकारण यो घण्टाको नाम नै **खिचा ख्व गां** रहन पुग्यो। एक कहावतअनुसार एकदिन राजा भूपतीन्द्र मल्लले राती अति नराम्रो सपना देखेछन्। सो नराम्रो सपनाबाट जोगिन उनले यसप्रकारको खिचा ख्व गां राख्न लगाए। यसको पछाडि यो घण्टा विशेष प्रकारको धातुले बनाएको मानिन्थ्यो। यो घण्टामा रहेको अभिलेख यसप्रकारको छ–

ॐ स्वस्ति॥ संवत् ८२० मार्ग शुदि दितिया कुन्हु श्री श्री जय भूपतीन्द्र मल्लदेवसन श्रीश्रीश्री वत्सला देवी स्त कोट्याहुति यज्ञ नं दुतां, न्हपाया गुलि सेङा व हन याङाव थ्व घण्टा दुतां॥ संवत् ८४१ फागुन वदि ६ शुभम्।

यो अभिलेखको आधारमा नेपाल संवत् ८२० मार्ग शुदि द्वितीयाको दिन कोट्याहुति यज्ञसमेत गरी घण्टा स्थापना गरेको थियो। पछि कुनै कारणवश सो घण्टा पुनः बिग्रियो। त्यसपछि नेपाल संवत् ८४१ फागुण वदि ६ को दिन पुनः घण्टा राख्न लगाएको देखिन्छ। त्यतिमात्र होइन, यो लोहँदेगः समेत पुनः बनाउनको लागि भूपतीन्द्र मल्लले नेपाल संवत् ८३५ मा भक्तपुरको पूर्वी भेगको हलल गाउँ र नालामा ढुङ्गा लिन पठाएको समेत यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ। आफ्नो बुबा जितामित्र मल्लले बनाउन लगाएको लोहँ देवलको लागि भूपतीन्द्र मल्लले नेपाल संवत् ८३५ मा हलल गाउँ र नालाबाट ढुङ्गा ल्याउन आरम्भ गरेको

एउटै व्यहोरा यस प्रकारको छ–

ॐ श्रीः जय भूपतीन्द्रमल्लदेवन ववुजुया नामन रोहोदेवर दयकेयाता रोहोवरावया, आरंभ, सवंत् ८३५ फागुन शुदि ७ वृहस्पतिवार ॥

यसबाट नेपाल संवत् ८३५ फागुन शुदि ७ वृहस्पतिबारको दिनबाट हलल गाउँ र नालाबाट ढुङ्गा ल्याउन शुरु गरेको स्पष्ट हुन्छ। यसरी ढुङ्गा ल्याउँदै त्यसमा आवश्यक बुट्टा तथा देवदेवीको मूर्ति कोर्दै यो लोहँ देवल बनाउन करिब ६ वर्षपछि नेपाल संवत् ८४१ फागुन वदि ६ को दिन पुनः निर्माण सम्पन्न भएको तथ्य यो घण्टाको अभिलेखले पुष्टि गर्छ।

भक्तपुरका राजा जगज्योति मल्लले भक्तपुरलाई ढुङ्गाको मामिलामा आत्मनिर्भर बनाउने प्रयास स्वरूप ने.सं. ७४५ मा भक्तपुर नगरको पूर्वी भेगको हलल गाउँमा रहेको छाँगो नजिकको ठूल्ठूला चट्टानहरूतर्फ आँखा लगाए। उनले केही सम्पदाहरू पनि निर्माण गर्न लगाए। तर उनको यो इच्छा लामो समयसम्म टिक्न सकेन। जब कान्तिपुरमा प्रताप मल्लजस्ता प्रतापी अनि महात्त्वाकाङ्क्षी राजा बने। उनले चाँगुदेखि पूर्वको हलल गाउँ नाला योसिं गुँ आदि ठाँउहरूमा अधिकार जमाउँदै जाने क्रममा हलल गाउँका ठूल्ठूला चट्टानमा पनि आफ्नो अधिकार कायम गरे। ने.सं. ७७५, ७७७ र ७७८ का अभिलेखहरू यसका प्रमाण हुन्। यसमा ने.सं. ७७८ को अभिलेखमा त प्रताप मल्लले चाँगुमा हात्ती सिंह बनाउन ढुङ्गा लिएको स्पष्ट उल्लेख छ। चाँगुमा रहेका सिमधनिगु किसी (सम्पन्न नभएको हात्ती) यद्यपि देख्न सकिन्छ। यता प्रताप मल्लको मृत्युपछि भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्लले यहाँका चट्टानमाथि आफ्नो अधिकार जमाउँदे कैयौँ अभिलेखहरू राख्न लगाए, जसमा ने.सं. ८११ मा जितामित्र मल्लले ढुङ्गाको काम गर्न लगाएको उल्लेख छ, जुन वर्ष उनले नासमनामा यन्त्रवत्सला मन्दिर बनाए। यसमा ने.सं. ८१३ को जितामित्र मल्लको चट्टान अभिलेखले ठूलो महत्त्व राख्दछ। त्यसमा उनले ढुङ्गाको मन्दिर बनाउन ढुङ्गा लिएको उल्लेख छ। ने.सं. ८१३ मा यहाँको ढुङ्गा ल्याई भक्तपुर दरबार क्षेत्रको यन्त्रवत्सला मन्दिर बनाउन लगाएको र ने.सं. ८१६ मा सम्पन्न भएको देखिन्छ। यसैबीच ने.सं. ८३५ मा भक्तपुरका राजा भूपतीन्द्र मल्लले यहाँ राख्न लगाएको दुई ओटा अभिलेखहरूबाट भक्तपुरका यी लोहँदेगःहरूप्रति तत्कालीन शासकहरूको लगाव प्रस्ट हुन्छ। आफनो बाबु जितामित्र मल्लले बनाउन लगाएका ढुङ्गेदेवल बनाउन ढुङ्गा लिएको व्यहोरा ती अभिलेखहरूबाट पुष्टि हुन्छ। विशेषगरी ने.सं. ७९२ को सिद्धिवत्सला मन्दिर, ने.सं. ८१६ मा बनेको यन्त्रवत्सला मन्दिर र ने.सं. ७९८ मा बनेको लोहँदेगः नृत्यवत्सला मन्दिरहरू तत्कालीन समयमा भक्तपुरको लागि ठूलो चुनौतीको

बाबजुद पनि निर्माण भएका सम्पदाहरू हुन्। त्यसमध्ये भूपतीन्द्र मल्लले ६ वर्ष लगाएर पुनः निर्माण गरेको लोहँदेगः नृत्यवत्सला सदैव भक्तपुरको लागि प्रतिष्ठाको विषय बनेको छ।

२०७२ साल वैशाख १२, १३ र २९ गते आएको भूकम्पबाट सो लोहँदेगः भत्केको थियो। मन्दिरका कैयौं राम्रा राम्रा ढुङ्गाका मूर्तिहरूमा क्षति पुगेको थियो। केही राम्रा मूर्तिहरू तलेजुभित्र सुरक्षित राखिएका छन् त बिग्रेका त्यतिकै बाहिर देख्नसकिन्छ। तर मन्दिरको मुख्य देवता सुरक्षित रहनु सबैभन्दा खुशीको कुरा हो। भूकम्पले नराम्रोसित भत्केको यो मन्दिरको पुनर्निर्माण भक्तपुर नगरपालिकाले सम्पन्न गरिसकेको छ। वि.सं. १८९१ , वि.सं १९९० र वि.सं २०७२ साल गरी पटक पटक भूकम्पले यो मन्दिर ढल्नुको पछाडि यो मन्दिरसँग जोडिएको तव गां हुनसक्ने अड्कल गरिएको छ। नेपाल संवत् ८५७ मा राजा रणजित मल्लले तव गां बनाइसकेपछि यहाँसम्म जाने बाटो यही लोहँदेगः भई जाने गरियो। लोहँदेगः र तव गां बीचको पेटीलाई सम्म पारियो। जसको कारण भूकम्पको दौरान तव गांको हिस्साले लोहँदेगःलाई धक्का दिई मन्दिर ढल्ने भयो। यसकारण वि.सं. १८९१, वि.सं. १९९० र वि.सं २०७२ सालको भूकम्पमा तव गां को धक्काले लोहँदेगः भत्केको निर्ष्कष निस्कियो। यसकारण हाल लोहँदेगःको पुनर्निर्माण पछि लोहँदेगः र तव गां बीचको पेटीलाई एकले अर्कालाई नछुने गरी बनाइएको छ। र तव गांसम्म जानलाई बीचमा ढुङ्गाको साँघु निर्माण गरिएको छ। यसरी भूकम्पबाट भत्केको यो लोहँदेगः यहींकै शिल्पी कलाकार एवं भक्तपुर नगरपालिकाको दृढ अठोटले पुनर्निर्माण भइसकेको छ। आजभन्दा ३४३ वर्ष अघि बनेको एक मौलिक सम्पदा पुनः जीवन्त भएको छ।

सन्दर्भ ग्रन्थ

१. मुनंकर्मी, लिलाभक्त – **मल्लकालीन नेपाल**

२. **ऐतिहासिक पत्र सङ्ग्रह** दोस्रो भाग

३. रेग्मी, डा. डि.आर.– **मेडियभल नेपाल** चौथो भाग

४. श्रेष्ठ, प्रा.डा. पुरुषोत्तमलोचन – **चट्टान अभिलेख र अन्य सम्पदा**

५. बोन गुस्टोभ – **भोयज टु नेपाल**

६. चालिसे पुष्पराज – **नेपालको पुरानो इतिहास**

७. मुनंकर्मी, लिलाभक्त – **तुलजाभवानीको थापूजा र पर्वपूजाविधि**

८. धौभडेल, ओम – भक्तपुर दरबारका वत्सला मन्दिरहरू,**'भक्तपुर'** मासिक, सङ्ख्या २१९

आँखै अगाडि गल्र्यामगुर्लुम ढलेको वत्सला मन्दिर हेर्दाहेर्दै पुनः ठडियो

• bfdf]b/ ;'jfn

२०७२ साल वैशाख १२ गते मध्यान्ह १२:०० बजेतिर गएको विनाशकारी भूकम्प हिजो जस्तै लाग्छ, ६ वर्ष बितेर सातौँ वर्षमा प्रवेश गरेको छ । उक्त दिन शनिबार भएपनि पर्यटन क्षेत्रमा बिदा नहुने भएकोले आफ्नो कार्य क्षेत्र दरबार स्क्वायरको काउन्टरमा कार्यरत रहँदा रहँदै भूकम्पको धक्का महसुस भयो । सुरक्षित रहन काउन्टरबाट निस्किएर खौमा ढोकाभन्दा पूर्वतिर जगन्नाथ मन्दिरको पेटीको ठूलो ढुङ्गामा अडेस लिएर त्रसित मनोभावले भूकम्पको धक्का महसुस गरेको याद अझै दिमागमा ताजै छ ।

भूकम्पको कम्पन बढ्दै जाने क्रममा शुरुमा नजिकै रहेको केदारनाथको मन्दिर ठूलो आवाज निकाल्दै आधा ढलेर धूलो उड्दै गरेको दृश्यमा नजर लगाउन नपाउँदै दरबार स्क्वायरको बीचमा रहेको अत्यन्त आकर्षक ढुङ्गैढुङ्गाले बनेको वत्सला मन्दिर पेटीसम्म गल्र्यामगुर्लुम आँखै अगाडि ढल्दा डरले आत्तिनु स्वाभाविकै भयो । त्यस्तो विश्वस्तरीय वास्तु माटोमा मिल्दा चित्त दुखाइ र अपूरणीय क्षतिको अनुभूति भयो । त्यतिकैमा आफू उभिएसँगैको खौमा ढोका चर्किएर ढोकाको दक्षिणी भाग केही अंश झर्दा आङ् सिरिङ्ग भएको थियो ।

भूकम्पले जमिन हल्लाइरहँदा

पर्यटकीय मौसम भएकोले दरबार क्षेत्रमा सयौँको सङ्ख्यामा विदेशी पर्यटकहरू भूकम्पले आत्तिएर भुइँमा घोप्टो परी रोइकराई गरेको हृदय विदारक दृश्य अझै पनि मानसपटलमा ताजा छ। भूकम्पबाट सुरक्षित रहन दरबार स्क्वायरको खुला ठाउँमा जम्मा भएका स्वदेशी र विदेशीहरूलाई छिचोल्दै नगरका विभिन्न स्थानबाट भूकम्पबाट चोटपटक लागेका घाइतेहरूलाई तत्काल अस्पताल पुऱ्याउन स्ट्रेचर, मोटरसाइकल, गाडी र एम्बुलेन्सहरूबाट भत्किनै लागेको खौमा गेटबाट आवतजावत गर्दा सम्भावित जोखिमले सबै

आँखै अगाडि वत्सला मन्दिर गर्ल्यामगुर्लुम ढल्यो

विश्वस्तरीय वास्तु माटोमा मिल्यो

मानिसहरू त्रसित देखिएका थिए ।

भूकम्प थामेपछि दरबार क्षेत्रका पर्यटकहरूलाई उपलब्ध सवारी साधनको व्यवस्था गरी आफ्नो होटल, गेष्ट हाउससम्म पुग्न आवश्यक सहयोग पछि केही राहत महसुस भयो। लगत्तै नगरमा भूकम्पबाट पुरिएर हराइरहेका, मृत्यु भएका, घाइते भएकाहरूको उद्धार र विवरण सङ्कलनको लागि नगरपालिकाका कर्मचारीहरू लागे।

पर्यटन क्षेत्रका कर्मचारीहरूलाई भूकम्प पीडितहरूलाई राहत वितरण, आवश्यक शिविर निर्माणमा केही दिन खटाइसकेपछि भूकम्पले क्षति पुऱ्याएका सम्पदाहरूको बहुमूल्य अवशेषहरूलाई सुरक्षित राख्ने जिम्मा दिइयो। सो क्रममा सबैभन्दा पहिले दरबार स्क्वायरको बीचमा रहेको वत्सला मन्दिरको महत्त्वपूर्ण मूर्ति, प्रस्तर कला र सम्पदाहरूलाई संरक्षण गर्ने कार्य आरम्भ गऱ्यौँ। मूल गर्भगृहमा कुनै देवी देवताको मूर्ति नभएको उत्कृष्ट प्रस्तरले बनेको पूर्ण कलशमात्र रहेको यस मन्दिरमा देवी ८ ओटा, भैरव ४ ओटा, विभिन्न आकारका देवताहरू ५५ ओटा, भैरव र देवी १६ ओटा गरी ८५ ओटा उत्कृष्ट प्रस्तर मूर्तिहरू स्थापित रहेको र केही मूर्तिहरू हराइरहेको संरक्षणको क्रममा बुझियो। यसरी यो मन्दिर सयौँ विभिन्न देवी देवताहरूको मूर्तिहरूको एउटै मन्दिर भएको पनि जानकारी

भत्केको मन्दिरका महत्त्वपूर्ण मूर्ति, प्रस्तर कला र वास्तुहरूलाई संरक्षण गर्ने कार्य गरिँदै

पाइयो ।

तीन तहको पेटीमाथि १२ ओटा ढुङ्गाको थाममा उभ्याइएको यो भक्तपुरकै ढुङ्गाको मन्दिर हो । मूल मन्दिरको बीचमा चार दिशामा चार ओटा र चार कोणमा चारओटा स-साना मन्दिरहरू रहेका छन् । यो मन्दिर समग्रमा नौ ओटा मन्दिरहरूको एउटै मन्दिर हो । यस मन्दिरमा १२ ओटा ठूला थामहरू छन् भने १६ ओटा बुर्जाका थाम र ३२ ओटा कोण बुर्जाका थामहरू र ९ ओटा गजुरका साथमा एउटा त्रिशुलसमेत रहेका छन् । चार कोण र चार दिशामा यी मन्दिरहरूलाई व्यवस्थित गर्न ८ ओटा बीचको मेथ, १२ कोणको मेथ र अन्य ३२ ओटा कोण मेथ गरी जम्मा ५२ ओटा प्रस्तर मेथ पनि यो मन्दिरमा प्रयोग भएको तथ्य संरक्षणमा खटिएका प्राविधिकहरूबाट थाहा पाइयो ।

जमिनदेखि गजुरसम्म १५.६८ मिटर उचाइ रहेको यो मन्दिरले ९.५८ मि. X ९.५८ मि. वर्गाकार क्षेत्रफल ओगटेर शिखर शैलीमा यो मन्दिर उभिएको छ । शिखर शैलीका विभिन्न स्वरूपहरूमध्ये एउटै मन्दिरमा अन्य साना-साना मन्दिर र गजुर भएको नागर शैलीको उत्कृष्ट मन्दिरको रूपमा यसलाई चिनिन्छ । मन्दिरको दक्षिण–पश्चिम कोणमा ठूल्ठूला प्रस्तर थामको बीचमा झुण्ड्याइएको खिचा खो गां (कुकुर रुने घण्टा) भएको यो मन्दिर तात्कालीन समयमा विशेष

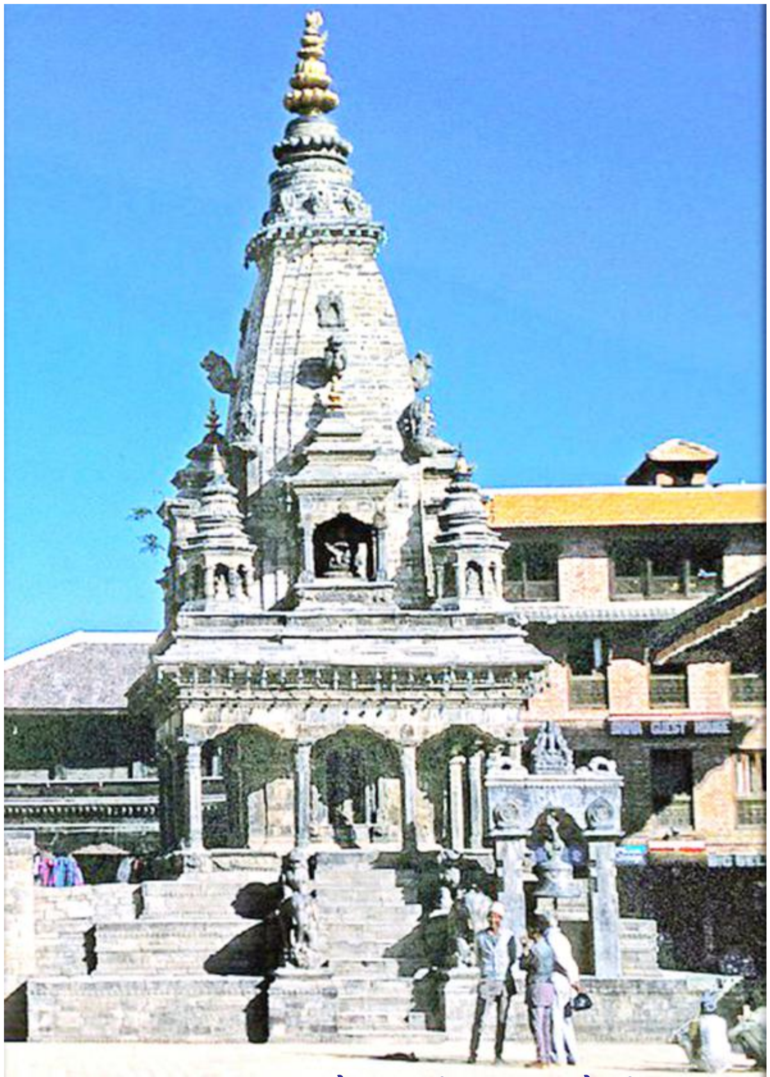

नृत्य वत्सला समग्रमा नौ ओटा मन्दिरहरूको एउटै मन्दिर

परिस्थितिमा प्रयोग हुने खतराको सूचक जडित मन्दिरको रूपमा पनि चिनिन्छ।

भक्तपुर नगरमा पश्चिमबाट आउने आगन्तुकहरूको मुख्य प्रवेशद्वार खौमा ढोकाबाट सबैभन्दा पहिले देखिने दरबार स्क्वायरको मध्यभागमा अवस्थित पश्चिमाभिमुख मन्दिर मानिसको अनुहारको नाकजस्तै दरबार स्क्वायरको नाक

हो । अतः २०७२ सालको भूकम्प पछि यो मन्दिरको पुनःनिर्माण नसकुञ्जेलसम्म भक्तपुर दरबारक्षेत्र अशोभनीय देखिएको थियो ।

मन्दिरको प्रवेशद्वारको अगाडि रहेका एक जोडी सिंहमा सबैको ध्यान गएपनि यो मन्दिरमा ४२ ओटा सिंहका मूर्तिहरू छन् भन्दा हामीमध्ये धेरैजसोलाई विश्वास नलाग्न सक्छ । तर संरक्षण क्रममा सबै सिंह गणना नगरेपनि धेरैओटा सिंहहरू सुरक्षितका साथ भक्तपुर तलेजुभित्र सैनिकको घेरामा सुरक्षा गर्न लग्ने कार्यमा यो पङ्क्तिकार आफै पनि खटिएको अझै स्मरणमा छ ।

यो मन्दिरमा भक्तपुरका अन्य मन्दिरहरूमा जस्तै नागकन्या १६ ओटा, गरुड ८ ओटा, मकर १६ ओटा, अष्टमङ्गल ३ ओटा, विभिन्न आकारका घण्टाहरू १३८ ओटा, म्हालिंचा २ ओटा प्रयोग भएको छ भने थोरै मन्दिरमा मात्र प्रयोग हुने ज्वाला न्हेकं, तलेजुको प्रतीक खड्ग, देफ्व ४ ओटालगायतका असङ्ख्य प्रस्तर कलाहरू प्रयोग गरी मन्दिरलाई भव्य बनाइएको छ । मन्दिरको गर्भगृहको मूल कलशबाहेक अन्य २४ ओटा साना ठूला प्रस्तर कलशहरूसहित २५ ओटा कलशहरू यो मन्दिरमा स्थापित छ भन्दा हामी फेरि एक पटक यो मन्दिरको वास्तुकलाबाट प्रभावित नभई रहन सक्दैनौं ।

वैशाख जेठको टन्टलापुर घाममा अनुहार र शरीरका छालाहरू डढ्ने गरी पसिना पसिना हुँदै वत्सला मन्दिरका सयौँ किलो तौलका ठूल्ठूला ढुङ्गादेखि स-साना बुट्टा र मूर्तिहरू कुँदिएका ढुङ्गाहरू सुरक्षाका लागि नजिकैको ठूलो घण्टामुनिको पाटी र तलेजु परिसरमा सुरक्षित राख्न पर्यटक सेवा केन्द्रका कर्मचारीहरूले गरेको मिहिनेत हिजोजस्तै लाग्छ । खिचा खो गां झुण्ड्याउन राखिएका ठूल्ठूला थाम, मन्दिरको मुख्य १२ ओटा थाम, हात्ती र सिंहका मूर्तिहरूलगायत मन्दिरको विभिन्न भागमा प्रयोग भएका ठूल्ठूला ढुङ्गाहरू कुनै यन्त्र उपकरण प्रयोग नगरी डोरी र सामुहिक प्रयासबाटै सुरक्षित स्थानसम्म पुऱ्याई मिलाउँदा 'एकता नै बल हो' भन्ने मान्यता पुष्टि भएको भान भएको थियो ।

विश्व सम्पदामा सूचीकृत दरबार क्षेत्रका अद्वितीय सम्पदाहरूमध्ये अत्यन्त आकर्षक वत्सला मन्दिरको भग्नावशेषबाट एउटा एउटा ढुङ्गा र प्रस्तर कलाहरू छुट्याउँदै सुरक्षित राख्ने क्रममा मन्दिरमा सयौँ वर्ष अगाडि प्रयोग भएका निर्माण सामग्री सम्बन्धी सबल र दुर्बल पक्ष प्रत्यक्ष अनुभव गर्ने अवसर पनि मिल्यो । मन्दिरमा प्रयोग भएका माटोले ढुङ्गा र इँटा नसमातिएकोले सजिलै हातले इँटा, ढुङ्गा र माटो छुट्याउँदै यो मन्दिरलाई भूकम्पले सजिलै किन भत्कायो भनी

साथीहरूबीच विचार आदान प्रदान र छलफलसमेत भएको थियो ।

भग्नावशेष संरक्षणकै क्रममा समय समयमा आउने भूकम्प र पराकम्पले तर्साई नै रहेको थियो । स्थानीय नागरिकहरू स्वतः स्फूर्त रूपमा स्वयम् सेवाका लागि आउँदा कर्मचारीहरूको मनोबल उच्च हुन्थ्यो । साथमा स्वदेशी र विदेशी पत्रकारहरूबाट भूकम्प र यसको क्षति विवरण तथा विश्व सम्पदामा सूचीकृत सम्पदाहरू पुनर्निर्माणको लागि युनेस्कोलगायत अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ–संस्थाबाट के–कस्ता सहयोग प्राप्त भए भन्ने विषयमा सोधपुछ हुन्थ्यो । व्यावसायिक पत्रकारिताको नाममा कामलाई बाधा पुग्ने गरी विभिन्न टेलिभिजनहरूले अनावश्यक सोधपुछ गर्दा कर्मचारीहरू दिक्क मानेको देखिन्थे । भक्तपुरको पर्यटन उद्योगको आधारको रूपमा रहेको ऐतिहासिक र सांस्कृतिक सम्पदाहरूको भग्नावशेषहरूबाट बहुमूल्य कला र वास्तु संरक्षणको लागि मजदुरले जस्तै शारीरिक श्रम गर्दै भग्नावशेष सुरक्षित गर्दैगर्दा सबै कर्मचारीहरूले आत्मगौरवको अनुभूति गरेका थिए ।

दरबार क्षेत्रका वत्सला मन्दिरलगायत फसी देग (गोसाइकुण्ड महादेव), ताहा फल्चा, केदारनाथ मन्दिर, नारायण मन्दिरलगायतका विभिन्न सम्पदाहरूको भग्नावशेष संरक्षणकै क्रममा भूकम्पले क्षति पुऱ्याएका सम्पदाहरूको पुनःनिर्माणको लागि मिति २०७२ वैशाख २९ गते नेपाल मजदुर किसान पार्टीका अध्यक्ष नारायणमान बिजुक्छेँको प्रमुख आतिथ्यमा सम्पन्न गरिएको कार्यशाला गोष्ठी र गोष्ठी सकिन लाग्ने बेलामा आएको भूकम्पले गोष्ठीमा सहभागी सबै विज्ञ र सरोकारवालाहरूलाई त्रसित पारेको र धेरै सहभागीहरूलाई बिहानको खानासमेत खान बिर्सिएको अझै याद आउँछ । सोही क्रममा वत्सला मन्दिरको पेटी र ठूलो घण्टाको पर्खाल छुट्याउने, सिद्धिवत्सला मन्दिर र यसको पछाडिको यन्त्रवत्सला मन्दिरसँग ५५ झ्याले दरबारको पेटी छुट्याउने, फसी द्यःगको बो सिंह नगरपालिका भवन र गोल्मढीको ढुङ्गेधाराबाट ल्याई सोही मन्दिरमा पुनःस्थापना गर्ने विषयमा भएको स्थलगत अवलोकन भ्रमण र कार्यक्रम पनि स्मरणीय छ । यसैको परिणाम अहिले ठूलो घण्टा र वत्सला मन्दिरको दोस्रो पेटीदेखि माथि छुट्टिएको छ । ५५ झ्याले दरबारको पेटीसँग सिद्धिवत्सला र यन्त्रवत्सला मन्दिरको पेटी छुट्टिएको छ । सिद्धिवत्सला मन्दिरको पूर्वपट्टिको पहिलो पेटी सिधा भएको छ । फसी द्यःगमा न.पा. भवनबाट २ ओटा बो सिंह पुनःस्थापित गरिएको छ भने गोल्मढी ढुङ्गेधाराबाट बो सिंह ल्याई पुनःस्थापना गर्ने क्रममा रहेको छ ।

भक्तपुर नगरपालिकामा जनप्रतिनिधिहरूको वहालीपछि भूकम्पले क्षति पुऱ्याएका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पुरातात्त्विक महत्त्वका सम्पदाहरूको पुनःनिर्माण कार्य तीव्र गतिमा अगाडि बढ्यो । सोही क्रममा दरबार स्क्वायरको सान वत्सला मन्दिरको पुनःनिर्माण कार्य पनि उपभोक्ता समितिमार्फत तीव्र गतिमा अगाडि बढ्यो । शुरुमा भूकम्पले क्षति पुऱ्याएका मन्दिरका बुट्टेदार ढुङ्गाहरूको नयाँ निर्माण र आवश्यक निर्माण सामग्रीहरू सङ्कलन गरियो । मन्दिरको वरपर निर्माण सामग्रीहरू व्यवस्थित गर्न बाँस र जस्तापाताले बार लगाउँदा केही अशोभनीय पनि देखियो । निर्माण कार्य अगाडि बढाउने क्रममा भूकम्पले भत्काउन नसकेको पेटी भत्काएर जगैदेखि पुनःनिर्माण गर्ने कि पेटीमाथि मात्रै पुनःनिर्माण गर्ने भन्ने विषयमा लामो छलफल पछि पेटी भत्काइएन र जग खनिएन ।

पुनःनिर्माणको क्रमसँगै वत्सला मन्दिर बिस्तारै पूरानो स्वरूपमा फर्किने क्रम शुरु भयो । सोही क्रममा भक्तपुर दृश्यावलोकनको लागि आउने स्वदेशी र विदेशी पर्यटकहरूले मन्दिर पुनःनिर्माणको लागि आर्थिक सहयोग गर्ने इच्छा व्यक्त गर्न थाले । केही पर्यटकहरूले निर्माणमा खटिएका सुपरभाइजरहरूलाई सहयोग रकम बुझाएर गए । यसलाई व्यवस्थित गर्न सहयोग रसिद र सहयोगीहरूको नामावली प्रकाशनको व्यवस्था मिलाइयो । यसले थप दाताहरूलाई आकर्षित गऱ्यो र स्वतः स्फूर्त रूपमा रु. ६ लाखभन्दा बढी आर्थिक सहयोग प्राप्त भयो । मन्दिर पुनःनिर्माणमा खटिएका डकर्मी, लोहँकर्मी, सिकर्मी र ज्यामीहरूको अथक मिहिनेत र परिश्रमले मन्दिरको उचाइ बढ्दै गयो । निर्माणको क्रममा विगतमा पनि यस मन्दिरलाई भूकम्पले क्षति पुऱ्याइरहने कारणको खोजी गर्दै संरचनागत रूपमै कमी कमजोरी रहेको पत्ता लगाइयो । सोको निवारणको लागि काठको संरचना (स्ट्रक्चर) थप गरी मन्दिर पुनःनिर्माण गरियो । भूकम्पले क्षति पुऱ्याएका २ ओटा ठूला थामहरू महिनौं लगाएर बनाउन दिई पुनःस्थापित गरियो । ७७ वर्षीय कान्छा रन्जितकारको अथक परिश्रमले भूकम्पले क्षति पुऱ्याएका ढुङ्गाका विभिन्न बुट्टाहरू पुनःसिर्जना भयो । सुर्खी, चुनलगायत अन्य गुणस्तरीय निर्माण सामग्रीहरू प्रयोग गरी मन्दिरलाई अझ बलियो बनाई पुनःनिर्माण कार्य अगाडि बढ्दै गयो ।

दैनिक कार्यालय आउने र कार्यालयबाट फर्किने क्रममा र कार्यालय समयको दौरानमा समेत पुनःनिर्माणलाई प्रत्यक्ष अवलोकन र निरीक्षण गर्ने क्रम आगाडि

सिद्धिवत्सला र पछाडिको यन्त्रवत्सला

बढ्दै गयो । कयौँ पटक निर्माणाधीन मन्दिर चढियो र ओर्लियो । धेरै पटक डकर्मी, सिकर्मी र लोहँकर्मीसँग सम्वाद पनि गरियो । यस अर्थमा यो पङ्क्तिकारको उक्त मन्दिरसँग छुट्टै लगाव र अपनत्व छ ।

भक्तपुर दरबार क्षेत्रमा रहेका तीन ओटा वत्सलाका मन्दिरहरू ५५ झ्याले दरबारको दक्षिणपूर्व कुनामा रहेको सिद्धिवत्सला, सोही मन्दिर उत्तर मा रहेको यन्त्रवत्सला र दरबार स्क्वायर बीचको नृत्यवत्सलामध्ये सबैभन्दा पहिले आँखा जाने नृत्यवत्सला हो भने सिद्धिवत्सला मन्दिर पनि विशेष प्रस्तर कलाहरूले युक्त मौलिक मन्दिर हो । जुन दुवै मन्दिर ७२ सालको भूकम्पपछि हालै पुनःनिर्माण गरिएका छन् । सिद्धिवत्सला नभत्किए पनि भूकम्पले पूर्ण क्षति पुऱ्याएको हुँदा पुनःनिर्माण गरियो भने नृत्यवत्सला पूर्ण रूपमा भत्किएको हुँदा पुनःनिर्माण गरिएको हो । पुनःनिर्माणको क्रममा धेरै सिर्जनशील हातहरूले अविस्मरणीय योगदानहरू गरे । पुनःनिर्माणकै क्रममा यसका मुख्य डकर्मी श्यामकृष्ण त्वायनाले एउटा अप्रिय दुर्घटनाका कारण एउटा आँखाको ज्योति समेत गुमाउन पुगे । ७७ वर्षीय जेष्ठ नागरिक कान्छा रन्जितकारको थेला उठेको हातले धेरै प्रस्तरकला सिर्जना गरे । ज्यामीहरूको पसिनाले भिजेको हातले उठाएका सयौँ किलो तौल भएका ढुङ्गाहरू डकर्मीबाट ठिक ठाउँमा ठिक ढङ्गले स्थापित गरेका प्रस्तर र यसका कलाहरू सिकर्मीहरूको काठको संरचना विज्ञ वास्तुविद्हरूको प्रविधि प्रयोगले यो मन्दिरलाई अझ थप बलियो र टिकाउ बनाएको विश्वास गर्न सकिन्छ ।

भनिन्छ विनाशले विकास पनि निम्त्याउँछ । ७२ सालको विनाशकारी

भूकम्पले नगरका विभिन्न ऐतिहासिक एवम् सांस्कृतिक सम्पदासँगै भक्तपुर दरबार क्षेत्रको पनि दर्जनौँ मन्दिरहरू र दरबारहरूलाई क्षति पुऱ्यायो। यसले पुनःनिर्माणको चुनौती त थपियो तर १९९० सालको भूकम्पपछि राणाकालमा हतारमा पुनःनिर्माण गरेका विभिन्न मन्दिर, दरबार र ध्वाकाहरूलाई पुनः मल्लकालीन शैलीमा नै निर्माण गर्ने अवसर पनि जुटेको छ। यसले गर्दा ७२ सालको भूकम्पभन्दा अगाडि सुर्खी चुनले पोतेका ३ ओटा नारायण मन्दिरहरू, सिलु महादेव मन्दिर, खौमा ध्वाका पुनः मल्लकालीन शैलीमै बाहिर इँटा देखाई बनेका छन् भने सिद्धिवत्सला र नृत्यवत्सलामा काठको संरचना प्रयोग गरी बलियो निर्माण गर्ने अवसर जुटेको छ। साथै तत्कालीन समयमा विभिन्न सम्पदाहरू एकआपसमा जोडिएर निर्माण गरिएकोमा पुनः सुरक्षित र सबल बनाउँदै सम्पदाहरू स्वतन्त्र र छुट्याउने अवसर मिलेको छ। यसले पुरिएर र छोपिएर रहेका सम्पदाहरू उजागर भएका छन्।

भक्तपुर शहरकै उत्कृष्ट प्रस्तर कलायुक्त यो वत्सला मन्दिर २०७२ सालको भूकम्पले पेटी तहसम्म पूरै भत्काएकोमा यसको लगभग १९ महिनापछि मिति २०७३ कार्तिक २३ गतेबाट पुनःनिर्माण कार्य प्रारम्भ भयो। यसको लगभग ४ वर्षपछि मिति २०७७ कार्तिक २० गते यो मन्दिरको पुनःनिर्माण कार्य सम्पन्न भयो। वत्सला मन्दिर परम्परागत निर्माण सामग्रीबाट पुरानै स्वरूपमा पुनःनिर्माण गर्ने कार्यमा तत्कालीन सम्पदा पुनःनिर्माण तथा उत्खनन निर्देशक समितिका संयोजक, तत्कालीन जननिर्वाचित प्रमुख एवं वर्तमान सङ्घीय सांसद एवं उक्त समितिका पदाधिकारीहरू, कुनै विदेशीको सहयोगबिना आफ्नै स्रोत र साधनबाट स्वाभिमानीपूर्वक सम्पदा पुनःनिर्माण गर्ने नीतिगत निर्णय गर्ने नगरपालिकाका जनप्रतिनिधिहरू, उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरू, भ.न.पा सम्पदा शाखाका प्राविधिकहरू, स्वयम् सेवकहरू, पर्यटक सेवा केन्द्रका कर्मचारीहरू, ख्वप ईन्जिनियरिङ कलेजका विज्ञ प्राविधकिहरू, पुनःनिर्माणमा खटिएका डकर्मी, सिकर्मी, लोहँकर्मी, ज्यामीलगायत धेरै वर्ग र समुदायका मानिसहरूको विशेष योगदान रहेको छ। यसरी आफ्नो आँखै अगाडि गर्ल्यामगुर्लुम ढलेको विश्वस्तरको पुर्खाले सिर्जेको वत्सला मन्दिर आफ्नै स्रोत र साधनले भक्तपुर नगरवासी दाजुभाइको सहयोगमा हेर्दाहेर्दै ४ वर्षभित्र अझ परिष्कृत र सबल भई पुनः ठडियो। यस सम्पदा संरक्षण कार्यले हामी सबै भक्तपुरवासीलाई गौरवको अनुभूति गराएको छ।

बलियो बन्दै वत्सला

• pk]b| nfld5fg]

तीनओटा भूकम्पले लगातार भत्काएको भक्तपुर दरबार क्षेत्रको मुटुमा रहेको वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माणको अन्तिम चरणमा पुगेको छ । नृत्य वत्सला मन्दिरको रूपमा चिनिने यो ढुङ्गाबाट निर्मित मन्दिरको भित्री संरचनामा केही परिवर्तन गरेसँगै झनै मजबुत बन्ने भएको हो ।

भक्तपुरका अन्य थुप्रै मन्दिर जोगिए पनि ढुङ्गाले बनेको यो मन्दिर १८९१, १९९० र २०७२ सालको भूकम्पले भत्काएको थियो । पछिल्लो भूकम्पमा पनि मन्दिरको भाग पूरै भत्किएपछि यसको बनावट वा जगबारे अध्ययन गरियो ।

भक्तपुरस्थित ख्वप इन्जिनियरिङ कलेज र भक्तपुर नगरपालिकाले गरेको अध्ययनले यसमा रहेको मूल कमजोरी पत्ता लगाएको हो । 'ढुङ्गैढुङ्गाबाट बनेको यो मन्दिरभित्र कुनै सपोर्ट नरहेको भेटियो,' वास्तुशास्त्रकी जानकारसमेत रहेकी उपमेयर रजनी जोशी भन्छिन्, 'मन्दिरभित्र काठको फ्रेम राखेसँगै यो बलियो बन्न पुगेको छ ।' काठको फ्रेम प्रयोग गर्दा यसको परम्परा र मौलिकपनमा कुनै असर नपुऱ्याइएको उनको भनाइ छ ।

'विगतका भूकम्पमा ढलेर पुनर्निर्माण हुँदा संरचनागत त्रुटि भएको हुन सक्छ,' उनले भनिन् 'काठको फ्रेम राखेसँगै सम्भवतः अब आउने भूकम्पमा यो मन्दिर विगतमा झैँ गर्ल्यामगुर्लुम ढल्ने छैन ।' अहिले मन्दिर पुनर्निर्माणको अन्तिम चरणमा पुगेको छ ।

'नाचगानको यो शहरमा यो मन्दिरको ठूलो महत्त्व छ,' उनले भनिन्,

'यसको पुनर्निर्माण सम्पन्न भएसँगै सांस्कृतिक नगरीले थप जीवन्तता पाउनेछ ।' २०७३ कात्तिकबाट १ करोड २८ लाख रूपैयाँ लागतमा पुनर्निर्माण सुरु भएको यस मन्दिरको करिब ९० प्रतिशत कार्य सम्पन्न भएको छ । नगरपालिकाको पहलमा अन्य केही मन्दिरमा पनि विगतमा भएको संरचनागत त्रुटिलाई सच्याउँदै पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न गरिसकेको नगरपालिकाका प्रशासकीय अधिकृत दामोदर सुवालले बताए । 'हामीले पुनर्निर्माण मात्र होइन, मौलिक संरचनालाई खलल नपुऱ्याई थप कसरी बलियो पार्न सकिन्छ भन्नेतर्फ पनि ध्यान दिएका छौँ,' उनले भने, 'यसबाट पछिल्लो पिँढीका लागि पनि हाम्रा सम्पदा बलियो भएर उभिने विश्वास हामीले लिएका छौँ ।'

के हो नृत्य वत्सला मन्दिर ?

संस्कृतिविद् ओम धौभडेलका अनुसार, भक्तपुरका राजा जितामित्र मल्लले ने.सं. ७९८ मा यो मन्दिर बनाउन लगाउँदा पाटनको प्रसिद्ध कृष्ण मन्दिरको शैली अपनाइएको थियो । नौओटा सुनको गजुरसहितको यो मन्दिरको मूल गर्भगृहमा पूर्णकलशमाथि श्रीयन्त्र कुँदिएको धौभडेल बताउँछन् ।

मन्दिरमा ढुङ्गाका अत्यन्त राम्रा-राम्रा नवदुर्गा, अष्टमातृका एवं भैरवका मूर्ति चारैतिर देखिनुका साथै असल ढुङ्गाका खम्बा यस मन्दिरका आकर्षणका रूपमा रहेको उनले बताए ।

'तत्कालीन समयमा भक्तपुर अन्य कुरामा आत्मनिर्भर भए पनि ढुङ्गामा भने प्रायः पाटनकै भर पर्ने गर्थ्यो,' उनले भने, 'यसमा भने भक्तपुरको नगरकोट क्षेत्रमा रहेका ढुङ्गा प्रयोग भएको अभिलेखमा भेटिएको छ ।'

(नागरिक, २०७६ मंसिर २१)

वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण विवरण

• /fduf]jGb >]7

२०५६ असार ११ गते मैले वत्सला पछाडि रहेको तव सत्तलबाट वत्सला मन्दिरमा केही दिन पहिलेदेखि माथिल्लो मन्दिरको बेस लेभलबाट खट बाँध्दै गरेको देखेको थिएँ । त्यसबेला नगरपालिकाको तर्फबाट दरबार स्क्वायरस्थित यक्षेश्वर मन्दिर जीर्णोद्धार भइरहेको थियो । मनमा कौतुहलता लाग्यो दरबार हेरचाह कार्यालयमा बुझ्दा थाहा लाग्यो कि वत्सला मन्दिरमा पिपलको रुख एवम् अन्य बोट बिरुवा उम्रन नदिन Chemical treatment गर्दै छ । उम्रिरहेको बोट बिरुवालाई थप बढ्न नदिनको लागि Chemical प्रयोग गरी जरैदेखि सुकाउने कार्यका साथै दुई ढुङ्गाको जोडाइहरूबाट भित्र पानी छिर्न नदिनको लागि चुन र ढुङ्गाको मिश्रण अनुपात मिलाई मसला बनाई टाल्ने कार्य पनि गर्दै छ भन्ने जानकारी पाएँ ।

म भक्तपुर नपामा कार्यरत एक वास्तुविद्को नाताले अन्य कुराहरू पनि जान्ने सिक्ने उत्सुकता जाग्यो । यही अवसरमा यो मन्दिरको वास्तुकला बुझ्न मन्दिरमा चढ्ने इच्छा भयो । २०५६ असार ११ देखि श्रावण ३ गतेसम्म समय–समयमा यो मन्दिरमा काम भैरहेको समयमा चढ्दै मैले यो मन्दिरको संरचना मूल गजुरको बनावट, सो गजुरको भुइँमा रहेका देवताहरू क्रमशः उत्तर पूर्वबाट हेर्दै उत्तरसम्म दोहोऱ्याई तेहोऱ्याई हेरेँ । यी मूर्तिहरूको अध्ययनबाट क्रमशः ब्रह्मायणी उत्तरपूर्व, माहेश्वरी पूर्व, कुमारी दक्षिणपूर्व, भद्रकाली दक्षिण, बाराही दक्षिण–पश्चिम, इन्द्रायणी पश्चिम, महाकाली पश्चिम–उत्तर रहेको र उत्तरतर्फ खाली

अर्थात् मूर्ति खसेर कतै पुगेको थाहा भयो। यो सतहमा अष्टमातृका मूर्ति राखेकोमा यी मूर्तिहरू कार्नेशको बुट्टा नभएको, कौसीमोको माथिल्लो सतहमा जोर्नी बनाई राखेको पाइयो। सो कौसीमो लोहँ थासो मोहँको माथिल्लो सतहमा, कोसो मोहँको माथिल्लो सतहमा थासो मोहँ राखेको पाइयो भने कौसी मोहँ बाटु लोहँको माथिल्लो सतहमा राखेको पाइयो। बाटु खोसी गो लोहँको माथिल्लो सतहमा राखेको पाइयो। खोसी गो लोहँ लीबी (दुई) सोलको माथि राखेको पाइयो। यसरी गजुरको बेस मुनिको कार्नेश जम्मा सात सोलको रहेछ। छैटौँ र सातौँ सोल लीबीको बुट्टा रहेछ। सो कार्नेशको पाँच सोल र चौथाइ सोलमुनि पौने पाँच सोल उचाइको श्रीपक्षसहितको (नाग आकृतिमा) आँखी झ्यालको दायाँबायाँ कलशमाथि तोरङ्ग थाम अड्याई सो तोरङ्ग थाममाथि पगडी राखी सो माथि दुई मकर र सबभन्दा माथि एक छेफ्वो आकृति बनाएको रहेछ। यस्तो झ्याल चारै दिशामा रहेछ। सो आँखी झ्यालको तल्लो सतहबाट पाँच सोलमुनि चारै दिशामा चार ब्वो सिंहहरू राखेको पाइयो। यी चार ब्वो सिंहहरूमध्ये दक्षिणतर्फको ब्वो सिंहको मुख भाँचिएको रहेछ। गारोसँग जोडिने खण्डतर्फ दुई सोल उचाइको भाग रहेछ। सो ब्वो सिंहहरू अड्याइएको तल्लो सतहबाट छ सोलमुनिबाट चारै दिशाको मध्यआयताकार चार मन्दिरको गजुरको तल्लो सतहबाट गजुर उठाइएको रहेछ। सोही सतहमा चार सोलमुनि चारै कोण दिशामा भैरवको लागि आसन दुई सोल उचाइमा राखेको रहेछ। भैरवको आसन कमलको फूल आकृतिको रहेछ। भैरवको आसनबाट २० १/२ सोलमुनिबाट चारै मोहडातर्फ आयताकार प्लानको चार मन्दिर, चार कोणतर्फ अष्टकोण प्लानको चार मन्दिरहरू उठाइएको रहेछ।

आयाताकार प्लानको चार मन्दिर : यी चार मन्दिरहरू क्रमशः पूर्व, दक्षिण, पश्चिम र उत्तर मोहडाको मूल मन्दिरको भागमा अवस्थित रहेका छन्। यो मन्दिर नागोल सतहबाट माथि कसिमो, कसिमोमाथि दुई सिंह सो सिंह बीचमा फूलबुट्टाहरू कुँदिएको ढुङ्गामाथि कोसो मोहँ र थासो मोहँ ढुङ्गामाथि चार ओटा थामहरूमध्ये दुई अगाडितर्फको थाम कलशसहितको अष्टकोण थामहरू र भित्तातर्फ अष्टकोण थामको चारकोण भएको दुई थाम सो थाममाथि दुई तह कमल फूल आकृति भएको चकुलामाथि मेथ राखी सो मेथमा चन्द्र सूर्य, अष्ट मङ्गलका आकृति कुँदिएका छन्। सो मेथमाथि निल लोहँ देवताको आकृति कुँदिएको छ। फूलबुट्टा लिबी खोसिंगो, नागो, धलींमो, नागो, मा, कोसो मोहँ, थासो मोहँसम्म गरी कार्नेश एक लहरे छडके दुई सोल सोमाथि नागो गरी पहिलो

छाना संरचना बनाइएको छ। कसिमो बुट्टा नभएको, मा, निग, मा नागो, धलीं, नागो, मा, कोसो मोहँ, थासो मोहँ, नागो छडके गरी दोस्रो छाना, कसिमो, बुट्टा नभएको मा, निग, मा, कोसो मोहँ, थासो मोहँ, नागो ढुङ्गा गरी तेस्रो छाना, सो माथि साधारण फूलबुट्टा भएको माथिल्लो सतहमा गजुरको घण्टाकृत ढुङ्गा मा निग न्या अम्बोशा, कलश, कलश ढकनी र माथि गरी आयातकार मन्दिरको संरचना बनाएको रहेछ।

मूल मन्दिरको चार कोणमा रहेको अष्टकोण मन्दिर : मूल मन्दिरको चार कोणमा क्रमशः उत्तर पूर्व, दक्षिण पूर्व, दक्षिण पश्चिम कोण र उत्तर पश्चिम कोण गरी चार अष्टकोण भएको मन्दिरको संरचनामा सबभन्दा तल्लो सतहमा मा, सोमाथि नागोल सोमाथि निग आकृतिका ढुङ्गा राखिएका छन्। यो निग टु ढुङ्गामाथि बाहिरी भागतर्फ अष्टकोण भएको आठ ओटा थामहरू ठड्याइएका छन्, भित्रीतर्फ गोलो आकार गारो बनाई गजुरदेखि भार मिश्रित रूपमा गारो र थामहरूले लिई मन्दिरको सतहमा पुऱ्याउने रहेछ। वास्तुकलात्मक सौन्दर्य दिलाउन अष्टकोण थाममाथि केरा फ्वःसहितको चौका बनाई मेथहरू यसैमाथि अड्याइएका छन्। मेथमाथि निदाल ढुङ्गा राखी कार्नेशको भार बहन गराएको छ। लिबी, खोसिगो, मा, नागो, कोसो मोहँ, थासो मोहँ (माथिल्लो नागोल आकृति) राखी पहिलो छानाको आकार दिएको छ। बुट्टा बिनाको कासेमो, मा, निग, मा, नागो आकृति भएको कोसो मोहँ र थासो मोहँ, छडके नागोलकृत गरी दोस्रो छानाको रूप दिएको छ। मा ख्वोसिग्व मा, नागोसहित प्याला पलेफ्वः गो र पलेफ्वः बुट्टा गरी तेस्रो छानाको झल्को देखाएको छ। बुट्टाबिनाको कसिमो, मा, निग, मा, पलेफ्वः बुट्टा, नागोसम्म ढुङ्गाको बनाई सो सतहमाथि सुनको मोलम्बा लगाएको भङ्गी क्रमशः थासो मोहँ, मा, निग मा, कोसो मोहँ र थासो मोहँ आकृति बनाएको छ। यस भङ्गीको माथिल्लो भुइँमा पलेफ्वः बुट्टा, अष्टकोण भएको घण्टाकृत आकृति बनाई यसै घण्टाकृतको माथिल्लो भागमा पलेफ्वः बुट्टा बनाई, ग, अम्बोशामाथि सतह उठाइएको कलश बनाई सो माथि ढकनी मोटी प्रयोग गरी अष्टकोण मन्दिर बनाएका छन्। यसरी बनाइएको अष्ट भाग खण्डमा आठ देवीहरू पनि विराजमान गराएका छन्। मेरो अध्ययनको क्रममा दक्षिण-पश्चिम र दक्षिण पूर्व मन्दिर आठ आठ गरी सोह्र देव मूर्तिहरू पूर्ण थिए। उत्तर-पश्चिम आठमध्ये एक नभएको र उत्तर-पूर्व आठमध्ये चार देवताहरू थिएनन्।

बार्दली आकृत खण्ड : माथिल्लो आठ आयताकार र अष्टकोण

मन्दिरको तल्लो सतहको भुइँबाट थासो मोहँ र कोसो मोहँलाई कोत्ताको रूप दिई सोभन्दा मुनि मन्दिरको उत्तरपूर्व, दक्षिण पूर्व, दक्षिण पश्चिम र उत्तर पश्चिम कोणमा गरुडले दुई ओटा नाग समातिरहेको चार ओटा गरुड आकृति कुँदि बार्दली आकृत खण्डलाई शोभायमान गरिएको छ। यही सतहको बीच खण्डमा हरेक मोहडामा छ छ ओटा षटकोण आकृत बुट्टा दिई आँखे झ्यालको कोट्टा रूपित शोभा दिएको छ। अझै यहीँ खण्डलाई शोभा दिन षटकोण आकृत बुट्टा भएको कोट्टा छुट्याउन चारै मोहडामा पाँच पाँच ओटा विभिन्न देव मूर्तिहरू अवस्थित गराएको छ। यी गरुड मूर्ति, देव मूर्ति, षटकोण आकृत बुट्टा भएको कोट्टा साधारण फूलबुट्टा भएको कसिमो ढुङ्गाको माथिल्लो सतहमा ठड्याइएका छन्।

सानो कार्नेश : साधारण फूलबुट्टा भएको कसिमो प्याला आकृत थासो मोहँको माथिल्लो सतहमा राखिएका छन्। थासो मोहँ कोसो मोहँको माथिल्लो सतहमा राखिएका छन्। कोसो मोहँमा लोहँ माथि राखिएका छन्।

ठूलो कार्नेश : म यसलाई यस मन्दिरको मूल कार्नेश भन्न रुचाउँछु। माथिल्लो मा बुट्टाबिनाको सानो कसिमो, नागोल, फ्यो (छड्के) ठूलो थासो मोहँ, ठूलो कोसो मो, मा नागोल र टुसहित मा, रौसँगै आकृत मा, धलीं योमुनि सानो नागोसहित, ख्वोसिगोमाथि एक टु र तल्लो दुई टुसहित, गोलो आकृतिभित्र चारकुने भएको तल्लो र माथिल्लो भागसम्म भएको ढुङ्गा थासो मोहँ र नागोमाथि तल टु भएको ढुङ्गा सिलिङ्गमोहँ र फूलबुट्टा आकृतिको लिवी बाहिरतर्फ–भित्रतर्फ सानो मोहँ र परासी मोहँसहितको ढुङ्गा निल लोहँमाथि राखिएको छ।

ठूलो कार्नेश निल लोहँ सतहमाथिबाट शुरु हुन्छ। निलं लोहँको भार मेथले लिई चोकुलाँलाई भार दिन्छ। मेथमा देव मूर्तिहरू अष्ट भैरव र अष्ट मातृका कुँदिएका छन्। चोकुलाँ हरेक अष्टकोण भएको थामको माथि राखिएका छन्। मन्दिर भार भित्री गारोले र यी थामहरूले लिई सो भार जगमा पुऱ्याउने गर्दछ। थाम दबली स्वरूप (प्रदक्षिण पथ) जनाउन सिंह आकृति दिएको ढुङ्गामाथि ठड्याइएको छ। सो सिंहसहितको ढुङ्गामा सिंहले घाँसमा टेकिरहेको जस्तो गर्न खोजेको आभास दिलाउन कसिमो आकृतिमा घाँसको पात बनाएको छ। सिंहसहितको ढुङ्गा प्याला आकृति दिएको ढुङ्गामा अड्याएको छ। प्याला आकृति भएको ढुङ्गा तेस्रो पेटीमा अड्याइएको छ।

तेस्रो पेटीको संरचना सबभन्दा माथि पेटी लोहँ पेटी लोहँमुनि लिबी बुट्टा ढुङ्गा, कसिमो, प्याला आकृतिले बनेको छ भने सो दोस्रो पेटीमा अड्याइएको छ।

दोस्रो पेटीको संरचना सबभन्दामाथि पेटी लोहँ, पेटी लोहँमुनि लिबी,

ढुङ्गा नागबेली डोरी ढुङ्गा, दुई तह ढुङ्गा फूलबुट्टा आकृतिको कसिमो प्याला लोहँ पहिलो पेटीमा अड्याइएको छ ।

पहिलो पेटीको संरचना सबभन्दा माथि पेटी लोहँ, पेटी लोहँमुनि लिबी ढुङ्गा पाँच तह (सोल) ढुङ्गा कसिमो फूलबुट्टा आकृति दिइएको नागो लोहँ जमिन सतहमा अड्याइएको छ । पहिलो पेटीको पश्चिम दक्षिणतर्फ पश्चिम मोहडा पारेर चार पाटे थाम दुई थान उभ्याई सोमाथि दुई चकुलाँ दुई मेथ, दुई श्रीयन्त्र दुई मेथमाथि एक निदाल निदालमा घण्टा झुण्ड्याएको निदालमाथि लिवी बुट्टा लिबी बुट्टामाथि कोसो मोहँ र थासो मोहँसहितको ढुङ्गा राखी सोमाथि दुई उत्तर र दक्षिणतर्फ म्हालिन्चा टाउको भाँचिएको राखेर मध्यभागमा कमलासनमा सिंहले टेकाई दुई सिंहमाथि आसन बोकाई खड्गमा तीन तहको छत्र र फूलमाला आकृति दिइएको तलेजुको प्रतीक राखिएको छ ।

पहिलो पेटीको उत्तर पूर्वतर्फ पिखालाकीको झल्को दिने पलेफ्वः बुट्टासहित गोलो गोलो बीचमा कुँदिएको ढुङ्गा पनि पेटी लोहँसँगै माथिल्लो तहमा राखिएका छन् ।

गर्भगृहका बाहिरी गारो सिंहसहित भएको माथिल्लो सतहको भुइँमा नागोल अड्याई सोमाथि कसिमो ढुङ्गा चार ढोकाका आठ सिंहसहित खल्लू थान चार पनि यसमा अड्याइएको छ । गारोको जमिनदेखि सिलिङ्सम्म करिब बीच भागमा खैमा र नाग पाससहितको ढुङ्गा राखी ढोकाको दुई छेउमा नाग चार नागिनी चार पनि राखिएका छन् । चारै ढोकाका तोरङ्ग थाम सङ्ख्या आठ पनि आठ सिंहमाथि अड्याइएका छन्, तोरङ्ग थाममाथि आठ पकडी राखी सोमाथि चार गरुड आठ मकरसहितको चार तोरङ्ग अड्याइएका छन् । तीन तहसहितको ढुङ्गाका ढोकाहरू खोल्न नसकिने उत्तरतर्फ, दक्षिणतर्फ र पूर्वतर्फ राखिएका छन् । एक ढोका पश्चिम तर्फकोलाई मूल ढोका मानेर खोल्न सकिने बनाइएको छ । उक्त खोल्न सकिने ढोकाको बह ढुङ्गाको भए पनि खापाहरू भने काठको रहेका छन् । चार गरुडमाथि तीन तहका छत्रहरू राखिएका छन् । यस छत्रको दायाँबायाँ क्रमशः तल्लो तहबाट लिबी ची मोहँ (सानो मोहँ) खोसिङ्गो र कोसो मोहँ ढुङ्गा सिलिङ्ग छुन्ने गरी राखिएर गारोलाई शोभायमान बनाएका छन् ।

सिंहको पूर्णकदको मूर्ति : पहिलो पेटीको माथि प्याला आकृतिको ढुङ्गा अड्याई फूलबुट्टा कसिमो सो मा राखी सोमाथि ढुङ्गा एक तह राखी नागपास ढुङ्गामाथि अर्को एक ढुङ्गामा लिबी बुट्टा सोमाथि नागोल ढुङ्गा र मा ढुङ्गा राखी कोसो मोहँ-थासो मोहँ ढुङ्गामा बुट्टाबिनाको कसिमोको माथिल्लो भागमा अलिकति

गहिरो बनाई सिंहको पूर्णकदको मूर्ति पश्चिम दिशातिर मुख खोलिहेरिरहेको मन्दिरको पहरेदार स्वरूप सिंघीको दायाँ बायाँ राखिएका छन् ।

हात्तीको पूर्णकदको मूर्ति : जमिन सतहमा नागो ढुङ्गा सताई यसमाथि पात आकृतिको कसिमो राखी पाँच तह (सोल) ढुङ्गा गारो बनाई सोमाथि लिबीसहितको ढुङ्गा राखी यो ढुङ्गामा नागोढुङ्गा राखेपछि मा ढुङ्गा राखी कोसामो र थासो मोहँ ढुङ्गामा खोपिल्टो बनाई फूल समाएको पश्चिमाभिमुख हात्तीको पूर्णकदको मूर्ति, मन्दिरको पश्चिमबाट पूर्वतर्फ उक्लने गरी एघाह खुड्किला चौडाई १ मि ४० सेमि भएको सिघी छ ।

त्यतिबेला गर्भ गृहमा पूजारी मात्र पस्ने भएकोले भित्री संरचनाबारे जान्ने अवसर मिलेन ।

वत्सला मन्दिर दरबार स्क्वायरको एउटा आकर्षक एवम् शोभायमान संरचना भएकोले सबैलाई हरेक कोण कोणबाट हेरिरहौँ जस्तो लाग्छ ।

भूकम्प पछिका दिनमा नगरपालिकामा सम्पदा पुनःनिर्माण जीर्णोद्धार सम्बन्धमा दरबार हेरचाह अड्डासँग धेरै चोटि छलफल भयो । छलफलका क्रममा नगरपालिकाले दरबार क्षेत्रको दरबार प्रवेश द्वार, केदारनाथ मन्दिर, त्रिविक्रम नारायण मन्दिर, शङ्कर नारायण मन्दिर, हरिहर नारायण र वत्सला मन्दिर बनाउने विवरण पर्यो ।

यही विवरणलाई मध्य नजर गरी शङ्कर नारायण र त्रिविक्रम नारायण नगरपालिकाले अमानतबाट सम्पन्न गऱ्यो । दरबार प्रवेशद्वार, केदारनाथ मन्दिर, हरिहर नारायण, त्रिविक्रम नारायण मन्दिर उपभोक्तामार्फत निर्माण सम्पन्न समयमै गऱ्यो । तर वत्सलाको कार्य पनि उपभोक्तामार्फत भए पनि यो अलि जटिल प्रकृतिको योजना भएकोले यसलाई विशेष महत्त्व दिई योसँग सम्बन्धित तथ्यहरू खोज्नतिर लाग्यौँ ।

वत्सला मन्दिरको ड्इङ्ग विजय बासुकलाले बनाउने माग सम्बन्धमा मिति २०६८।११।१९ गते नै मन्दिरको वास्तुकला सम्बन्धी विस्तृत अध्ययन र ड्इङ्ग तयार गर्न नापजाँच अनुमति तत्कालीन दरबार हेरचाह प्रमुख अरुणा नकर्मीले प्रदान गरेको बोधार्थ पत्र सम्पदामा आएकोले मिति २०७२।२।११ नक्सा प्रतिलिपि उपलब्ध गराई दिन श्री स्मारक तथा दरबार हेरचाह कार्यालयलाई पत्राचार गर्दा मिति २०७२।३।७ गते दरबार हेरचाह कार्यालयबाट पाँच सिटको एक सेट नक्सा पठाएको पत्र प्राप्त भयो । त्यस्तै Wollfgang Korn को वत्सलाको दुई प्लान र Section को (C) 2015 पनि Wollgang Korn मार्फत उप मेयर रजनी

जोशीलाई दिइएको र रजनी जोशीसँग Copy गरी लिएको पनि प्राप्त भयो। Korn कै The Traditional Newar Architecrure of the Kathmandu valley The Sikharas हेरियो। विजय बासुकला, किशोर कायष्ठ र निल्स गुश्चोभबाट लिखित वत्सलाको विस्तृत नाप नक्सासहित फोटोहरूसहित भएको Stone Tower पनि हेरियो।

वत्सला मन्दिरका केही ड्रइङ

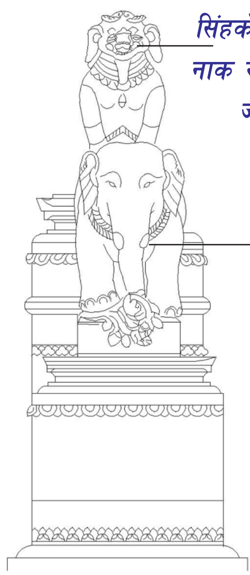

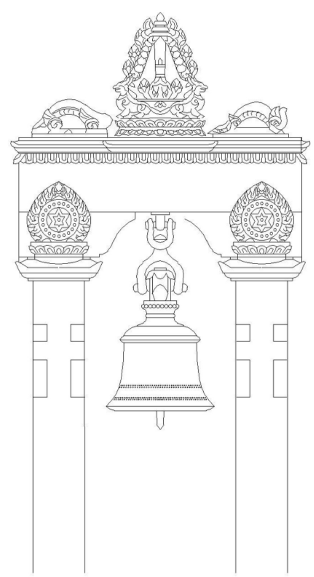

खिचाख्वो गाँ मर्मत

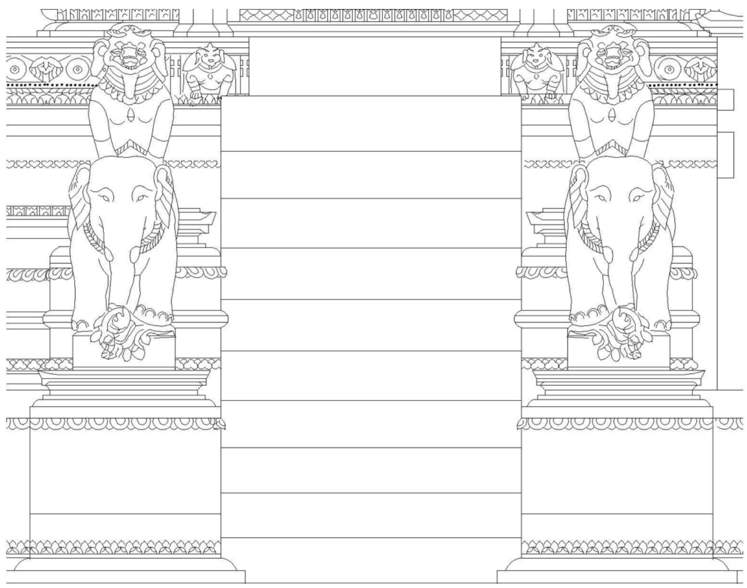

सिंहको दायाँ बायाँको पूर्ण कद हात्ती र सिंह

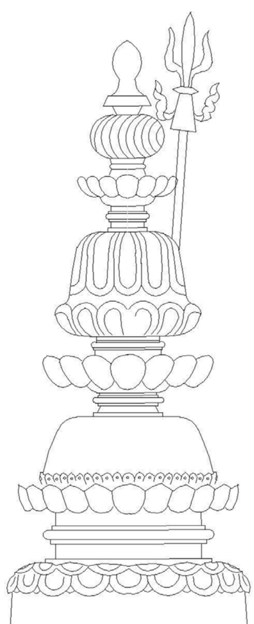

गजुर भङ्गोसहितको डिटेल

मूल मन्दिरको चार कोणमा रहने भैरव र आसन

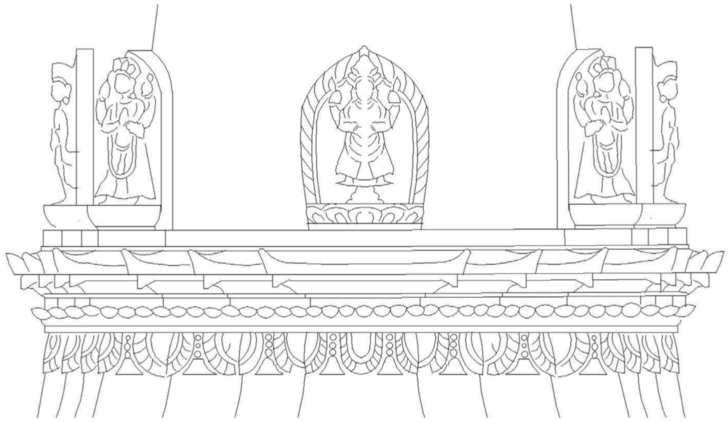

मूल मन्दिरको माथिल्लो कार्नेश डिटेल

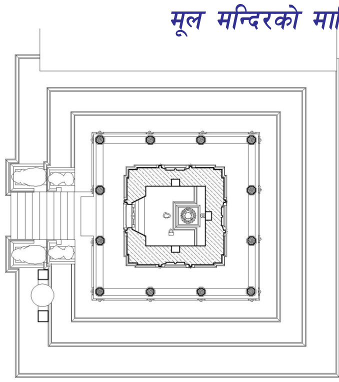

जमिन तल्लाको प्लान

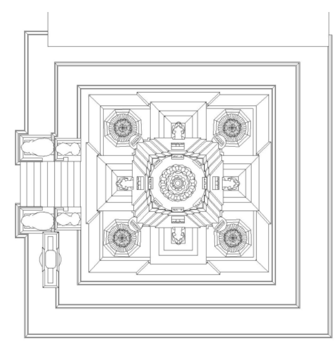

छानाको प्लान

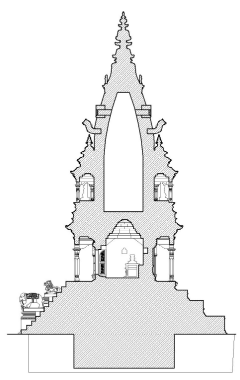

मन्दिरको सेक्सन

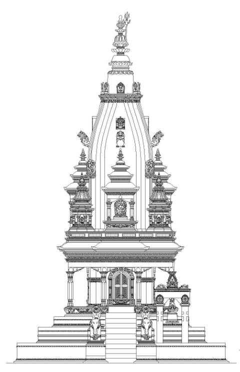

पश्चिम मोहडा

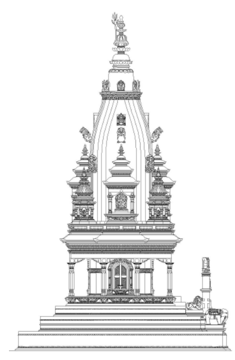

उत्तर मोहडा

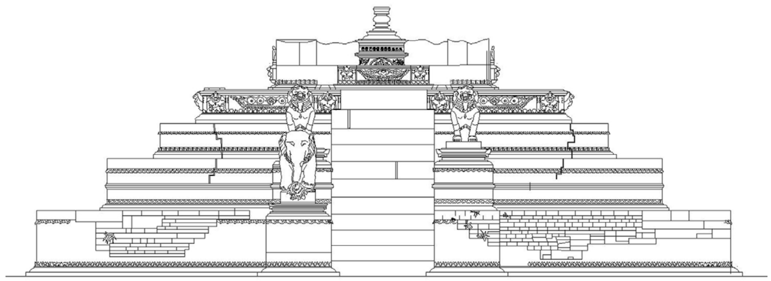

भूकम्प पछि सार्विक पश्चिम मोहडा

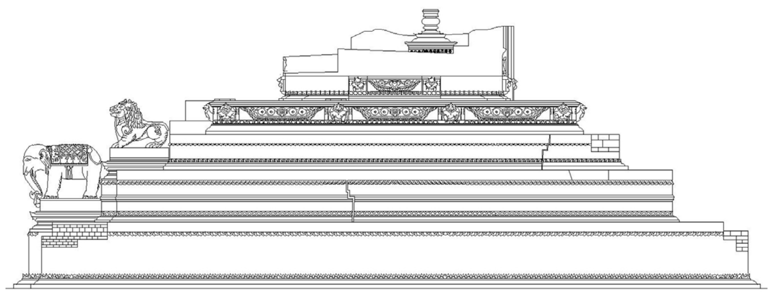

भूकम्पपछि सार्विक दक्षिण मोहडा

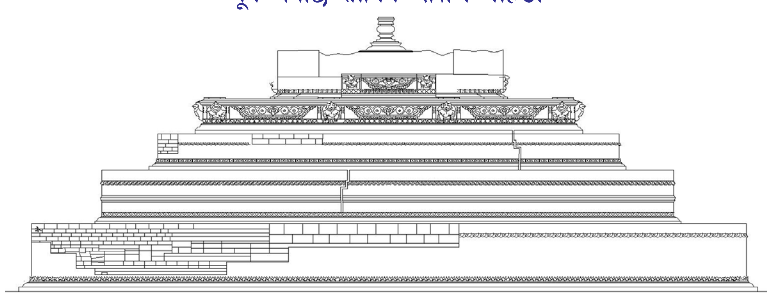

भूकम्पपछि सार्विक पूर्व मोहडा

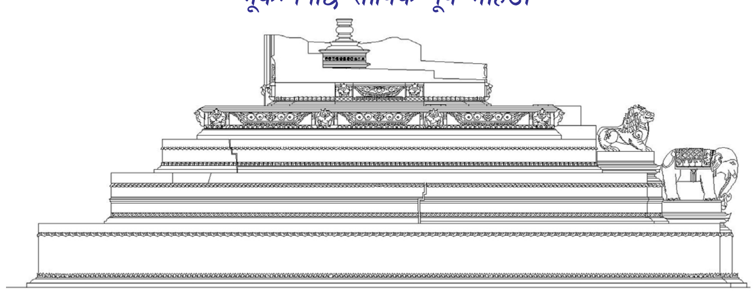

भूकम्पपछि सार्विक उत्तर मोहडा

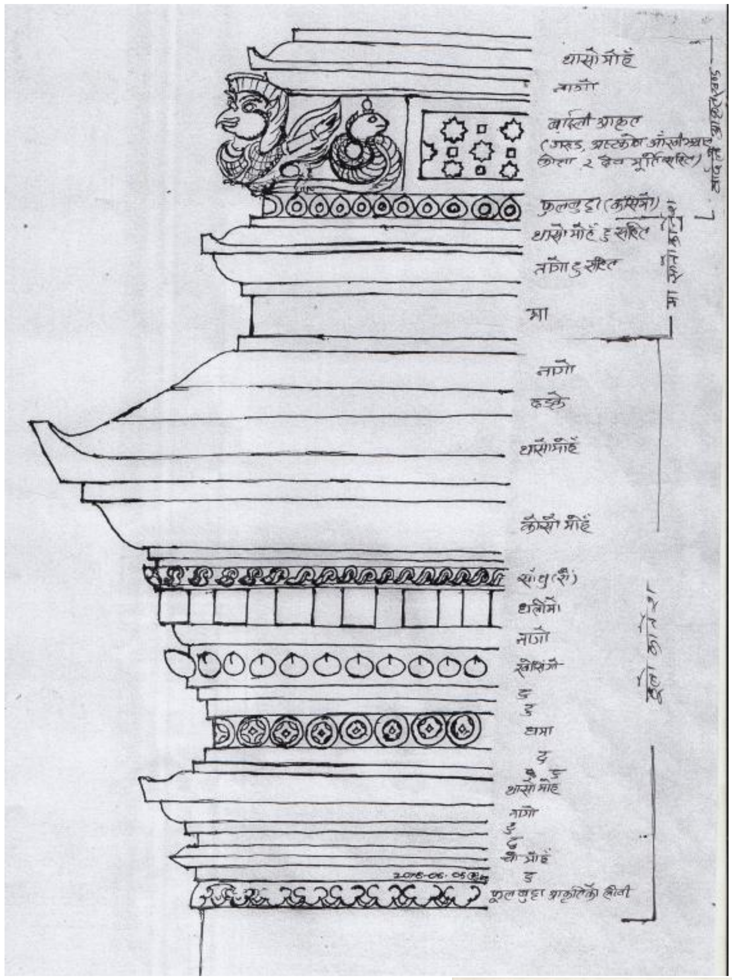

ठूलो भैरवको आसनको अवस्था

ब्वो सिंह

आयताकार मन्दिर

अष्ट भुज मन्दिर

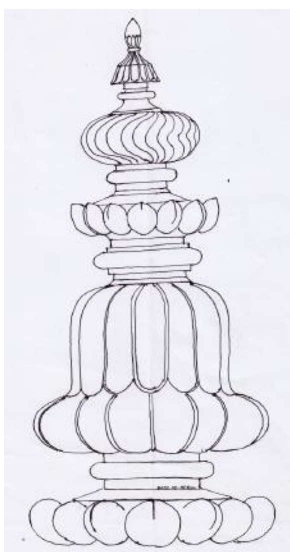

मूल मन्दिरको गजुरको डिटेल

अष्ट भुज मन्दिरको गजुरको डिटेल

२०७२ को भूकम्पपछिको पुनःनिर्माण

२०७२ असार १ मा भूकम्पपछि बाँकी भग्नावशेषको नक्सा बनाउनको लागि सम्बन्धित साइटमा गई नाप जाँच गरी स्केच उतारी Computor मा राख्ने कार्य भयो। यी प्राप्त स्केच उतारको बाँकी भग्न भएको प्लानबाट गर्भगृहको चारै गारोहरूको प्लानको अवस्था देखियो। चारै गारोको उचाइ पश्चिमबाट पूर्वतर्फ करिब १ मिटर बाँकी रहेको देखियो। प्रदक्षिणा पथका बाह्र ओटा थामहरू निस्केको, उत्तर पश्चिम कोणको सिंहसहितको थामबाट आउने भार बोक्ने ढुङ्गा निस्केको र प्रदक्षिणा भुइँ नै बिग्रेको देखियो। प्रदक्षिणा पथ भागबाट तल्लो अर्थात् जमिनबाट तेस्रो पेटी सतहको पूर्व दक्षिण कोण बिग्रेको र सो कोणबाट अलि उत्तरतर्फको खण्ड बिग्रेको दोस्रो पेटीलाई कतै क्षति नगरेको पाइयो। पहिलो पेटी भन्ने पूर्व दक्षिणदेखि करिब उत्तर पूर्व समेत बिग्रेको, दक्षिण-पश्चिम कोण बिग्रेको, पश्चिम मोहडातर्फ अवस्थित खिचाखो गाँ (घण्टा) को थामहरू निस्केको, पेटी पनि दक्षिण पश्चिम कोणदेखि पश्चिमतर्फको सिँढीको दक्षिण हात्ती राख्ने आसनसम्म बिग्रेको, पश्चिम मोहडाकै पहिलो पेटीको उत्तर खण्ड करिब बीचमा भत्केको देखिन्छ। पश्चिमबाट पूर्व उक्लने सिँढी दोस्रो खुड्किला अलिकति फुटेको, सिँढीको दक्षिणको पहिलो पेटीको हात्ती निस्केको, सिंहको आसन पनि बिग्रेको, सिँढीको उत्तर हात्तीको दाहिने कानको माथि भाग अलि फुटेर निस्केको र देब्रे दन्त फुटेको, सिंहको मुखको माथिल्लो भाग टुक्रा भएको पाइयो। गर्भगृहभित्रको पात्र फुटेको साइट निरीक्षणबाट देखियो। गर्भगृहकै मुख्य कलशलाई भूकम्पले केही असर नगरे पनि यसको अष्टमङ्गल रहेको भागको तल्लो तहमा रहेको थासो मोहँलाई सामान्य फुटेको देख्यौँ।

अब मेरो नजर भने भग्नावशेषबाट छुट्याइएका अवयवतर्फ पर्न थाल्यो। जसमध्ये मुख्य कार्नेश भाग जुन उत्तर पश्चिमको रहेछ। यसले केही हदसम्म मुख्य कार्नेश कसरी तहगत मिलाउने जानकारी दिन सक्ने भएकोले यो भाग तत्काल नफुटाउन अनुरोध यससँगै लाग्ने साथीभाइलाई भन्दै हिँड्यौँ। त्यस्तै अष्टकोण मन्दिरको तल्लो भाग पनि मुख्य कार्नेश रहेकोसँगै थियो भन्ने माथिल्लो भाग ठूलो घण्टाको दक्षिण पूर्व कोणमा खसेको अवस्थामा थियो। आयताकार गजुरको तल्लो छानाको भगनावशेष टुक्रा ठूलो घण्टाको दक्षिणतर्फ थियो ।

ब्वो सिंह तीन थान ठूलो घण्टामुनि रहेको ढुङ्गेपाटीको उत्तर पश्चिम

खण्डमा सुरक्षित राखिएको त्यस्तै भैरवको तीन आसन ढुङ्गा पनि सोही ब्वो सिंह रहेको ठाउँमै सुरक्षित राखेको थियो। त्यस्तै प्रदक्षिणा पथमा उभ्याइएका अष्ट भुज थामहरू पनि केही खण्ड उत्तर, पश्चिम र पूर्वी भागमा सुरक्षित राखिएको अवस्था थियो। मूल मन्दिरको कोण ढुङ्गा अवयव ठूलो घण्टाको पाटीसँगै पूर्व उत्तर र पूर्वतर्फ सुरक्षित छुट्याइएको थियो। त्यस्तै म पहिले गजुरसम्म चढेकोले मैले गजुरको घण्टाकृत भागको तल्लो सतहको ढुङ्गा पहिचान पनि गरेकोले सो ढुङ्गा कहाँ सुरक्षित गरिएको छ भन्ने खोज्दै गर्दा सो ढुङ्गाहरू पनि ठूलो घण्टाको तल्लो पाटीको उत्तर पूर्व खण्डमा रहेछ। कतिपय कार्नेश ढुङ्गाहरू सोही मन्दिरको पश्चिम प्राङ्गणमा सुरक्षित राखिएको छ, भने केही तुंथी चोकको बगैंचामा सुरक्षित राखिएको छ।

जमदार चोकमा संरक्षित मन्दिरका अवयवहरूमा ठूलो कार्नेश माथिको सतहलाई आधार बनाई बनाइएको आयताकार मन्दिरको थाम, सो मन्दिरकै तल्लो आसन ढुङ्गा खिचाखो गाँ, अष्ट भुज मन्दिरको नागोल ढुङ्गा, आयताकार मन्दिरका तल्लो आसन ढुङ्गालाई भार बहन गर्ने सिंहहरू सोही आयताकार मन्दिरका पूर्वतर्फको महालक्ष्मीको मूर्ति, दक्षिणतर्फको भद्रकालीको मूर्ति, पश्चिमतर्फको बाराही मूर्ति, उत्तरतर्फको इन्द्रायणी मूर्ति, खिचाख्वो गाँको माथिल्लो तहको तलेजुको प्रतीक बुट्टेदार ढुङ्गा, माथिल्लो कार्नेश अर्थात् मूल गजुर अडिने कार्नेशका लिबी बुट्टाको अवयव, प्रदक्षिणा पथको सिलिङ्मा रहेको कार्नेशको खोसीग्व, आयातकार मन्दिरकै मेथको अवयव, मन्दिरको माथिल्लो तल्लातर्फ रहने चार कोणको ठूलो भैरवका आसनमध्ये दुई ओटा पलेफ्वः बुट्टासहितको ढुङ्गा, मूल गजुरको तल्लो सतहभन्दा एक सतहमुनिका तीन ढुङ्गाहरू पनि सो चोकको दक्षिण पूर्व कोणमा सुरक्षित राखिएको छ।

तुंथी चोकमा संरक्षित मन्दिरका अवयवहरूमा मूल गर्भगृहका चार ढोकाका बहहरू चकुँला, ढुङ्गाका खापाहरू, तोरङ्हरू, तोरङ् थाँहरू, छत्रहरू, प्रदक्षिणा पथमा रहेका अष्टभूज थामको माथिल्लो चकुँलाहरू, निदालमाथिका कार्नेश बुट्टाहरू, प्रदक्षिणा पथमाथिको निदाल माथिको कार्नेश बुट्टाहरू, तल्लो ठूलो कार्नेशमाथिको षटकोण कोटा छुट्याउने २० मूर्तिहरू र षटकोण कोटाहरू सोही षटकोण कोटासँगैको कोणका चार गरुडहरू, आयताकार मन्दिरको निदालहरू र केही थामहरू अष्टकोण मन्दिरका तल्लो सतहका केही ढुङ्गाहरू ३२ ओटा अष्टकोण मन्दिरका अष्ट भुजा थामहरू अष्टकोण मन्दिरकै माथिल्लो कार्नेशका अवयव चकुलाँ मेथहरू गजुरको तल्लो सतहमा रहने पलेफ्वः बुट्टा ढुङ्गाहरू, पलेफ्वः बुट्टाभन्दा मुनि रहने गोलाआकृति भएका ढुङ्गाहरू, गजुरको बेस ढुङ्गाहरू मूल

गजुरका पलेफ्वः बुट्टाहरू, खोसीग्वहरू (समस्तीमा अमोशा) माथिल्लो कार्नेशका बुट्टाहरू, लिवीबुट्टाहरू ख्वोसिं गो बुट्टाहरू, खिचाख्वो गाँको निदाल माथिको कार्नेश ढुङ्गाहरू, म्हालिंचा बेससहितको दुई थान, तलेजु उत्तर पूर्वीकोणको जमिन तल्लाको कोठामा संरक्षित मूर्तिहरूमा अष्टकोण मन्दिरका मूर्तिहरू मूल मन्दिरको माथिल्लो तल्लामा हुने चार भैरव मूर्तिहरू, चार श्रीपक्ष आँखे झ्यालहरू, मूल गर्भगृहको सिलिङ्गमा राखिने एक थान पलेफ्वः आकृत ढुङ्गा थिए ।

तलेजु उत्तर पूर्वीकोणको जमिन तल्लाको पश्चिम अर्को कोठामा सङ्ग्रहित मूर्तिहरूमा सबभन्दा माथिल्लो अष्टमातृकाका सात मूर्तिहरू थिए । तलेजु उत्तर पूर्वीकोणको जमिन तल्लाको दक्षिणकोठामा वत्सला मन्दिरका आयताकार मन्दिरका चार गजुर अष्टकोण मन्दिरका चार गजुर र मूल मन्दिरको एक गजुर थिए ।

मिति २०७२ कार्तिक २१ देखि २०७२ मंसिर ६ सम्म

वत्सला मन्दिर अगाडि दुरहाम यूनिभरसिटी, पुरातत्त्व विभाग, युनेस्को र भक्तपुर नगरपालिकाको उपस्थितिमा उत्खनन कार्य थालनी गरियो । इँटाको तौल बालुवा छान्ने कार्यको तयारी व्यवस्थापन पनि गरेको रहेछ । करिब भोलेन्टियरसमेत २४ जनाको सहभागी देखेँ । मेरो उद्देश्य भने वत्सलाको जगको अवस्था हेर्ने भएकोले वत्सला सिँढीको देब्रे रहेको भूकम्पले खसेको हात्ती राख्ने अगाडि देब्रेदेखि दक्षिणतर्फको भागमा हेर्ने बडो उत्सुकता लाग्यो । यो ठाउँमा खन्ने कार्य धेरै धैर्यतापूर्वक गर्दो रहेछ । यो ठाउँमा पहिले चुन सुर्की मुछेको ठाउँ पनि देखापर्यो । सोही चुन सुर्की मुछेको ठाउँमा बिस्तारै सफा गर्दै जाँदा त्यतिबेला चुना सुर्की मुछ्दा प्रयोग गरेको ज्यावलको कारण डोबहरू पनि विभिन्न सोही खाल्डो वरिपरि देखापर्यो । सो खाल्डोदेखि उत्तरतिर कडा माटोपछि अर्को माटो परेको ठाउँलाई बिस्तारै खोतल्दै हेर्दा साह्रो खालको जमिन भनेको त ढुङ्गा पो देखियो । यो ढुङ्गा इँटामाथि बिछ्याइएको रहेछ । यो दुई खाल्डोभन्दा अझै उत्तरमा अलि गहिरो खाल्डो खनियो । सो खाल्डोको गहिराइ २ मि १० से.मि.को थियो । यो खाल्डोबाट वत्सला मन्दिरको पहिलो पेटीको जग कसरी बनेको छ भन्ने बाहिरीतर्फ प्रष्ट देखिन्छ । पहिलो पेटीको नागोलको तल्लो सतहबाट तीन सोल इँटा सिधै तल गइसकेपछि नौ इन्च सो लाइनबाट बाहिर गई अठाह्र सोल तल पुगेपछि ढुङ्गाको जग शुरु भएको छ । ढुङ्गाको जग ड्रेसिङ्ग नगरिएकोले प्राकृतिक रूपमा जसरी भेटियो सोलाई सोहीअनुसार मिलाई बनाएको रहेछ ।

वत्सला मन्दिर निर्माण प्रक्रिया

२०७२।११।१४ मा उपभोक्ता समिति गठन गरी पठाउन हुन सम्बन्धित वडाको लागि पत्राचारपश्चात् २०७३ जेठ १७ गते उपभोक्ता समिति गठन भई

निजहरूको उपभोक्ता समिति नगरपालिकाबाट स्वीकृत गरिसकेपछि २०७३ जेठ ३१ गते नगरपालिका र उपभोक्ता समिति बीच सम्झौता भयो।

२०७३।३।१५ गते कार्य शुरु फिल्डमा नभए पनि आन्तरिक रूपमा भयो। २०७३।३।१६ फिल्डमा कार्य सञ्चालन गर्न अन्तरक्रिया कार्यक्रम हुनको लागि उपभोक्ता समितिमार्फत् नगरपालिकामा अनुरोध पत्र पठाइयो। सोही पत्रको आधारमा २०७३।३।२३ गते भक्तपुर नगरपालिकाको सभा कक्षमा स्टेरिङ्ग कमिटी बैठक बस्यो। वत्सला निर्माण प्रकृया कसरी बढाउने भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न गन्यमान्यहरू बीच छलफल गरियो। वत्सला निर्माणको लागि आर्किटेक्ट रजनी जोशीको संयोजकत्वमा प्राविधिक समिति गठन गरियो। यस समितिको मुख्य उद्देश्य भनेकै वत्सलाको संरचना कसरी मजबुत गर्ने भने नै हो।

२०७३ कार्तिक २० गते मन्दिरको विद्यमान अवस्था (existing condition) को नाप लिने कार्य चालु रह्यो। २०७३ मंसिर ३ गते वत्सला मन्दिरको विधिवत् साइट पूजा गरी गर्भगृहको उत्तर पश्चिम कोणको गारोको ढुङ्गा झिकी भत्काउने काम गरियो।

२०७३ मंसिर ७ गते दक्षिण मोहडाको पहिलो पेटी नाप लिई प्रत्येक ढुङ्गामा नम्बर राख्न लगाइयो। नम्बर लगाइएका ढुङ्गाहरूलाई बनाउँदा यथास्थानमा राख्न लगाउन सुपर भाइजरलाई भनियो।

दक्षिण मोहडाको पहिलो पेटीको कार्य सम्पन्नपश्चात् पूर्व मोहडामा पनि यस्तै पहिलो पेटीको ढुङ्गाहरूमा नम्बर राख्न लगाई मात्र ढुङ्गा झिक्न लगाई बिस्तारै बनाउन लगाइयो। त्यस्तैगरी पश्चिम मोहडाको पहिलो पेटीको कार्य सकिनासाथ दुई हात्तीको आसनको भागको गारो उठाउन लगाइयो। पहिलो पेटीको कार्य पछि बिस्तारै दोस्रो पेटीको कार्य पनि सोही तरिकाले नै सम्पन्न गर्यो।

२०७३ माघ ९ गते तेस्रो पेटी उत्तरतर्फकोमा नम्बर राख्ने कार्य सुपर भाइजर जगन्नाथले राख्नासाथ पछि सो पेटी भत्काउने कार्य पश्चिम उत्तरको भागबाट थालनी गर्दै पूर्वतर्फ आइयो। सोही दिन मूल गर्भ गृहको पानी जानलाई बनाएको निकासको सङ्केट भेटियो। त्यसलाई यथावत् राखियो।

२०७३ माघ १२ गते वत्सला मुख्य देवगृह पछाडिको गारो भत्काउन शुरु गरियो।

२०७२ माघ १५ गते ठूलो घण्टा र वत्सला बीचमा रहेको चार ओटा खाल्डोको बीच भाग भत्काउन लगाइयो ।

२०७३।१२।२३ गते नृत्य वत्सला मन्दिरबारे उपप्रमुख आर्किटेक्ट रजनी

जोशीको संयोजकत्वमा गठित प्राविधिक समितिबाट सो मन्दिरको निर्माण प्रकृया अगाडि बढाउँदा मजबुतीकरण कसरी गराउन सकिन्छ भन्ने विषयमा निर्णय नै पठाइयो ।

मूल गर्भगृहलाई यथास्थितिमै राखी प्रदक्षिणा पथको भागलाई तेस्रो पेटी सतहभन्दा दुई सोलमुनिसम्म गई अवस्थिति हेरियो। यहाँको अवस्था राम्रो देखिएपछि प्राविधिकहरू बीच सल्लाह गरी यो लेभललाई उठाउने निक्योँलमा पुग्यौँ। सोहीअनुसार तेस्रो पेटी सतहसम्म पुगेपछि क्रमशः प्याला लोहँलाई बिछ्याई सोमाथि कसिमोको भागमा घाँस आकृतिको ढुङ्गा दुई सिंह बीचको भागमा एक तह राखियो भने सिंह भएको स्थानमा एउटै ढुङ्गा भएकोले प्रदक्षिणा पथको सतहसम्मै सोही ढुङ्गा १२ (बाह्र) ओटा राखियो। फूल बुट्टा भएको ढोकाको खल्लुको झल्को दिने ढुङ्गाहरू एघार सेट राखियो। यसरी प्रदक्षिणा पथ सतहको बाहिरी भाग तयार भई सकेपछि सो सतहकै भित्र भागतिर ढुङ्गा बिछ्याउने कार्य पनि गरियो। त्यो प्रदक्षिणा पथमा राखिएको गर्भगृहबाट दायाँ बायाँ गारोको बाहिरी सतहमा टाँसिराखेका दुई ढुङ्गा भने स्मरणीय लाग्यो। यो दुई ढुङ्गालाई माथिबाट खोपिल्टो दुईतिर कुँदिएर बीचको भाग समात्न मिल्ने गरी बनाइएको रहेछ। यसबारे साइला दाइसँग जिज्ञासा राख्दा हामीले घरमा बाख्रा पाल्दा किल्लामा डोरीले बाँधेर बाख्रा बोकालाई बाँध्ने गर्दछौँ। किल्लाको सट्टा कहिले काहीँ ढुङ्गालाई यसरी नै बनाई बोका बाख्रालाई बाँध्ने गर्छौं। मलाई दशैँमा आउँदा प्रायः यहाँ बोकालाई भोग दिएको याद छ। यो सायद सो भोगको लागि ल्याइएको बोका बाँध्ने ठाउँ पो बनाएको हो कि ?

गर्भगृहको चारै गारो बनाउनुभन्दा पहिले प्राविधिक समितिको सुझाव अनुसार सो गारोको चारै कोणमा ठूल-ठूला चार टेपुलोहँ राख्ने कार्य गरियो। जुन बाहिरी र भित्री गारोबाट देखिँदैन। प्राविधिक प्रस्तावअनुसार सो टेपु लोहँमा चार चार खम्बा उभ्याउनुपर्ने थियो। तर व्यावहारिक तवरले यो सम्भव देखिएन किनभने बाहिरी गारोको चारै कोणमा चार ओटा ठाडो ढुङ्गा राख्नुपर्ने भएकोले चार चार खम्बाको ठाउँमा तीन तीन खम्बा मात्र उभ्याउन सकिने भएकोले सोहीअनुसार चारै टेपुमा खम्बाहरू उभ्याउन तीन तीन खोपिल्टो ६"X६" साइजमा गहिराइ ६" को बनाउन लगाइयो। त्यसपछि चारैतिरको बाहिरी गर्भगृह गारोमा प्रदक्षिणा पथमा छापिएको ढुङ्गाभन्दा साविक देखिएको भागलाई मध्यनजर गरी नागोलोहँ बिछ्याउने कार्य गरी सोमाथि खल्लूबाहेक अन्य भागमा कसिमो राख्ने कार्य गरियो। त्यसपछि चारै ढोकाका खल्लूहरू जसमा तल्लो भागमा कसिमो पनि राखी खल्लूहरूलाई सतह मिलाई राखियो। खल्लूहरू

भूकम्पपछि यथास्थानमै रहेकोले नम्बर र मोहडा लेखी निकालेको हुँदा हामीलाई खोजी राख्न आवश्यक परेन। तर भूकम्पबाट निस्किएका सुरक्षित ठाउँमा राखिएको ठाउँमा भने खोजी गरेर यसलाई भएका फोटोहरूको आधारमा कुन दिशातर्फ कुन ढोकाका अवयवहरू रहने छुट्याउन जरुरी भएकोले सुरक्षित ठाउँबाट पुनःवत्सला अगाडिको प्राङ्गणमा ल्याई यसलाई कुन कहाँ राख्ने सबै मिलाएपछि मात्र खल्लु रहेको (राखेको) ठाउँमा ल्याई राख्ने कार्य गरियो। खल्लुमा बनाएको खोपिल्टो (प्वाक) को आधारमा सबभन्दा पहिले दुई तोरङ्ग थाँ (थाम)जडान गरियो। त्यसपछि बहहरू जडान गरियो। तीनतिरका ढोकाहरू खोल्न नसकिनेतर्फ कोटा लोहँमुनि कसिमो आकृति भएको ढुङ्गाहरू बिछ्याइ सो माथि कोटा लोहँ ढुङ्गाकै खोल्न नसकिने खापाहरू जडान गरिसकेपछि माथिल्लो खापामा रहेको गोलो आकार भएका ढुङ्गाहरू राखिएका छन्। उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष रामहरि गोरासँग समय समयमा आवश्यक अवयवहरू सम्बन्धमा छलफल गरिरहेका हुन्थ्यौँ। यो अष्टभुज दुई थाम के गर्ने भने पनि हामी बीच छलफल भयो। पुरानोलाई जोड्दा संरचनागत रूपले कमजोर होला जस्तो भएकोले छलफलबाट निष्कर्ष निकाली फेर्नेतर्फ लाग्यौँ तर यस्तो साइजको ढुङ्गा पाउन गाह्रो हुने भएकोले ढुङ्गाको काम गर्ने शिलाकर्मीहरूसँग हामीले छलफल गर्‍यौँ। अन्तमा शिलाकर्मीले यो ढुङ्गा ल्याउन सम्भव हुन्छ भने पछि हामी ढुक्क भयौँ सोही अनुसार उपभोक्ता समिति र शिलाकर्मी बीच छलफलपछि सो मन्दिरको उत्तरतर्फको दुई थाम बनाउनेतर्फ लाग्यौँ। थामको समस्या समाधान भए पछि अब आउने आवश्यक भनेको दक्षिण पूर्वकोणको मेथ जुन भाँचेर निदालको भार बहन गर्न नसक्ने भएकोले यो मेथ पनि नयाँ बनाउनुपर्दछ भने कुरा भए पछि यसबाट निम्तिएको अर्को समस्या भनेको यसमा कुँदिएको मूर्ति हो। मूर्ति के हो थम्याउनेतर्फ लाग्यौँ। यसको लागि मैले २०५४ साल कार्तिक ४ गते तिर बनाई राखेको लाइन स्केचको सहायता लिएँ। मेरो स्केचअनुसार पूर्व उत्तरबाट १ नम्बरबाट शुरु भइआएकोमा ४ औँ नम्बरमा पर्ने भैरवको मूर्ति कोल्टो परेको मान्छेको आसन बसेको पात्र बिन्दु मुद्रा र खत्वाङ्ग र शुल पताकासहित समातेको देखिन्छ भने दक्षिण पूर्व ५ औँ नम्बरमा पर्ने मयुर आसन भएको छत्र र शक्तिसहित पात्र बिन्दु मुद्राको कुमारी भएको देखि सोहीअनुसार मूर्ति बनाउन लगाउन भनियो। साथै शिलाकर्मीलाई एकिनका साथ यो मूर्ति बनाउनलाई पद्म हाइस्कुल गेट, पशुपति मन्दिरको भैरव अष्टमातृका, नासमना पाटीका मूर्तिहरू र बाराही द्योछेँका मूर्तिहरू पनि हेरियो। यता शिलाकर्मीतर्फबाट बनाउन सकिने अवयवहरू नाग कन्याको नागको शिरो भागमा रहने तीन नागहरू भएको पश्चिम दुई, उत्तर देब्रे एक, पूर्व

पुरानै दाँयाबायाँ, दक्षिण दायाँ एक नयाँ बायाँ पुरानोमा दुई नाग मिलाई छत्रको भागहरू पनि मिलाउन पर्ने मिलाउन लगाइयो । त्यस्तै प्रदक्षिणा पथमा गारोतर्फका नागको जिउ भाग पूर्व दक्षिण अपुग खैमाहरू पनि आवश्यकता हेरी बनाउन लगाई समानान्तर रूपमा गारो उठाउने कार्यहरू पनि क्रमशः गर्दै भित्री खम्बाहरू उठाउने कार्यहरू पनि गर्दै रह्यो । गर्भगृहका खोपाहरू (ग्वाखँ) बनाउँदा संरचनागत मजबुतीकरणको लागि राखिएको काठलाई असर नपर्ने गरी बनाउन पनि डकर्मीलाई पनि समय समयमा निर्देशन दिने कार्य पनि गरियो । अर्को महत्त्वपूर्ण काम भनेकै गर्भगृहको कलश भएको भागभन्दा पछाडिको ढुङ्गाहरूलाई यथासके ढुङ्गामा लेखिएको अक्षरलाई आधार मिलाई मिलाएर बनाउन अनुरोधका साथै आसन पनि बनाउन भनियो ।

प्रदक्षिणा पथको चारै गारोको चारै मोहडाको क्रमशः उत्तर पूर्व लिवी, चिमोहँ खोसिंगो, पूर्व ढोकामाथि बायाँ खोसिगो दुइ सेट दायाँ लिबी ची मोहँ एक खोसिगो चार गोटा दक्षिण पूर्व कोणको लिबी चिमोहँ एक सेट सोमाथि खोसिगो एक सेट मिलाइएको दक्षिण पश्चिम कोण लिबी ची मोहँ दुइ टुक्रा, उत्तर पश्चिम चिमोहँ लिबी एक टुक्रा नयाँ बनाई राखियो । कोसो मोहँ एक सेट दक्षिण पश्चिम कोणमा पुरानैलाई मिलाइयो ।

प्रदक्षिणा पथको १२ अष्ट भुज थामहरूमा पूर्व उत्तर माथिल्लो खण्ड मिलाउने र ढुङ्गा चून प्लाष्टर पश्चिम, पश्चिम दक्षिण, दक्षिणतर्फ गरियो । पूर्व मोहडाको दोस्रो थाम उत्तर पश्चिम माथिल्लो खण्डमा चुन र ढुङ्गा प्लाष्टर गरी मिलाइयो । पूर्व मोहडाका तेस्रो थाम तल्लो पश्चिमतर्फ चुन र ढुङ्गा धुलो प्लास्टर गरी मिलाइयो । चौथो थाम उत्तर र उत्तर पश्चिमतर्फ चुन र ढुङ्गा धूलो तल्लो सतहमा गरियो । त्यस्तै सोही थामको माथिल्लो आठैतिर अलि अलि चून र ढुङ्गा प्लास्टर गरियो । दक्षिण मोहडा पूर्व दक्षिणबाट दोस्रो अष्टभुज थाममा तल्लो सतहको दक्षिणतर्फ र माथिल्लो सतहको उत्तरतर्फ चुन ढुङ्गा धूलो प्लास्टर गरी मिलाइयो । तेस्रो थाम माथिल्लोतिर पूर्वतर्फ तल्लो दक्षिण पूर्व र उत्तर पश्चिमतर्फ चुन ढुङ्गा धुलो प्लास्टर गरी मिलाइयो । चोथौ थाम (दक्षिण पश्चिम) तल्लो पूर्व उत्तर पूर्व माथिल्लो पश्चिम दक्षिण प्लास्टर गरी मिलाइयो ।

पश्चिम मोहडातर्फ दक्षिण पश्चिम पहिलो दोस्रो थाममा दक्षिणतर्फ तल्लो, उत्तरतर्फ माथिल्लो प्लास्टर (चुन र ढुङ्गा) गरी मिलाइयो । तेस्रो थाम तल्लो आठौँतिर अलि माथिल्लो उत्तर पूर्व प्लास्टर गरी मिलाइयो । चौथौँ अर्थात् उत्तर पश्चिम माथिल्लो उत्तर पूर्व भागमा प्लास्टर गरी मिलाइयो ।

उत्तर मोहडातर्फ बीचको दुई थाम भन्ने पूरै फेरि नयाँ थाम बनाई राखियो ।

पकडी उत्तर पूर्वकोमा दक्षिण पश्चिम कोण चुन ढुङ्गा प्लास्टर गरी मिलाइयो। दोस्रो पकडी पश्चिमतर्फ चुन ढुङ्गा प्लास्टर तेस्रो पकडी पश्चिमतर्फ दुइ कोण चुन ढुङ्गा प्लाष्टर दक्षिण पूर्व पकडी नयाँ राखियो। दक्षिण दोस्रो पकडी दक्षिण पूर्व चुन ढुङ्गा प्लास्टर गरी मिलाइयो। तेस्रो पकडी उत्तर पूर्व कोण चुन ढुङ्गा प्लास्टर गरी मिलाइयो। चौथो (दक्षिण पश्चिम) पकडीको दक्षिणतिर चुन ढुङ्गा प्लास्टर गरी मिलाइयो।

पश्चिम दक्षिण पश्चिमबाट दोस्रो पकडी भने पुरानो भए पनि राम्रै भएकोले मर्मत गरिएन तेस्रो पकडी नयाँ जडान गरियो। चोथो पुरानै जडान गरियो उत्तर मोहडातर्फ दोस्रो पुरानै तेस्रो पुरानाको उत्तर जडान उत्तर मोहडातर्फ दोस्रो पुरानै, तेस्रो पुरानोको उत्तर पश्चिम सामान्य ढुङ्गा टुक्रा राखी मर्मत गरियो ।

मेथ–उत्तर पूर्वकोमा पश्चिमतिर सानो टुक्रा प्लास्टर गरी मर्मत गरी जडान गरियो। दोस्रो मेथ उत्तरतिर सानो टुक्रा प्लास्टर गरी मर्मत गरियो। तेस्रो मेथ उत्तर र दक्षिणतिर साना टुक्राहरू मर्मत गरी जडान गरियो। चौथो दक्षिणपूर्व मेथ नयाँ बनाई जडान गरियो। दक्षिण दोस्रो मेथमा जडानबाहेक अन्य उपचार गरिएन तेस्रो मेथको पश्चिम सामान्य मर्मत गरी जडान गरियो। चौथो (दक्षिण पश्चिम) मेथको तल्लो खण्डमा सामान्य मर्मत गरी जडान गरियो। पश्चिम दक्षिणबाट पश्चिमतर्फको दोस्रो मेथ दक्षिणतर्फ सामान्य प्लास्टर गरी मर्मत गरियो। तेस्रो मेथ उत्तरतर्फ सामान्य प्लास्टर गरी मर्मत गरियो। चौथो उत्तर पश्चिम मर्मत गर्न परेन, त्यतिकै जडान गरियो। उत्तर मोहडा पश्चिम उत्तरबाट दोस्रो पश्चिमतर्फ सामान्य प्लास्टर गरी मर्मत गरियो। तेस्रो मेथ अलि बढी बिग्रेकोले धेरै प्लास्टर गरी मर्मत पूर्व र दक्षिण चुच्चोतर्फ गर्न पर्‍यो।

मेथ माथिका निदालहरू पूर्वमोहडा, पहिलो र दोस्रो मेथ बीच नयाँ बनाई जडान गरियो। दोस्रो र तेस्रो पूरै निदाल जडान गरियो। तेस्रो चौथो मेथ बीच पुरानै दक्षिण मोहडा दक्षिणपूर्व पहिलोदेखि दोस्रो नयाँ निदाल दोस्रो तेस्रो पुरानो तेस्रो चौथो पुरानै, पश्चिम मोहडातर्फ दक्षिण पश्चिम पहिलेदेखि दोस्रो मेथ नयाँ निदाल दोस्रो तेस्रो पुरानो, तेस्रो चौथो–पुरानो, उत्तर मोहडातर्फ उत्तर पश्चिम पहिलोदेखि दोस्रो–नयाँ, दोस्रो पुरानो तेस्रो चौथो पुरानै निदालहरू प्रयोग गरी जडान गरिएका छन्।

सिलिङ्ग (धलिं लोहँ) पूर्व उत्तर कोणबाट दक्षिण पश्चिम कोण १३ ओटा धलिं लोहँ जडानमध्ये पूर्व उत्तर एक, पूर्व मध्य–दुई दक्षिणपूर्व दुई गरी ५ ओटा नयाँ त्यस्तै दक्षिण दक्षिणपूर्व एक र दक्षिण पश्चिम एक छोडी १० ओटामध्ये ६

ओटा नयाँ पश्चिम, पश्चिम दक्षिण कोणदेखि पश्चिम उत्तर कोणसम्म ११ ओटा मध्ये ५ ओटा नयाँ उत्तर ९ ओटामध्ये आठ ओटा नयाँ धलिं लोहँ प्रयोग भएका छन् ।

गर्भगृह माथिको सिलिङ्ग

गर्भगृहको चार गारोको कोणबाट त्रिकोण बनाई सो माथि अष्ट भुजा दिई तह गारो लगाई घण्टा झुण्ड्याउने ठाउँसमेत बनाई अन्तिम तहमा चार भुजा आकृतिमा परिणत गरी सो बाँकी प्वाललाई पिखालाखी आकृतिको पलेफ्वः बुट्टा बाह्र पात, सो बाह्र पातभित्र गोलो भागको बाहिरी चौसठ्ठी ओटा गोलो बनाई चौसठ्ठी गोलो आकृतिभित्र १२,६,१ अन्य गोलो बनाएको ढुङ्गाले छोपी बन्द गरेको छ । यही सिलिङ्गमा गर्भकोठाको उत्तर पश्चिम कोणतर्फ र दक्षिण कोणतर्फ घण्टा झुण्ड्याउन मिल्ने गरी फलाम गोलो आकृति दिई घण्टा झुण्ड्याउन मिल्ने गरी फलाम गोलो आकृति दिई घण्टा पनि झुण्ड्याइएको छ ।

ठूलो कार्नेश

निल लोहँ (निदाल ढुङ्गा) माथिबाट मण्डप प्लानमा कार्नेश बुट्टाहरू शुरु भएको छ ।

१. फूल बुट्टा आकृतिको लीवीमाथि टु, सोमाथि ची मोहँ यसमाथि टु बाहिरी मोहडातर्फ (निदालको बाहिरी मोहडा) भने भित्रतर्फ परासी बुट्टा टु, ची मोहँ र टु भएको ढुङ्गा निदालमाथि राखिएको अनुसार मण्डप प्लान आकृतिमा बनाइएको छ । यसको उचाइ कूल १० से.मि. को छ ।

२. टु नागो थासो मोहँ टु : यसको उचाइ ७ से.मि. को छ । यो ची मोहँ माथि टु भएको माथि राखी मण्डप आकृत प्लानमा बनाइएको छ ।

३. टु घमा (इँट आकृत) टु : यसको उचाइ १० से.मि. को छ । यो थासो मोहँ माथि टु भएको माथि राखी मण्डप आकृत प्लानमा बनाइएको छ ।

४. टु टु खोसिँगो टु : यसको उचाइ ८ से.मि. को छ । यो घमा माथिको टु मा अड्याई मण्डप आकृत प्लानमा बनाइएको छ ।

५. नागो, धलोंमो सांथु(रौं) आकृत ढुङ्गा : यस्को उचाइ १२ से.मि. को छ । यो खो सिँगो टु भएको ढुङ्गामाथि राखी मण्डप आकृत प्लानमा बनाइएको छ ।

६. कोसो मोहँ : १२ से.मि. उचाइ भएको कोसो मोहँ साँथु (रौं चुल्यो) आकृत माथि टु मा अड्याई माथितिर नागोले फर्काई छेउको कोण तल फर्काई बनाइएको छ । यसको प्लान पनि मण्डप आकृतको छ । कोसो मोहँमाथि फय् गाँ राखन ।

७. थांसो मोहँ, छड्के र नागो : कोसो मोहँमा थासो मोहँ राखी सोमाथि छड्के (फ्यो लोहँ) माथि टुसहितको लागो अड्याई यो भाग मण्डप आकृत प्लानमा बनाएको छ। यसको उचाइ ३३.५ से.मि. को छ।

मा, सानो कार्नेश : नागो टुसहितको माथि मा लोहँ राखिसकेपछि सानो कार्नेशको टुसहितको नागो उल्टोबाट माथि फर्काई राखिसकेपछि कोणतर्फ सिङ्ग (ङख) सहित टु भएको मोहँ लोहँ राखी मा सानो कार्नेश बनाएको छ।

बार्दली आकृत खण्ड

सानो कार्नेशको थासो मोहँमा साधारण फूलबुट्टा (तल्लो भाग अर्ध गोलो र माथिल्लो चुच्चो परेको बीचमा गोलो भएको) कसिमो अड्याई बार्दली आकृत खण्ड यसमा अड्याउँदै बनाएको छ। बार्दली आकृत भागमा चारै कोणमा चार गरुड, चारै मोहडामा अष्टकोण आकृत ढुङ्गाको आँखी झ्याल बुट्टालाई हरेक मोहडामा पाँच पाँच गरी कूल बीस ओटा देवमूर्तिहरूले छुट्याई यस खण्डलाई निर्माण गरी शोभा बढाएको छ। यी गरुड, अष्टकोण आकृत आँखी झ्याल, देवमूर्तिहरू माथि नागो टुसहित राखी यस नागो टुमाथि टुसहितको थासो मोहँ राखी माथिल्लो भुइँ सतह बनाएको छ।

ठूलो कार्नेश, सानो कार्नेश र बार्दली आकृत खण्ड बनाउन भूकम्पपछि भूपतीन्द्र मल्लको सालिक उभ्याइएको खम्बा पछाडि संरक्षित भग्नावशेष टुक्रा जसमा उत्तर पश्चिम अर्थात् अङ्ग्रेजी अक्षरमा North / West लेखिएकोले यो भग्ना टुक्रा यहाँको भन्ने प्रष्ट भयो। बार्दली आकृत खण्डमा रहेको मूर्तिहरूलाई राख्न गरेका प्रयास पनि स्मरणीय छ।

मूर्तिहरू यता उता परेकोले मिलाउने कार्य गर्दै गयौँ। बनाउन दिइएको मूर्तिमध्ये उत्तरतर्फको पश्चिमबाट पूर्वतर्फ चौथो नम्बर मूर्ति पनि राम्रै भयो। यो मूर्ति पूरा नबनाई आधी मूर्ति पुरानो आधी मूर्ति नयाँ बनाएको हो। दुई टुक्रा जोडेर एउटै मूर्ति बनाइयो।

२०७५ मंसिर ११ गते, २० ओटा मूर्तिहरू बार्दली आकृत खण्डमा पुनः राख्ने कार्य समाप्त भयो। त्यही दिन दक्षिण पूर्वको नयाँ गरुड पनि राख्ने कार्य सम्पन्न भयो। साथ साथै भित्री सतह पनि मिलाउने कार्य हुँदै गयो।

माथिल्लो भुइँ सतह

यो सतह बार्दली आकृत खण्डको माथिल्लो भाग हो। यस भुइँ खण्डलाई बडो धैर्यका साथ बनाएको छ। यस सतहमा मूल मन्दिरतर्फ छेउको सतहभन्दा

अलि उचाइमा बनाएको छ। मूल मन्दिरमा परेको पानीलाई बगाउन यस्तो गरेको हो। यस भुइँ सतहको प्लान पनि मण्डप आकृतिको छ। यो सतहबाट मूल मन्दिर बाहेक थप आठ मन्दिर पनि बनाएको छ। चार ओटा आयताकार मन्दिर मूल मन्दिरसँग टाँसी बनाएको छ भने अरू चार ओटा अष्टभुज भएको मन्दिर भने मूल मन्दिरको चार कोणतर्फको भागमा नटाँसी बनाएको छ।

मूल मन्दिरको चार कोणमा रहेको अष्टकोण मन्दिर

मूल मन्दिरको चार कोणमा रहेको अष्टभुजसहित अष्टकोण भएको मन्दिर पुनःनिर्माण गर्न संरक्षित अवयवहरूतर्फ ध्यान दिइयो। हुन त यसको लागि मैले चिनेका अवयवहरू एकत्रित पार्न उहिल्यै सुरेशलाई पनि भनेको थिएँ। ३२ ओटा अष्टभुज थामहरू, छानामा गोलो गोलो आकार भएका ढुङ्गाहरू पद्म आकृत अवयवहरू यिनीहरू सबै तुंथी चोकमा संरक्षित रहेकोले सेट मिलाइ राखेको थिएँ।

काम गर्नलाई सजिलो होस् पहिल्यै यस मन्दिरको भग्ना भागलाई भूकम्पपछि कुनै जमदार चोकमा कुनै भूपतीन्द्र मल्लको सालिक खम्बा पछाडि सुरक्षित भएकोले यी अवयवलाई मिलाउँदै नपुग अवयवहरूलाई बनाउन कान्छा रन्जितकारलाई भन्दै कार्य अगाडि बढाइयो। शुरुमा यसको तल्लो सतह मात्र बनाउने कुरो निधो भए अनुसार श्यामकृष्ण त्वायनाले यसको प्लानमा र नागो सम्म चारै ठाउँमा तयार गरी बनाइयो। यसलाई स्थगित गर्दै आयताकार मन्दिर र मूल मन्दिरतर्फ कार्य केन्द्रीकृत गरियो।

मूल मन्दिर र आयताकार मन्दिर

मूल मन्दिरको ढुङ्गाका अवयवहरू ठूलो घण्टाको उत्तर रहेको पाटीको उत्तर पूर्व र पूर्वतर्फ रहेकोले आवश्यक ढुङ्गाहरू त्यहाँबाट ल्याइयो। आयताकार मन्दिरका केही अवयवहरू तुंथी चोक र जमदार चोकमा र वत्सला प्राङ्गणमै पनि रहेकोले यसलाई आवश्यकताअनुसार मिलाई बिस्तारै निर्माण स्थलतर्फ कार्य अगाडि बढाइयो। आयताकार मन्दिरको नागोल लोहँले आयताकार आकृति दिइसकेपछि यस माथि मा लोहँ बिछ्याइयो। यो पनि आयताकार आकृति मै बनाइयो। अनि सतहमा मूल मन्दिरको गारो पनि उठाइयो। बाहिरी भागको मूल मन्दिरमा कूल ५२ कोण रहेको छ। ५२ मध्ये बाहिर २८ भित्री २४ छ।

आयताकार मा लोहँमा अगाडि लाभोतर्फ दुई सिंह दुई तिरै दायाँ बायाँ फर्काइ राखियो। बीच भागमा खल्लुमा रहने बुट्टाको झल्को दिने फूलबुट्टा आकृत ढुङ्गाहरू मिलाउँदै राखियो। यही सतहमै दायाँ बायाँमा भुजमा झ्यालमा कोत्ता दिए जस्तै अर्ध गोलाकृत बुट्टाहरू भएको ढुङ्गा राखियो। यो ढुङ्गा मूल मन्दिरको गारोमासमेत पुग्ने गरी बनाएको आयताकार मन्दिरलाई मजबुत गर्न केही हदसम्म सहयोग मिल्नेछ। यी कोत्ता लोहँ सिंह लोहँमाथि बिछ्याई कोसो थासो मोहँ आकृत ढुङ्गा बिछ्याई आयताकार मन्दिर थामलाई यसको माथिल्लो सतहले लको लोहँको पनि काम गरेको छ। यो लको लोहँ पनि मूल गारो सम्म पुग्ने गरी बिछ्याएको छ। यो आयताकार मन्दिरको बाहिरी थामहरू भने अष्टभुज भएको भाग तल्लो कलशमा अड्याएको भान दिलाई माथिल्लो फूलबुट्टा नागो (निग) केराफ्वो प्याला आकृतमाथि टु सो टु माथि अष्टभुज नै बनाई पलेफ्वः आकृत चकुलाँको भार लिइरहेको छ। त्यस्तै भित्रीतर्फ सात भुज गरी आठौँ भुज भने मूल मन्दिरसम्म टाँसिने गरी अघिल्लो बाहिरी थामको बुट्टालाई यथावत् कायमै गरेको छ। मूल मन्दिरको गारो चकुलाँ बुट्टा सतहसम्म भित्री थामसँग टाँसी बनाएको छ। मूल मन्दिरको गारोको पूर्वतर्फ महालक्ष्मी देवीको पछाडि एउटा भित्र पस्ने मिल्ने प्वाल बनाएको छ। आयताकार मन्दिरको लकाँ लोहँमाथि चारै थामको भित्रतर्फ मा लोहँ एक सोल राखी चारै ओटा मन्दिरमा देवताको लागि पद्म आसन राख्ने ठाउँ बनाएको छ। चार पलेफ्वः आकृत चकुलाँमाथि चार ओटा मेथहरूमध्ये दुई ओटा मूल मन्दिरको गारोभित्रसम्म पुग्ने गरी र दुई ओटा मेथ तीन मोहडामा देखिने गरी राखिएका छन्। यी चार मेथमध्ये पनि बाहिरी दुई मेथमा चार भुज भएकोले चारओटा अष्टमङ्गलका बुट्टाहरू बाहिरी भागमा देखिने गरी कुँदिएका छन्।

पूर्वतर्फको मन्दिरको मेथमा कुँदिएका बुट्टाहरू क्रमशः

उत्तर–पुष्प, पूर्व–कलश, पूर्व–चमर र दक्षिण–पुष्प, दक्षिणतर्फको मन्दिरको मेथमा कुँदिएका बुट्टाहरू क्रमशः पूर्व–सूर्य (बुट्टा बिग्रेको), दक्षिण–शङ्ख, दक्षिण–श्रीयन्त्र, पश्चिम – ध्वजा, पश्चिमतर्फको मन्दिरको मेथमा कुँदिएका बुट्टाहरू क्रमशः दक्षिण–श्रीयन्त्र, पश्चिम– मिन, पश्चिम– श्रीबस्त, उत्तर–चन्द्र, उत्तरतर्फको मन्दिरको मेथमा कुँदिएका बुट्टाहरू क्रमशः पश्चिम–पुष्प, उत्तर – पद्म , उत्तर – श्रीयन्त्र, पूर्व ध्वज रहेका छन्।

आयताकार मन्दिरको मेथमाथि तीन टुक्रा निदाल राखिएका छन्। यी मध्ये छेउको दायाँ बायाँ निदाल मूल मन्दिरको गारोभित्र च्याप्ने गरी राखिएका छन् भने अगाडिको एक जसमा देवमूर्ति पनि कुँदिएका छन्। सो भने दायाँ बायाँको निदालसँग टाँसी राखिएका छन्।

पूर्वतर्फको मन्दिरको निदालमा कुँदिएको देव मूर्ति मैले पहिचान गर्न नसके पनि उसले समातेको ज्वसा माथिल्लो हात दायाँ–बज्र, बायाँ–छत्र, तल्लो हातको दाहिने करटिक र बायाँ नरमुण्ड रहेका छन् । यो देव मूर्ति नाङ्गो केटा मान्छेको सुतिरहेको माथि बसेको र सो सुतेको मान्छे पद्ममा सुतेको देखिन्छ ।

दक्षिणतर्फको मन्दिरको निदालमा कुँदिएको देव मूर्ति पनि मैले पहिचान गर्न नसकेपनि उसले समातेको ज्वसा माथिल्लो हात दायाँ–शक्ति, बायाँ–पात्र, तल्लो हातको दाहिने भूमिस्पर्श र बायाँ नरमुण्ड रहेका छन् । यो देव मूर्ति कमलमा उतानो पल्टिरहेको मानवको आशनमा बसेको देखिन्छ ।

पश्चिमतर्फको मन्दिरको निदालमा कुँदिएको देव मूर्ति पनि मैले पहिचान गर्न नसके पनि उसले समातेको ज्वसा माथिल्लो हात दायाँ – पद्म, बायाँ–कलश, तल्लो हात दायाँ स्पष्ट नभएको धनुवाण हुन सक्ने र बायाँ धनु रही देवमूर्ति भने कमल आसनमा बसेको देखिन्छ ।

उत्तरतर्फको मन्दिरको निदालमा कुँदिएको देव मूर्ति पनि मैले पहिचान गर्न नसके पनि उसले समातेको ज्वसा माथिल्लो हात दायाँ करटिक र बायाँ तर्जनी, तल्लो हात दायाँ अङ्कुश र बायाँ गदा पद्ममा बसेको न्याउरी मुसोमाथि आसन गरी बसेको देखिन्छ ।

आयताकार मन्दिरको पहिलो छाना र कार्नेश : निदालमाथि फूल बुट्टा भएको लिवी र खोसोग्वो आकृत ढुङ्गा, टु नागो, धलींमो ची मोहँ र टु आकृत ढुङ्गा टु कोसो मोहँ टु ढुङ्गा र थासो मोहँ ढुङ्गा, फ्यो (छडके) लोहँ र नागो गरी पहिलो छाना र कार्नेश बनाएको छ । यसको पनि दायाँ बायाँ ढुङ्गाहरू मूल मन्दिरमा टाँसेको र भित्र पठाई बनाएको छ ।

आयताकार मन्दिरको दोस्रो छाना र कार्नेश : पहिलो छानाको नागो टु मााथि मा नागो, मा ढुङ्गा, टु वाग नागो धलीं मो चि मो ढुङ्गा, कोसो मोहँ ढुङ्गा थासो मोहँ ढुङ्गा र नागो टु ढुङ्गा गरी दोस्रो छाना र कार्नेश बनाएको छ । यसको पनि दायाँ बायाँ ढुङ्गाहरू मूल मन्दिरको गारोमा भित्र पठाई बनाएको छ ।

भैरवको कमला आकृति आशन ढुङ्गा : यो मूल मन्दिरको मूल चार कोणको दोस्रो आयताकार मन्दिरको छानाको थासो मोहँ सतहबाट शुरु हुन्छ ।

आयताकार मन्दिरको तेस्रो छाना र कार्नेश : दोस्रो छानाको नागो टु माथि मा नागो मा ढुङ्गा राखी सोमाथि कोसो मोहँ ढुङ्गा कोसो मोहँ ढुङ्गामा थासो मोहँ ढुङ्गा बिछ्याई टुसहितको नागो ढुङ्गा बिछ्याई तेस्रो छाना र कार्नेश बनाएको छ ।

आयताकार मन्दिरको भङ्गी लोहँ : यो चारपाते आकारको तल्लो सतह उचाइ ६ से.मि. माथिको गोलो ढुङ्गाको उचाइ १२ से.मि. रहेको छ।

यो सतहसम्म मूल मन्दिरको गारोको काम सकेपछि पुनः अष्टभुज मन्दिरको बाँकी कार्य थालनी गरियो।

अष्टभुज मन्दिरको बाँकी कार्य

मा, नागो टु पछि सानो मा नीग टु माथिको सतहमा बाहिरी भागतर्फ अष्टकोण र अष्टभुज भएको आठ ओटा थामहरू ठड्याइएका छन्। यी थामहरूमा मा, प्याला, सानो मा, चि मोहँ, सानो मा, उल्टो प्याला, टु सो माथि तीनपाते पात आठै कोण तल र माथि सानो ची मोहँ केराफ्व सानोमा प्याला उल्टो टु पछि मा बनाई सो माथि टु नागो थासो मोसहितको चकुलाँ राखी चकुलाँमाथि मेथ र नीलसहितको ढुङ्गा राखी भित्रतर्फको गोलो गारो यो नीलको माथिल्लो सतहसम्म बनाएको छ। त्रिकोण आकार भएको लिवी, खोसिगो, मा नागो कोसो मोहँ थासो मोहँमा माथिल्लो नागोल आकृति र टु राखी पहिलो छाना र कार्नेश बनाएको छ। मा, टु, निग, टु, मा, टु, नागो, थासो मोहँ छड्के नागो टुसहित ढुङ्गा राखी दोस्रो छाना र कार्नेश बनाएको छ। मा ख्वोसिंग्व मा, नागोसहित प्याला पलेफ्वः गो र पलेफ्वः बुट्टा गरी तेस्रो छाना र कार्नेश बनाएको छ। बुट्टाबिनाको कसिमोको झल्को दिने टु मा, गि पलेफ्वः बुट्टा नागोसम्म ढुङ्गाको बनाई सो सतहमाथि तामाको भङ्गी (सुन जलप खुइली सकेको) क्रमशः थासो मोहँ, मा, निग, मा कोसो माह र थासो मोहँ आकृति बनाएको छ। यस भङ्गीको माथिल्लो भुइँमा आठ पात भएको पलेफ्वः बुट्टा तल्लो पल्टाई त्यसमाथि सानो निग राखी माथिल्लो ओल्टाई सोमाथि अष्टकोण भएको घण्टाकृत आकृति बनाई यसै घण्टाकृतको माथिल्लो भागमा आठ पात भएको पलेफ्वः बुट्टा पल्टाई सो माथि मा(ग) तीग मा (ग) त्यसपछि प्याला आकृतिको गोलो बनाई बाह्र ओटा खोसिंग्व भएको अम्बोशामाथि सतह बाह्र ओटा उठाइएको कलश बनाई सोमाथि ढकनी मोती प्रयोग गरी अष्टकोण अर्थात् अष्टभुज मन्दिर आकर्षक रूपमा बनाएको छ। यसरी बनाइएको अष्ट भाग खण्डमा आठ देव देवीहरू पनि विराजमान गराएका छन्। यी देव मूर्तिहरू के के हुन् भन्नेबारे अझै अध्ययनयोग्य भएको र भूकम्प पहिले जति ओटा मूर्तिहरू यस अष्टकोण मन्दिरमा विराजमान गराएको थियो उति नै सङ्ख्यामा अहिले बनाउँदा पनि विराजमान गराएका छौँ।

अष्टभुज अर्थात् अष्टकोण मन्दिरको कार्य सकेपछि पुनः मूल मन्दिरको गारो बनाउन लगियो। आयताकार मन्दिरको गजुर राख्ने सतह ढुङ्गादेखि ६ सोल

गारो उठाई सकेपछि मूल मन्दिरको पूर्व, दक्षिण, पश्चिम र उत्तर मोहडामा चार ब्वो सिंहहरू ठूलो घण्टामुनि रहेको ढुङ्गेपाटीको उत्तर पश्चिम प्राङ्गणमा सुरक्षित राखिएको एउटा मर्मत गर्नुपर्ने वत्सला प्राङ्गणमा थियो। सो मर्मत गर्नुपर्नेलाई शिलाकर्मी बोलाई सोही प्राङ्गणमा बसी मर्मत गरियो। यसरी सबै ब्वो सिंहहरू मूल मन्दिरको माथि लान हामीले निकै मेहेनत गर्नुपऱ्यो।

२०७६ भदौ ८ गते दशमीको दिन ब्वो सिंह प्रतिस्थापन गरियो।

नाग पास झ्याल : ब्वो सिंह राखेको माथिल्लो भागबाट अब पाँच सोल बनाएपछि नागपास भएको झ्याल प्रतिस्थापन गर्नुपर्ने हो। यसको पूर्व तयारीको रूपमा यी झ्यालहरू सफा गर्ने यसको माथिल्लो बुट्टा एउटा बनाउन लगाउनुपर्ने भएकोले सो कार्य गर्दै रह्यो। माथि उठाउनुपर्ने गारो पनि श्यामकृष्ण त्वायनालाई भनी सोहीअनुसार उठाइ रह्यो। २०७६ कार्तिक ५ गते वत्सला मूल मन्दिरमा नागपास भएको झ्याल राखिएको हेरियो। श्यामकृष्ण त्वायनाले यो झ्याल पछाडि गारो पुरानो प्रमाण हेर्नु यही झ्यालको नापमा ९ १/२" X १२" को बनाइयो।

नागपास झ्याल मूलतः यो मन्दिरको लागि माथिल्लो तहमा हावा बहानको लागि बनाइएको हो। नागको शिर क्षेप्वो मुख मुनि रही सोही नागको मुखतिर पुच्छर आइ श्रीवस्तव अन्त्य भएको देखिन्छ। तल्लो बीचको भाग भने कमलको दुई डाँठको बीच बनाएको घाँस आकृत अर्ध गोलो भागको माथि अडेस लाएको छ। अर्ध गोलो र दुई कमलको पात खल्लुको टुमा अडेस लाएको छ। खल्लुमा चन्द्र आकारको वृत बनाई ठ्याकै अर्धगोलो घाँसमुनिको टुभन्दा तल आधी फूलको आकृति बनाई सो भन्दा मुनि परासी मो र फूलको पातले सजाएको छ। खल्लुको दायाँ बायाँ कलश दुई बनाइएको छ। सो कलशमा अडेसलाई तोरङ्ग, थाँ बनाएको छ। पकडी साधारण देखिन्छ सो पकडी माथि दुई दायाँ बायाँ मकर रहेको छ भने छेफतोले नागलाई खाइरहेको देखाएको छ छेफवोको टाउकोमा चन्द्र आकार गहना लगाई सो मा फूल बुट्टा र पातको सजावट दिइएको छ।

माथिल्लो कार्नेश : नाग आकृतिको आँखे झ्याल राखिसकेपछि २०७६।७।१४ माथिल्लो कार्नेश सम्बन्धमा छलफल भयो। सो बेला माथिल्लो कार्नेश मुनिको लिवीमुनि पुग्दा मुख्य मन्दिरको नाप १३" गर्नुपर्ने जानकारी पाइयो। २०७६।७।२० यता माथिल्लो कार्नेशको लागि आवश्यक तयारी स्वरूप तुंथी चोकमा संरक्षित रहेको अवयव ल्याउँदै गरियो। अब गारोको काम पछि शुरु गर्नुपर्ने त लिवीको काम हो। वत्सला प्राङ्गणमा लिवीको लागि प्रदर्शित गर्दा धेरै लिवी टुक्राहरू

बनाउनुपर्ने देखियो। सो नपुग लिवी बनाई सकेपछि अब यसमाथि राख्ने टु, टु, टु ख्वसिँगो र टु ढुङ्गा भएकोले यी ढुङ्गाहरू केही भाग जमदार चोक र केही भाग तुंथी चोकमा संरक्षित गरी राखेको हुँदा यिनीहरूलाई पनि सोही वत्सला प्राङ्गणमा ल्याई प्रदर्शित गरी नपुग अवयवहरू बनाउन लगाइयो।

२०७६।७।२५ यता मूल मन्दिरको संरचना बनाउने कार्य नाग आकृतिको झ्यालको माथिल्लो सतहसम्म पुगिसेकेको छ। वत्सला सम्बन्धमा प्रमुखज्यूलाई जानकारी गराउन उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष रामहरी गोराज्यूले मलाई भन्नु भयो। हामी नगरपालिका प्रमुखज्यूको कार्यकक्षमा प्रगति एवम् समस्या र अब अवलम्बन गर्नुपर्ने कुरो सम्बन्धमा जानकारी गरायौँ। एकातिर माथिल्लो कार्नेशको लागि हामी तयारी गरिरहेका थियौँ भने अर्कोतिर सोही कार्नेशमाथि रहने मूर्ति सम्बन्धमा पनि छलफल गर्दै अगाडि बढिरहेका थियौँ। कार्नेशमाथि रहने आठ मूर्तिमध्ये उत्तर मोहडातर्फको मूर्ति भूकम्प अघि पनि सो कार्नेशमा नभएकोले त्यो के मूर्ति भन्ने मैले पहिचान गरिसकेको भएकोले सो को तयारीको लागि तलेजु उत्तर पूर्व चोकको कोठाको पश्चिमको कोठामा देवताहरू राखेको मूर्ति हेरियो।

२०७६।७।२६ तलेजु परिसरको तुंथी चोकमा बसी वत्सलाको लागि महालक्ष्मी बनाउन लगाइयो। ब्रह्मायणीको मूर्ति हेरेर अनुपात मिलाउन यसको लागि सुन ढोका, सिंह ढोका, भण्डारखाल ढोका, ठूलो घण्टाको टुँडाल हेरियो। रुकेश त्वायनावासुलाई उसको मोबाइलबाट फोटो खिच्न लगाइयो। आफूले पनि आफ्नो मोबाइलबाट फोटोहरू खिचियो।

२०७६।८।३ गते श्यामकृष्ण त्वायनालाई वत्सलामा काम गर्दागर्दै cutter को ब्लेड पड्केर मुखमा घाउ भई रुकेश र जगन्नाथले भक्तपुर अस्पताल अनि कोटेश्वर हस्पिटलमा आँखा जचाउन जानुपर्यो। ऊ अहिले फर्केर Bedrest मा रहेको जानकारी प्राप्त भयो।

२०७६।८।९ गते, श्यामकृष्ण त्वायनाको आँखाको अवस्थाबारे जानकारी लिइयो। उसको भनाइअनुसार बेलुकातिर आँखा धमिलो हुन्छ।

२०७६।९।१ गते, तलेजुमा अरूणा नकर्मी, म र रमेश चित्रकार बसी stone tower किताबमा भएको चित्रसँग तुलनात्मक अध्ययन गर्दा त्यहाँ रहेको मूर्तिहरू मेल नखाएपछि सो किताबमा रहेको फोटोग्राफीका मूर्तिहरू के के हुन् भन्ने कुराको निधो गर्न रमेश चित्रकारलाई अनुरोध गरेँ।

२०७६।९।९ गते, वत्सलामा माथिल्लो कार्नेश राख्न करिव ३० से.मि. गारो

उठाउन बाँकी छ । सम्पदा शाखामा बसी महालक्ष्मीको मूर्तिको डिटेल स्केच कोर्न लागेँ ।

कार्नेश तल्लो तहसम्म गारो बनाइसकेपछि कार्नेशको लिवीबाट कार्य शुरु भयो लिवी दुई सोलको छ । लिवी बुट्टाको कार्य सकेपछि बाटु लोहँ राख्ने कार्य भयो । बाटु लोहँमाथि टु खोसिङ्गो टु भएको ढुङ्गा राखियो । यस टु, खोसिङ्गो टु भएको ढुङ्गामा मा ढुङ्गा राखेपछि टुसहितको कोसो मोहँ राख्न सोमा टु सहितको थासो मोहँ राखियो । टुसहितको थासो मोहँमा मा (कौसिमो ढुङ्गाको सट्टा) ढुङ्गा राखियो । यसरी यो सतहसम्म पुगेर हाम्रो माथिल्लो कार्नेशको काम सकियो ।

अष्टमातृका मूर्तिहरू

माथिल्लो कार्नेशको मा लोहँ(मा ढुङ्गा) लाई तल्लो सतह मानी यसैमा अष्टमातृकाका मूर्तिहरू क्रमशः उत्तर पूर्व –ब्रह्मायणी, पूर्व – माहेश्वरी, पूर्व दक्षिण – कुमारी, दक्षिण – भद्रकाली, दक्षिण पश्चिम – बाराही, पश्चिम – इन्द्रायणी, पश्चिम उत्तर – महाकाली, उत्तर – महालक्ष्मी यसरी यी आठ ओटा देवीहरूमध्ये सात देवी महालक्ष्मीबाहेक पुराना देवीहरू राखिए । महालक्ष्मी भने नयाँ बनाई मिति २०७६ माघ ५ गते सोमबार षत्कीला एकादशीको दिन ल्याई राखियो । २०७६ माघ ७ गते मङ्गलबारको दिन यी मूर्तिहरू राख्ने कार्य सम्पन्न भयो ।

गजुर बनाउने कार्य

२०७६।९।२७ गते सम्पदा शाखामा बसी वत्सलाको गजुर मर्मतको लागि सरसल्लाह गरियो ।

माथिल्लो कार्नेशको मा लोहँ राखिसकेपछि अष्टमातृका मूर्तिहरू २०७६ माघ ७ गते राख्न सम्पन्न गरे पश्चात प्याला लोहँको कार्यबाट घण्टाकृत गारोको कार्य शुरु गरियो । घण्टाकृत गारो सात तहको छ । सात तहको गारो बनाइसकेपछि दुई तह पलेह बुट्टाको गारो २०७६ फागुन १५ गते लाई सकेपछि ग(मा), टु नागो टु, ग(मा) राखी सोमाथि ठूलो खोसिङ्गोहरूको समूह(अमोशा) बनाई अमोशामा फूल बुट्टा भएको ढुङ्गा तीन ओटा राखी गोलाकृत आकार बनाई सोमाथि गजु लोहँ(गजुरको काठ उभ्याउने) राखेपछि यो वत्सला मन्दिरमा ढुङ्गाको काम सबभन्दा माथिल्लो भागमा सकिन्छ ।

२०७६ फागुन १८ गते गजुर बनाएर ल्याई तलेजु मूल चोकमा बसी थप खोसिङ्गो राखी अमोशाको काम सकाइयो ।

गजु लोहँमा तामाको पाताले छोपी सोमाथि ग, नागो ग, खोसिङ्गो (समूहमा अमोशा) ग, नागो ग, घण्टाकृत पाता, ग, नागो, ग अमोशा कलश चुडामणी बनाई गजुरको रूप दिइएको तह तहमा राखी २०७६ फागुन २३ गते शुक्रबार एकादशीका दिन गजुरको प्रतिस्थापन भयो।

फय् गाँ

ठूलो कार्नेशको कोसो मोहँमाथि पहिले नै घण्टा भ्रुण्ड्याउन चारै मोहडामा ८८ ओटा र कोणमा चार ओटा गरी कुल ९२ ओटा फय् गाँ राखियो।

आयताकार मन्दिरको पनि कोसो मोहँमाथि पहिले घण्टा भ्रुण्ड्याउन दुई दुई ओटाको गरी चार मोहडामा ८ ओटा फय् गाँ राखियो।

माथिल्लो कार्नेश चारै मोहडामा ३२ ओटा र कोणको ४ ओटा गरी ३६ ओटा फय् गाँ राखियो। यसरी २०७७ असार २९ गते फय् गाँ कूल १३६ ओटा राखियो।

खिचाख्वो गाँ

पहिलो पेटीको पश्चिम दक्षिणतर्फ पश्चिम मूल मोहडा हुने गरी चारपाते थाम दुई थान पेटी सतहभन्दा मुनि रहेको बीचमा थाम अतिने गरी बनाइएको चारपाते दुई ढुङ्गामा हालिसकेर यो थाम सिधा राखेको छ छैन जाँच गरेपछि सो माथि पकडी दुई थान राखेर यसको माथि दुई ढुङ्गाको एक मेथ गरी दुई मेथ राखिसकेपछि दुई श्रीयन्त्र राखियो। श्रीयन्त्र भने मेथको अगाडि राखियो। यति कार्य पश्चात तयार गरिसकेको निदाल ल्याई मेथ माथि राखियो। निदालमा घण्टा भ्रुण्ड्याउने सिक्री राखियो। पछि निदालमा लिवी बुट्टा भएको ढुङ्गा राखियो। लिवी बुट्टामाथि कोसो मोहँ र थासो मोहँसहितको ढुङ्गा राखी सो माथि दुई म्हालिंचा उत्तर दक्षिणतर्फ फर्काएर राखेपछि सोही थासो मोहँ ढुङ्गा माथि मध्यभागमा कमलासनमा सिंहले टेकाई दुई सिंह पश्चिमतिर मुख फर्काई सिंहलाई आसन बोकाई सो आसनमा खड्ग उभ्याई खड्गमा तीन तहको छत्र र फूलमाला आकृति भएको तलेजुको प्रतीक राखिएको छ।

वत्सला मन्दिरबाट ठूलो घण्टा जाने सिँढी

वत्सला मन्दिर र लायकु तग्व गां बीचको भागमा भूकम्प अघिसम्म मन्दिरको पेटी ढाकिने गरी तग्व गांको गारो उठाई राखेकोमा मन्दिरको पेटी पुनःनिर्माण गर्ने क्रममा उक्त तग्व गाँको गारो भत्काई पूर्व पश्चिम लम्बाईमा पेटी खुला गर्दा मन्दिर र दरबार क्षेत्रको शोभा वृद्धि हुने देखिएकोले उक्त गारो हटाई

सिँढी बनाउन उपयुक्त भन्ने सम्बन्धी २०७७।४।१६ गते पत्राचार सम्बन्धी २०७७।४।१८ को आदेशअनुसार उपभोक्तालाई जानकारी गरी कार्य अगाडि बढाउने भनिएबाट सोहीअनुसार फिल्डमा अगाडि बढाइयो। फिल्डमा तग्व गाँतर्फको गारो पहिलो पेटीदेखि दोस्रो पेटी सतह पुऱ्याई सकेपछि दोस्रो पेटीको माथिल्लो सतहदेखि तग्व गाँसम्म पुग्ने गरी लंका लोहँ सिँढीको लागि राखिसकेपछि सोमाथि खुड्किलाहरू बनाउन शुरु गरियो। खुड्किला बनाउँदा माथिल्लो खुड्किला तग्व गाँको पेटी लोहँमुनि रहेको लिवीको तल्लो सतहसम्म पुऱ्याई लिवीको शोभालाई समेत कायम गरियो। सो सिँढी पूजारीलाई तग्व गाँ बजाउन जानेलाई पनि बनाउनुपरेको हो। तग्व गाँ र दोस्रो वत्सलाको पेटीबीच पहिलो पेटीको माथिल्लो सतहलाई भन्ने सल्लाहअनुसार पुरानै पेटी सतह कायम गर्ने भएपछि त्यहाँ वर्षातको पानी जम्ने प्रवल सम्भावना रह्यो। यसको सामाधानलाई ध्यान राखी उत्तर पूर्व पेटी लोहँको मूनि पानी जाने प्वाल पनि बनाउन लगाइयो। यसरी यी सम्पूर्ण काम भइसकेपछि वत्सला मन्दिरबाट ठूलो घण्टा जाने सिँढीको कार्य समाप्त भयो।

वत्सला मन्दिरको मूल सिँढी

वत्सला मन्दिरको मूल सिँढी पश्चिमबाट पूर्व चढ्ने गरी बनाइरहेको त निर्विवाद छ। पुरातात्त्विक मूल्य र मान्यतालाई मध्यनजर गरी मन्दिरका प्रायः अवयवहरू बनाउने भत्काउने मिलाउने कार्य गरियो। वत्सलाको मूल सिँढीको दायाँ बायाँ रहेका पूर्णकदको हात्ती भूकम्पको कारण बायाँ तलै खसेको र हात्ती दायाँतर्फको बायाँ दन्त फुटेकोले त्यसको दन्त चून र ढुङ्गाको धूलो प्लास्टर गरी मर्मत गरियो। सोको आसन पेटी बायाँको बनाउनु परेकोले सोही बायाँ र दायाँ सतह मिलाइ बनाइयो। त्यस्तै पूर्णकदको सिंह दायाँतर्फको मुखको माथिल्लो भाग टुक्रा भएको भाग सुरक्षित रहेकोले सोलाई जोड्ने कार्य गरियो। सो को आसन पेटी देब्रेको आसन पेटी भुइँचालोले बिगारेकोले दुवै आसन पेटी बनाउनुपऱ्यो। मूल सिँढी पश्चिमबाट पूर्व चढ्ने ११ खुड्किला भएकोमा दोस्रो खुड्किलामा ढुङ्गा टुक्रिइ खुड्किलो बिग्रिएकोले चून र ढुङ्गाको धूलो मिलाई प्लास्टर गरी मिलाउनुपऱ्यो। तेस्रो सामान्य प्लास्टर, चौथो पनि सामान्य प्लास्टर, पाँचौ २ ठाउँमा सामान्य प्लास्टर, छैटौँ बीच खण्डमा करिब ६" जति प्लस्स्टर गरी मिलाउनुपऱ्यो। सातौँ, आठौँ र नवौँसम्म सामान्य प्वाइटिङ्ग मात्र गर्नुपऱ्यो। दशौँ र एघारौँ केही पनि नभत्काई त्यतिकै राखियो। यो मूल सिँढी नभत्काई

पुरानै यथावत् बाँकी राख्यौँ ताकी भविष्यमा यसमा भूकम्पपछि कुन भाग नछोई इतिहासमा कायम राख्यो भन्दा यो मन्दिरको मूल सिँढीलाई देखाउन सकियोस् ।

निष्कर्ष :

दरबार क्षेत्रको आँखाको नानीको रूपमा रहेको यो मन्दिर २०७२ वैशाख १२ गतेको भूकम्पले भत्केपछि दरबार क्षेत्रको शोभा, सौन्दर्य नै घटेको भान जो कोहीलाई परेकै छ। त्यसमध्ये ऐतिहासिक दृष्टिले नजर लाउने इतिहासविद्, सौन्दर्यताको दृष्टिले नियाल्ने चित्रकार, फोटोग्राफर राजनीतिक रूपले आफ्नो वैभव देखाउने वास्तु गुमेकोले सर्वसाधारणलाई यो वास्तु नहुँदा यहाँ दृश्य गुमाएको भान परेको छ। वास्तुविद्लाई अझै भित्र हृदय देखिनै चोट परेको छ। पुरातत्त्व विभागअन्तर्गत भक्तपुर दरबार हेरचाह अड्डा र भक्तपुर नगरपालिका बीच गहन छलफल पश्चात भक्तपुर नगरपालिकाले बनाउने विवरणमा परेकोले यो मन्दिरको पुनःनिर्माण पुनःस्थापना गर्नु मूल विषय नै हो। त्यसमा पनि भक्तपुर नगरपालिकाको एउटा महत्त्वपूर्ण शाखा सम्पदालाई ठूलो जिम्मेवारी आएको महसुस म सोही शाखाको प्रमुख भएकोले मात्र नभई मेरा विगतका सम्पदासँग लगनशीलता भएकोले म र म अन्तर्गत सम्पूर्णलगायत भक्तपुर नगरको लागि अहम् भूमिका भएको छ। यही कुरालाई मध्यनजर गरी यो मन्दिर पुनःनिर्माण जटिल प्रकृतिको भएकोले ढीलो नभनी कार्य सम्पन्न गर्न सफल भयौँ। यसमा सबैको गर्व हुने मैले विश्वास लिएको छु। अन्तमा यस कार्यमा संलग्न कामदार, कालिगड, उपभोक्ता समिति, नगरपालिका प्रमुख, उपप्रमुख, सम्बन्धित वडाका वडाअध्यक्ष, वडासदस्य, स्थानीय जनता, देशविदेशका पर्यटक, ख्वप ईन्जिनियरिङ्ग कलेजका प्राविधिक मित्रहरू, भ.न.पा. पर्यटन शाखाका कर्मचारी, भ.न.पा. श्यानिटेशन उपशाखाका कर्मचारी सम्पूर्णलाई नगरपालिकाको तर्फबाट र भ.न.पा सम्पदा उपशाखाको तर्फबाटसमेत धन्यवाद दिँदै कार्य सफलताको कामना पनि गर्दछु।

वत्सला दुर्गा मन्दिर पुनःनिर्माण उपभोक्ता समितिको प्रतिवेदन

• /fdxl/ uf]/f, cWoIf, pkef]Qmf ;ldlt

२०७२ साल वैशाख १२ गते शनिबारको दिनको ११.५६ बजे आएको विनासकारी महाभूकम्पले दरबार स्क्वायरको वत्सला दुर्गा मन्दिर भुइँ तलाको खुड्किला र पेटीबाहेक पूर्ण रूपमा भत्किएको थियो।

भक्तपुर नगरपालिकाले यस मन्दिर ल.ई. रु. १,२८,६२,२१३।८३ (एक करोड अठाइस लाख बैसठ्ठी हजार दुइ सय तेह्र रुपैया त्रियासी पैसा) मा पुनःनिर्माण गर्ने निर्णय गरियो।

उक्त मन्दिर पुनःनिर्माण गर्न मिति २०७३ जेष्ठ १७ गते स्थानीय बुद्धिजीवीहरू सहभागी भएको भेलाले मेरो अध्यक्षतामा नौ सदस्यीय उपभोक्ता समिति गठन गऱ्यो। समितिले केही रकम पेस्की लिई ३ जना सदस्यमध्ये २ जनाको संयुक्त हस्ताक्षरबाट खाता सञ्चालन गर्ने गरी कार्य थालनी गरियो। सम्बन्धित विज्ञ र प्राविधिकहरूसँगको पटकपटकको छलफल पछि प्राविधिकहरूको उपस्थितिमा मिति २०७३ कार्तिक २० गते जग साइत गरियो। ज्यामी कामको लागि उपस्थित अग्रज दाइबाट साधारण पूजा गरी पेटीको जग उत्खनन गरी पुनःनिर्माण सुरु गरियो।

यस मन्दिरमा प्राविधिकहरूको उपस्थितिमा स्थलगत निरीक्षण गर्दा मन्दिरको पुरानो निर्माण सामग्री पुनः प्रयोग गर्न मिल्ने नमिल्ने अवलोकन गर्दा (१) मुख्य थाम

१२ ओटा बुट्टेदार थाममध्ये २ ओटा भाँचिएको, (२) ढुङ्गाका मूर्तिहरू फुटेको, (३) ढुङ्गाको लामो निलःहरू भाँचिएको, (४) गजुरहरू कुच्चिएको, (५) फय् गांचा आवश्यकताअनुसार नपुग भएको, (६) बुट्टेदार ढुङ्गाहरू फुटेको र हराएको, (७) खिचाखो गांको ठूलो निल भाँचिएको, (८) गारो लगाउने ढुङ्गाहरू नम्बरिङ्अनुसार गारो लगाउन नसकिएको, (९) क्षतविक्षत भएको, (१०) दोस्रो तलाभन्दा माथि भित्रीभाग इँटाको गारो लगाएको र (११) अग्लो मन्दिरमा भूकम्पीय सुरक्षाको लागि काठको कुनै सपोर्ट नभएको पाइयो ।

यसरी अवलोकन पछि लामो र ठूलो गोलाइ ढुङ्गाको लागि उपभोक्ता समितिका साथीहरू भकुन्डेबेसी, पनौती, बनेपा, नाला पुगी ढुङ्गा उपलब्ध गरियो । भूकम्पीय दृष्टिले मन्दिर बलियो बनाउन प्राविधिकहरूको सल्लाहअनुसार भित्र चार कुनामा काठको खम्बा तलदेखि माथि गजुरसम्म राखियो । इँटाको गारो हटाई मिलेसम्म ढुङ्गाकै गारो लगाइयो । पुरातात्त्विक हिसाबले सकेसम्म पुरानो निर्माण सामग्रीलाई पुनः प्रयोग गरियो ।

निर्माण सुरु हुँदै गर्दा विदेशी पर्यटकहरूबाट सुरुमा रु. ७०,०००।- (सत्तरी हजार) सहयोग प्राप्त भयो । उपभोक्ता समितिको बैठक बसी छलफल गर्दा नपाको स्वीकृतिमा बिनासर्त स्वदेशी तथा विदेशीहरूबाट सहयोग प्राप्त भएमा सहयोग रसिद बनाई सहयोग लिने निर्णयअनुसार रु. ६,२७,५१०।- (छ लाख सताइस हजार पाँच सय दश) सहयोग प्राप्त भएको छ ।

यस वत्सला दुर्गा मन्दिर निर्माण गर्दै गर्दा विभिन्न समस्याहरू १) मन्दिर पूर्ण रूपमा भत्किएको हुँदा कलात्मक ढुङ्गाहरू यथास्थानमा राख्न समस्या हुनु २) कलात्मक बुटेदार ढुङ्गाहरू बनाउने कलाकार कम भएका र भएका कलाकारहरू उपत्यका बाहिर काममा जानु ३) ठूलो गोलाइ र लामो ढुङ्गा खोज्न समय लाग्नु ४) मन्दिरमाथि धेरै जना बसेर काम गर्न नमिल्नु ५) सामानको सरकारी दररेट र बाहिरका दररेट फरक हुनु ६) काम गर्दै गर्दा सानो ठूलो दुर्घटना हुनु ७) कोभिडले गर्दा समय समयमा काम बन्द हुनु । यसरी विभिन्न किसिमका समस्याले गर्दा कम समयमा सम्पन्न गर्ने कोसिस गर्दा गर्दै पनि ४८ महिनामा मन्दिर निर्माण सम्पन्न गर्न सफल भएकोमा ख्वप इन्जिनियरिङग कलेज र नगरपालिका सम्पदा शाखाका प्राविधिकहरू, मन्दिरमा काम गर्ने डकर्मी, सिकर्मी, लोहँकर्मी, ज्यामी काम गर्ने क्रमशः १) जगन्नाथ २) स्यामकृष्ण त्वायना ३) साहिला कोजु ४) बाबुराजा सैजु ५) कान्छा रंजितकार ६) सूर्यमान रंजितकार ७) धुर्वभक्त बाटी ८) सुवास कुसल

९) मानबहादुर मारिखु १०) सुरेस ११) कृष्णप्रसाद गोरा १२) रामगोपाल गोरा १३) गंगालक्ष्मी गोरा १४) पूर्णकेसरी तमखु १५) लक्ष्मण सुवाल, १६) राजु शिल्पकार १७) विकी शिल्पकार १८) लक्ष्मी शिल्पकार १९) कृष्ण शिल्पकार, स्थानीय रेड स्टारका साथीहरू, ब्याको लोडर ३/४ घण्टा सहयोग गर्ने अग्नि इँटा उद्योग। यसरी वत्सला दुर्गा मन्दिर निर्माणमा आर्थिक भौतिक प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नुहुने सम्पदा प्रेमी नगरबासी बुद्धिजीवीहरू स्वदेशी तथा विदेशी पर्यतकहरूमा धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु।

अन्तमा, यस वत्सला दुर्गा मन्दिर निर्माण गर्न हामीलाई विश्वास गरी मन्दिर निर्माण गर्ने अवसर दिनु भएकोमा भक्तपुर नगरपालिकालाई मेरो व्यक्तिगत तर्फबाट र उपभोक्ता समितिका सम्पूर्ण सदस्यहरूको तर्फबाट विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु।

खर्च र सामान प्रयोग

मन्दिर पुनर्निर्माणमा प्रयोग भएको सामान, ज्यामीको विवरण निम्नअनुसार रहेको छ -

ज्यामी		रू
१. डकर्मी सङ्ख्या	८८३	१०,६०,३९५।-
२. लोहँकर्मी सङ्ख्या	१०५२	१२,६३,३६५।-
३. सिकर्मी सङ्ख्या	७८	९३,९८०।-
४. ताम्राकार सङ्ख्या	१२९	१,५४,८००।-
५. ज्यामी सङ्ख्या	२३८४	२०,८५,६९५।-
	ज्यालातर्फ जम्मा	**४६,५८,२३५।-**

सामान

१. ढुङ्गाको मूर्ति, थाम, निल, कोपु गरी		८,९२,७५५।-
२. बालुवा ५ टीप		९०,५००।-
३. सुर्खी के.जी.	४३७१५ ह ६।-	२,६२,२८५।-
४. चुना बोरा	१८९ ह ११०।७५	२,०९,३३१।-
५. काठ न.पा. बाट प्राप्त बटिक		८,३३,९२०।-
६. गजुर र गांचा (घन्टा)		१,००,६२९।-
७. इँटा (माअपा)		१,४४,६४०।-

८. जस्ता, पाइप, मेसिन र औजार	१,८१,२८०।-
९. डोरी, पंजा, त्रिपाल, माखल कटिङ्ग प्लेट, बाँस आदि गरी	२,८५,९३६।-
१०. ढुवानी माटो फाल्ने सामान ल्याउने गरी	४६,७००।-
११. स्टेसनरी सामान अफिस सामान	७,३७०।-
सामानतर्फ जम्मा	**३०,५५,३४६।-**
कूल खर्च	**रु. ७७,१३,५८१।-**

उपभोक्ता समिति

अध्यक्ष : रामहरि गोरा
सचिव : मैयाँ त्वायना
कोषाध्यक्ष : लक्ष्मीसुन्दर स्वंगमिखा
सदस्य : राजकृष्ण गोरा
सदस्य : राजकुमार शिल्पकार
सदस्य : दीपेशराज शर्मा
सदस्य : सुरेसबाबु हाडा
सदस्य : चन्द्रलक्ष्मी शिल्पकार
सदस्य : लक्ष्मीश्वरी शिल्पकार

वत्सला दुर्गा मन्दिर पुन:निर्माण
उपभोक्ता समिति

आर्थिक सहयोग गर्ने विभिन्न देशका नागरिकहरूको नामावली

क्र.सं.	सहयोग गर्ने व्यक्तिको नाम	ठेगाना	रसिद नं.	रकम	रु.
१	……				७००००
२	……				१००००
३	……				२३५०
४	……				३४०००
५	……				५०००
६	……				१०६००
७	……				१४५००
८	Sosan	जर्मनी	१	२० युरो	२१६०
९	Lee Ching	चीन	२		२०००
१०	Sangeetta Subba	नेपाल	३		२०००
११	David Ways	बेलायत	४		२०००
१२	Assoc Amici Dec	इटाली	५	३०० युरो	३५८५०
१३	Pro. Nakagawa	जापान	६		५०००
१४	Gu Jia Bim	चीन	७	१०० डलर	१०१००
१५	Hong Qing Hua	चीन	८	१०० डलर	१०१००
१६	Nang Qianwen	चीन	९	५०० युआन	७५००
१७	Chua Bong Seng	मलेसिया	१०	१०० म.डलर	२५००
१८	Long Photo China	चीन	११		१००००
१९	Liu/Tao/Hong/Chang Jie	चीन	१२	१०० डलर	१०३००
२०	Baver Family	अमेरिका	१३		५०००
२१	……		१४		२०००
२२	Tatyrma Pernca	अमेरिका	१५		२०००
२३	Abhishek Maleti	भारत	१६		५००
२४	Beena Rajesh	भारत	१७		१०००
२५	Anna Max El Qalqili	दुबई	१८	२०० दिराम	५४००
२६	Sanjay Neena Rai	नेपाल	१९		१०००
२७	Kala Adhikari	अष्ट्रेलिया	२०		३०००
२८	Adventure Discovery	इटाली	२१		५०००
२९	Mira Khatri	नेपाल	२२		१००००
३०	Prakash Rijal	नेपाल	२३		५००

३१	......		२४		१०००
३२	Kamal Magar	नेपाल	२५		१०००
३३	Prajwal B.S Tuladhar	नेपाल	२६		१०००
३४	Ben Rolf Kutter		२७		१०००
३५	Li Lin	चीन	२८	५० युआन	७५०
३६	Shen Di	चीन	२९		१०००
३७	Liu Yuan Hua	चीन	३०	१० डलर	१०००
३८	Naveen/Preeti	नेपाल	३१		२०००
३९	Lidwine Francart		३२		३०००
४०	Tsewang Dorji	चीन	३३		१००००
४१	Xin Jie	चीन	३४		१०००
४२	Yu Rong		३५		१०००
४३	Stone & Nula	चीन	३६		१०००
४४	Grandy	अमेरिका	३७		३७५०
४५	JS Mek		३८	५ डलर	५०५
४६	54 Travelers		३९		१२८०
४७	Jiao Zhong's Family	चीन	४०	१०० डलर	१०२००
४८	Sandre	इटाली	४१		२५००
४९	Zhu Kainings	चीन	४२	५२० युआन	८०६०
५०	Mery shuong		४३		१०००
५१	Li Ping	चीन	४४		१०००
५२	......	भारत	४५	२००० भा.रु.	३२००
५३	......	भारत	४६	४००० भा.रु.	६४००
५४	......	भारत	४७	२००० भा.रु.	३२००
५५	Wang Zhao	चीन	४८		१०००
५६	Masami Fruhata	जापान	४९		१०००
५७	Akim Chiyoko	जापान	५०		२०००
५८	Arup Ratan Paul	बगंलादेश	५१		१०००
५९	Suli Patani	भारत	५२		२५००
६०	Madhav Narayan Manandhar	नेपाल	५३	२००० येन	१९००
६१	Kanhaiya Prasad Shah	नेपाल	५४		१००५
६२	Sin Chi Mins	चीन	५५	५०० ह. डलर	६३७५
६३	Sandra & Eric	फ्रान्स	५६		२२६०
६४	Kristina Giovanetti	अमेरिका	५७		५०००
६५	Kasi Anantha	भारत	५८		१०००
६६	Su Shong	चीन	५९		५०००
६७	Anton	रूस	६०		६०००

६८	Shorup Family	भारत	६१	५०० भा.रु.	८००
६९	Man Kumar Tamang	नेपाल	६२		५००
७०	Ivan Danek	चेक	६३	१०० डलर	१०९००
७१	Harika Kandru	भारत	६४		३०००
७२	Leandro & Auessia	इटाली	६५		२०००
७३	Lucas Acharya	अमेरिका	६६		१०००
७४	Jana Koller Cardenal	स्पेन	६७		२०००
७५	Pablo Sanz Planells	स्पेन	६८		१०००
७६	......		६९		१०००
७७	Elizabeth Sun	अमेरिका	७०	२५ डलर	२७२५
७८	Shruthi Nair	भारत	७१	२५ डलर	२७२५
७९	Luca Calderin	इटाली	७२		२०००
८०	Adventure Discovery	इटाली	७३		३६९०
८१	Vrugt	हल्याण्ड	७४	२० युरो	२५००
८२	Enrico Francesca	इटाली	७५	१०० युरो	१२४००
८३	Liu Dong/Houting	चीन	७६	२०० युआन	३१६०
८४	Khou Cheng Pah & Family	मलेसिया	७७		५०००
८५	Evetsen Family	हल्याण्ड	७८	१०० युरो	१३२००
८६	......	चीन	७९	१०० युआन	१६००
८७	Ana Emar Gank	अर्जेन्टिना	८०	४० युरो	
८८	Fundacio Caixa	अर्जेन्टिना	८१	३५ युरो, २० डलर, रु. १०८०, भा.रु. १८०	१६१२५
८९	Fundacio Caixa	अर्जेन्टिना	८२	२० युरो, २ डलर, भा.रु. १०, रु. १५०	
९०	Pajola Travels	पोल्याण्ड	८३		५०००
९१	Nepal Tur	आइसल्याण्ड	८४		४०००
९२	Kao Poh Joo/ Azynna Fea	मलेसिया	८५		३०००
९३	Chong Mui Hoon	मलेसिया	८६		१०००
९४	Richard	जर्मनी	८७		१०००
९५	Mrs. Meggi	जर्मनी	८८		१०००
९६	Hans	जर्मनी	८९	५० युरो	६६५०
९७	Sahas Hyolmo Ranjit	भारत	९०		१०००
९८	Helga and Kristian Rett	जर्मनी	९१		१०००
९९	Twan's Lions Ehenlen		९२		१०००
१००	Enwin		९३		१०००
१०१	Mart Van der Simssen		९४		१०००
१०२	Herbert		९५		१०००
१०३	Strahm R/P/E	स्वीजरल्याण्ड	९६		१०००

१०४	Edwin Varghese	भारत	९७		१०००
१०५	Richar and Turan	स्वीजरल्याण्ड	९८		२०००
१०६	Bhuma Prasad Kayastha	नेपाल	९९		५०००
१०७	Wang Hua Fen	चीन	१००	५०० युआन	८१००
१०८	Mayi Yang	चीन	१०१	१०० युआन	१६००
१०९	Kudda Bo		१०२		१०००
११०	KaBnet		१०३		१०००
१११	Ian Kind	जर्मनी	१०४	१०० युरो	१२७००
११२	Krikla Pova Jewl	थाइल्याण्ड	१०५	५०० भा.रु.	८००
११३	......	थाइल्याण्ड	१०६		१०००
११४	Thanoo Towsuppalak	थाइल्याण्ड	१०७		५००
११५	Augustine		१०८		२०००
११६	Lubega Surbi	युगान्डा	१०९		१०००
११७	Urenden Repal	हल्याण्ड	११०		२०००
११८	Suen and Katrin Grosse	जर्मनी	१११		२०००
११९	Martine & kai		११२		२०००
१२०	Doris Harald	जर्मनी	११३		१०००
१२१	Riaux Yves	फ्रान्स	११४		१०००
१२२	Aroor Prasad Rao	भारत	११५		१०००
१२३	......		११६		१६०००
१२४	Sohil and Siddh Gowami	भारत	११७	२००० भा.रु.	३२००
१२५	Fnauq	इटाली	११८	२० युरो	२४४०
१२६	Richard Derby Tucker	अमेरिका	११९		१००००
१२७	......	चीन	१२०	४०० युआन	६४००
१२८	Nalin Shakiya	भारत	१२१	५०० भा.रु.	८००
१२९	Munso		१२२	१० डलर	१०९०
१३०	Hiroki Okazaki	जापान	१२३		१००००
१३१	Vivien Coulson	अष्ट्रेलिया	१२४		१०००
१३२	Tanvir Aslam	भारत	१२५		२०००
१३३	Karma Tshering	भुटान	१२६	२००० भा.रु.	३२००
१३४	Discovery 2019	इटाली	१२७		४०००
१३५	Gianluigi Ilardi	इटाली	१२८		१५००
१३६	Michele Denardo	इटाली	१२९		२०००
१३७	Evelin and Rueed	हल्याण्ड	१३०		३०००
१३८	Michele and Tlurcsa		१३१		५००
१३९	Rajakumari		१३२		१३००
१४०	Rajakumari		१३३		१३००
१४१	Rajakumari		१३४		१३००
१४२	Gauri Bahadur Karki	नेपाल	१३५		१०५६०
				जम्मा रु.	६२७५१०

भक्तपुरको वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माणमा खटिएका यी ७७ वर्षे कालिगड

• dltgf Tjfgfjf;'

भक्तपुरमा तीन सय वर्ष पुरानो राजा भूपतीन्द्र मल्लको सालिक पछाडि प्लास्टिकको टहरोमुनि एकोहोरो ढुङ्गा खोपिरहेको भेटिन्छन् ७७ वर्षीय कान्छा रञ्जितकार ।

उनी विनाशकारी भूकम्पले भत्काएको पुरातात्त्विक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक शहर भक्तपुरको दरबार क्षेत्रको वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण गर्न दुई वर्षदेखि खटिएका छन् ।

हरेक दिन बिहान १० बजेदेखि साँझ पाँच बजेसम्म हातमा छिना र ह्यामर

लिई ढुङ्गामा ट्वाक ट्वाक गरिरहेको वा खोपेको कलालाई मन्दिरमा मिलाइरहेको उनलाई दरबार क्षेत्र पुग्ने जोकोहीले देख्न सक्छ ।

रञ्जितकार भन्छन् : 'म बुढो एक्लो काम गरिरहेको देख्नेहरूले सोध्छन् तपाइँको जुनीमा तयार हुन्छ यो मन्दिर ?'

'दुई वर्षमा जगैदेखिको हिसाब गर्ने हो भने त ७५ प्रतिशत काम सकेँ । भनेको जस्तो ठूलो ढुङ्गाहरू पाउने हो भने दशैँसम्म तयार होला ।'

'ठूलो र राम्रो ढुङ्गा छैन'

रञ्जितकारको अनुभवमा मन्दिरहरू राम्रो र बलियो ढुङ्गाले बनाइएको हुन्छ ।

आकारले ठूलो एवम् छिनाले हान्दा नउप्किने र नचर्कने बलियो ढुङ्गामा बुट्टा कुँद्न सजिलो हुने उनको भनाइ छ ।

'तर अचेल त्यस्ता ढुङ्गाहरू सजिलै पाइँदैन,' उनी भन्छन् ।

'नयाँमा बुट्टा कुँदने काम गर्न धेरै समय लाग्छ । कहिलेकाहीँ एउटै ढुङ्गामा

दिन बित्छ । त्यसैले सम्भव भएसम्म पुरानै ढुङ्गाहरू प्रयोग गरेका छौँ । बाहिरको बुट्टा बिग्रेको छ भने भित्री भागमा उस्तै बुट्टा बनाएका छौँ ।'

जवानीमा ठूल्ठूला ढुङ्गाहरू आफै उचाल्ने र फुटाउने गरेको सम्झने रञ्जितकार अहिले भने आफूले उचाल्न नसक्ने ढुङ्गा अरूले आफूले काम गर्ने ठाउँसम्म ल्याइदिने बताउँछन् ।

वत्सला दुर्गादेवीको मन्दिरको पुनर्निर्माण विसं २०७३ कार्तिक २० गतेबाट थालिएको हो । तत्कालीन वडा नं. १३ को उपभोक्ता समितिले अरू आठ दश जना मानिसहरूको पनि व्यवस्था गरेको छ ।

तर कहाँको ढुङ्गामा कस्तो बुट्टा थियो भन्ने जानकारी र नयाँ ढुङ्गामा पहिलाको जस्तै बुट्टा खोप्ने सीप रञ्जितकारसँग मात्रै भएकाले उनले काम नसकी अरूको खासै काम नहुने भएकाले उनी प्रायः एक्लै काम गरिरहेका हुन्छन् ।

एक्ला कालिगड

'हामीकहाँ हातैले ढुङ्गामा बुट्टा कोर्न जान्ने कालिगडहरू धेरै छैनन् । भएकाहरू ज्याला धेरै पाउँछ भनेर पाटन वा काठमाडौँमा जान्छन्,' उनी भन्छन् ।

'म बुढो पनि भइसकेँ । अन्त काम गर्नुभन्दा यतै मलाई ठिक छ । नगरपालिकाले दैनिक एक हजार रूपैयाँ ज्याला दिन्छ ।'

हातले ढुङ्गामा बुट्टा बनाउन धैर्य चाहिने उनी बताउँछन् ।

'मेसिनले कोरेको बुट्टा र हातैले कोरेको बुट्टा धेरै फरक हुन्छ । मेसिनले काम छिटो हुन्छ तर पहिलाको जस्तो बन्दैन । मेसिन नै नभएको बेला बनेको यो मन्दिर उस्तै गरी फेरि बनाउन हातैले गर्नुपर्छ । त्यसैले समय लाग्ने हो ।'

आफू जस्तै बुट्टा कोर्न जान्ने कालिगड कम्तिमा अर्को एकजना भइदिएको भए वत्सला मन्दिरको पुनर्निर्माण समयमै सकिने उनी बताउँछन् ।

'पैसा पैसा भनेर के गर्नु । आफ्नो संस्कृति आफ्नो ठाउँको मन्दिर बनाउने काम त आफ्नै हो । आफ्नो काम ज्याला कम भएपनि गर्नुपर्छ ।'

ढुङ्गाको कामले चिनायो

विसं १९९९ सालमा भक्तपुरको ताथलीमा जन्मिएका रञ्जितकारले १६ वर्षकै उमेरमा ढुङ्गाको काममा हात हालेका हुन् ।

केही कालिगडहरूसँग पहिलोपटक ढुङ्गाको काममा प्रवेश गरेका उनी भन्छन् 'मैले पहिलो पटक चासुखेलको चण्डेश्वरीमा ढुङ्गा छाप्ने काम गरेको हुँ ।

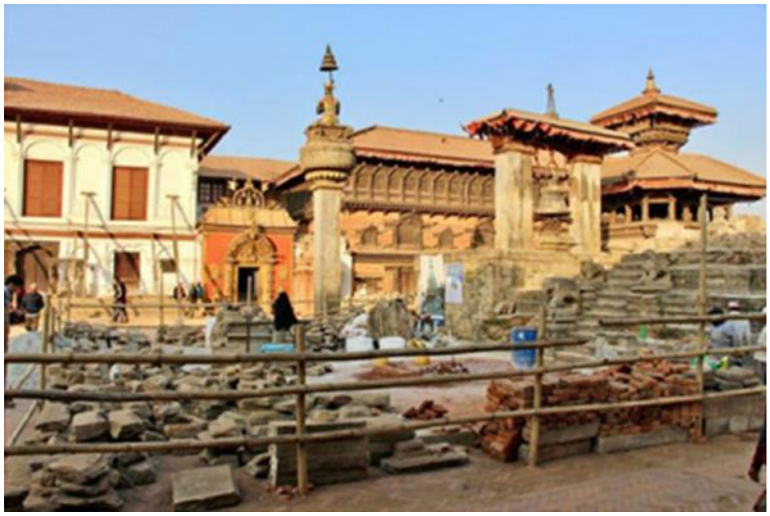

सन् २०१६ को डिसेम्बरमा वत्सला मन्दिरको पुनर्निर्माण हुँदै गर्दाको अवस्था

दिनको पाँच मोहर ज्यालामा काम गरेका थियौँ। त्यतिबेला काम गर्ने आठ दश जनामध्ये म मात्र जिउँदो छु।'

त्यसअघि उनी सामान्य खेती किसानी र काठको झ्यालढोका बनाउने काम गर्थे। काठको कामले भन्दा ढुङ्गाको कामले आफ्नो आय बढ्न थालेपछि उनले ढुङ्गाको कामलाई नै निरन्तरता दिए।

'पछि जर्मन प्रोजेक्टमा ढुङ्गा छाप्ने काम गर्ने अवसर मिल्यो। त्यसपछि यही नै काम गरिरहेको छु।'

यही कामका कारण उनलाई मानिसहरूले चिनेको उनी बताउँछन्। भूकम्पपछि त वत्सला मन्दिरको कामका कारण नयाँ पुस्ताले पनि चिन्न थालेको उनी बताउँछन्।

'मेरो फोटो खिच्छन्, मसँग कुरा गर्छन्। कोही सोधेर फोटो खिच्छन् कोही लुकेर। लुकेर फोटो खिचेको मलाई मन पर्दैन।'

नयाँ पुस्ता तयार भएन

उनका तीन छोरा र दुई छोरी छन्। माइलो छोराले ढुङ्गाको डिपो राखेका छन् भने एकजना नाति ढुङ्गाकै काम गर्छन्। तर उनको जस्तो सीप कसैको छैन।

आफू काम गर्न हिँडेको ठाउँमा आफूसँग जान चाहनेलाई लिएर जाने र

वत्सला मन्दिरको पुनर्निर्माणको बेला

सिकाउने गरेको बताउने उनी त्यसरी पाँच छजनाले राम्रो काम सिकेको सम्झन्छन् ।

भूकम्पअघि रञ्जितकारको कामको ठेगान थिएन । कहिले कता कहिले कता कुनै मन्दिर मर्मत गर्न वा बाटोघाटो मर्मत गर्न गइरहन्थे ।

बिहान छ बजेदेखि नौ बजेसम्म उनी संरक्षणविद् रवीन्द्र पुरीको बासुकी घरमा ढुङ्गामा बुट्टा कोर्ने काम गर्छन् । त्यसपछि खाना खाएर दरबार क्षेत्र पुग्छन् ।

वत्सला मन्दिरको काम सकिएपछि उनले नियमित काम पाउने निश्चित छैन ।

‘कसैले मन्दिर भत्कियो बनाउन पऱ्यो भन्यो भने बनाउन जाने हो । नत्र बिहान बासुकी घरमा काम गरेर बस्छु ।’

नयाँ पुस्ता यो सीप सिक्न खोज्छन् त भन्दा उनको जवाफ थियो: ‘कसले सिकाउने ? सिकेर के बनाउने ? अचेल ढुङ्गाको मन्दिर कहाँ बनेका छन् ? उही पुरानो भत्किए मर्मत गर्ने हो । जानेका मानिसहरूले त सधैँ काम पाउँदैनन् । नयाँ सिक्नेले त के गर्लान् खै ।’

(बीबीसी नेपाली सेवा, ११ मई २०१९)

वत्सला दुर्गा मन्दिर पुनःनिर्माणमा काम गर्दा

• Zofds[0f Tjfogf

केदारनाथ मन्दिर निर्माण सम्पन्न भएपछि मिति २०७६ जेष्ठ महिनादेखि वत्सला मन्दिरमा मैले काम गरेँ । यस मन्दिरको पेटी, थाम तथा निदालसम्म पटक पटक गरी धेरै डकर्मीहरूले काम गरेका थिए । यस मन्दिर पुनः निर्माणको कार्य खौमा ध्वाका बनाउँदै गर्दादेखि नै सुरू गरिएको थियो । उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष रामहरि दाइले 'श्याम अब वत्सला मन्दिर पनि तिमीले नै बनाउनुपर्छ' भन्नुभयो । सोही अनुरूप मन्दिरमा लोहँ धलिं लगाएर कार्नेशदेखि काम थालेको थिएँ । यस मन्दिरमा मैले काम थालेदेखि म एक्लै नै डकर्मीको रूपमा काम गर्नुपर्‍यो । साथीहरू नभए पनि मैले लिएको काम गरी छोड्न एक आँखा नदेख्ने हुँदा पनि छोडिनँ र सम्पन्न गरेरै छोडेँ ।

लोहँ कमीको रूपमा एकजना बुढाबा हुनुहुन्थ्यो । उहाँ मन्दिरको खटमा चढ्नसक्ने अवस्थामा हुनु हुन्थेन । उहाँ सामान्यतया कोरा बुट्टा लोहँ बनाउनुहुन्थ्यो । अर्को एकजना जवान बुट्टा काट्न सक्ने लोहँकर्मी पाटन र काठमाडाँमा काम लिइराखेकोले बिदाका दिन, विशेष गरेर गाडी बन्द हुने र शनिबारमात्र आउने गर्दथ्यो । म त खास ढुङ्गा मिस्त्री लोहँ कर्मी होइन तर पनि बाहिरी जिल्लाहरूमा जाँदा ढुङ्गा सम्बन्धी कार्य गारो लगाउने, ढुङ्गा कसरी फोर्ने भन्नेबारे केही सिकेर आएको थिएँ । तर यस मन्दिरमा ढुङ्गाको काम अरू गारो लगाउने जस्तो पटक्कै

होइन। त्यसमाथि यो मन्दिर पूर्णरूपमा भत्केको थियो। मन्दिर पूर्णरूपमा भत्केको हुनाले कुन ढुङ्गा कहाँको हो र कुन कहाँ छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउन सक्ने थिएन। मन्दिर बनाउने आधार भनेको मन्दिरको पूर्ण फोटोसहितको फ्लेक्स मात्रै थियो। त्यसबाहेक कुनै स्पष्ट र डिटेल फोटो थिएन। यस मन्दिरमा भित्रीभागबाट ४ जोडी दथु थां लगाइएको छ। यस मन्दिरको कार्नेश जोडाइमा फलामे अङ्कुश लगाइएको थियो त्यसलाई निरन्तरता दिइएको छ। निदाल माथिको कार्नेश जोड्न पनि विभिन्न थरीका बुट्टाहरूको कमीले काममा रोकावट आउने स्थिति आयो। बुढाबा सँगै बुट्टा बनाउन जान्ने अर्को जवान साथीलाई बिहान भए पनि गरिदिन अनुरोध गरियो। मैले पनि सादा बुट्टाहरू बनाउने तथा काट्ने काम गर्दै, लगाउँदै गयौँ।

मैले साथीहरूलाई हामीले आफ्नो ठाउँ अझ भनौँ, हाम्रो जिल्लाको मुटुमा रहेर काम गरिरहेका छौँ, त्यसकारण यसतर्फ पनि विशेष ध्यान दिएर काम गरौँ भन्दा आर्थिक रूपमा फाइदा नभएको कुरा गरे। मैले पनि ज्याला बढाउन भनेको थिएँ।

तर यी कुराहरू नभए तापनि म काममा लागि रहेँ। यहाँसँगै थाथु लायकुमा बनेको सिद्धिलक्ष्मीको मन्दिरमा जम्मै नम्बरिङ् गरी भत्काएको थियो र ढुङ्गा सम्बन्धी काम गर्ने डकर्मीहरू लागेको थियो। वत्सला मन्दिरमा त्यो सम्भव थिएन। बुट्टाबाहेक सम्पूर्ण ढुङ्गा बनाउनु परेको थियो। कार्नेश माथिबाट ढुङ्गा बनाएकोबाट सङ्कलित धूलोमात्र करिब ५०० कि.ग्रा. भएको र सोही धूलो मन्दिर, पेटी तथा ठाउँ–ठाउँमा लगाएको ढुङ्गा जोडाइमा समेत प्वाइटिङ् गर्नलाई पुग्ने भएको थियो। ढुङ्गा बनाउने क्रममा २०७६ जेष्ठ ३० गते ग्रान्डरले बायाँ हातमा काट्यो र नौ टाका सिलाउनुपर्‍यो। ८–९ दिनपछि काममा गएँ। सुपर भाइजर साथी जगन्नाथ गोराको साथ लिएर मैले काम गर्दै, ढुङ्गा काट्दै टाँस्दै गयौँ। माथिल्लो कार्नेश पुग्नै लागेको बेलामा मिति २०७६ मंसिर ३ गते ग्रान्डरमा लगाएको चक्का फुत्केर बायाँ आँखामा लाग्यो। त्यसदिन म एक्लै काममा थिएँ। आँखाबाट रगत बग्यो। एक हातले बाँस समाउँदै ओर्लेर सम्पदा शाखामा गएँ र त्यहाँका भाइहरूले अस्पताल लगिदिए। भक्तपुर अस्पतालमा सामान्य जाँच भयो र आँखामा गहिरो चोट लागेको छ आँखा अस्पतालमा जानु भनियो र हामी तत्काल वि.पी. आँखा अस्पताल मनोहरामा गयौँ। डाक्टरले हेरेपछि आँखाको पर्दा च्यातिएको छ अप्रेशन गर्नुपर्छ भोलि आउनु भनी आँखामा पट्टी लगाइदिए।

यति हुँदा पनि उपभोक्ता समितिका दाजुहरू भेट्न नआउँदा दुःख लाग्यो।

म निरन्तर फलोअपअर्न्तगत चेकपमा गइनै रहेँ, ४-५ पटक सुपरभाइजर साथी आउनुभयो। मैले तपाईँलाई गाह्रो हुन्छ, अब म घरकै मान्छेको साथमा आउने गर्छु आउनु पर्दैन भनेँ। अपरेशन सक्दो चाँडो गर्न भनेपछि तिलगंगामा गयौँ। यसरी करिब डेढ महिनासम्म हप्ताको ३ पटक फलोअपमा राखी परीक्षण गरियो, पछि अप्रेशन नै गर्नुपर्छ भन्यो। तर समय माग्दा ३ हप्ता पछिमात्र समय छ भनेकोले म फेरि वि.पी. मै गएँ। त्यहाँ अपरेशन गर्न २०७६/१०/१४ को समय

> **भक्तपुर नगरपालिका**
>
> **कार्यपालिका बैठकको निर्णय**
>
> ***(मिति : २०७८ असार ७ गते)***
>
> यस नगरपालिकाको योजनाअन्तर्गत भक्तपुर दरबार स्क्वायरस्थित वत्सला दुर्गा मन्दिरको पुनःनिर्माण कार्य उपभोक्ता समितिमार्फत सम्पन्न गर्ने क्रममा उक्त पुनःनिर्माण कार्यमा खटिएका डकर्मी श्री श्यामकृष्ण त्वायनाको मिति २०७६।८।४ गते काम गर्ने सिलसिलामा आँखामा गम्भीर चोट पर्न गएकोले औषधी उपचार गर्नको लागि आवश्यक आर्थिक सहयोग माग भएको र सम्बन्धित उपभोक्ता समितिमार्फत सिफारिससमेत भई आएकोमा आँखा पूर्ण रूपमा देख्न नसकिने भनी बी.पी. नेत्र प्रतिष्ठानबाट लेखी आएकोलाई समेत मध्यनजर गरी निजलाई उपचार खर्च र क्षतिपूर्तिसमेत गरी रु.१,२०,०००।- (अक्षेरूपी रु.एक लाख बीस हजार) आर्थिक सहयोग गर्ने निर्णय गरियो।

दिइयो।

यता मन्दिरको काम सकिएको थिएन। उपभोक्ता समितिलाई अब बाँकी काम अरू नै मान्छे खोजेर लगाउनुहोला भनेँ तर पनि २०-२५ दिनसम्म पनि काम रोकिनै रह्यो। मेरो मनले मानेन र पछि अपरेशन गरिसकेपछि फेरि बिहानदेखि काम गर्न थालेँ। गजुर लेभलसम्म (२०-२५ दिन) काम गरेर पुऱ्यायौँ। यसरी काम गर्दा बिहान प्रायः म एक्लै हुन्थेँ। अनि सुपर भाइजरले ज्याला बुझाउँदा

बिहान काम गरेको ज्याला त दाइहरू (उपभोक्ता समिति) ले दिएनन् भन्यो। जतिदियो त्यही थापेँ।

मिति २०७६/१०/१४ को अपरेशन गर्न जान उपभोक्ता समितिसँग केही रकम मागेँ। उहाँहरूले अहिले तिमी स्वयम्ले नै गर्नु र हिसाब राख्नु भन्नुभयो। अपरेशन पछि डाक्टरले १०-१२ दिनसम्म २४ सै घण्टा घोप्टो परी आराम गर्न भनियो। बीच बीचमा चेकअपको निम्ति गइनै रहेँ। मिति २०७७/१/१४ गते दोस्रो अपरेशन गरियो। अपरेशन गरेको २-३ हप्तापछि आँखामा समस्या आयो र जँचाउन जाँदा तत्काल अपरेशन गर्नुपर्‍यो भन्यो र २०७७/२/१३ मा फेरि अपरेशन गराइयो। हरेक पटक अपरेशन गरेको १०-१२ दिन घोप्टोपरी आराम गर्नुपर्ने भएकोले मलाई साह्रै नै गाह्रो भएको थियो। देशमा कोरोनाका कारण बन्दाबन्दी चलिरहेको थियो । मलाई अस्पताल गइरहन साह्रै नै गाह्रो पर्दथ्यो। तैपनि डा. ले दिएको (बोलाएको) बेलामा अस्पताल गइ नै रहेँ। २०७७/९/३ गते फेरि अपरेशन गरी आँखामा लगाएको सिल खोलियो। आँखाले कुनै पनि वस्तु राम्ररी नठम्याउने, उज्यालोमात्र भएको पाएँ। अनि डाक्टरसँग के अब आँखाको उज्यालो यति नै हो भनी बुझ्दा हामीले सक्दो गर्‍यौँ। यसरी पटक पटक कष्टपूर्ण अपरेशन गर्दा पनि मेरो आँखामा चोटका कारण पर्दा च्यातिएको भनिएको राम्रो टाँसिएन। अब मैले एक आँखाको भरमा काम गरिरहेको छु।

(सम्पादित)

मन्दिर पुनःनिर्माणसम्बन्धी बैठक निर्णय

भक्तपुर नगरपालिका कार्य सञ्चालन समिति (बोर्ड बैठक)

<u>मिति २०७३ जेठ २६ गते बुधबार</u>

३. गत मिति २०७२ साल बैशाख १२, १३ र २९ गतेको विनासकारी भूकम्पबाट पूर्ण क्षति भएको भ.न.पा. वडा नं. १३ स्थित दरबार परिसरस्थित श्री वत्सला देवी मन्दिर तथा ऐ.ऐ. स्थानको केदारनाथ मन्दिर पुनः निर्माण गर्न क्रमशः रु.१,२८,६२,२१३।८३ र रु. ७२,६३,३२७।- मिति २०७२।६।३० मा ल.ई. स्वीकृत भै सो योजनाहरू स्थानीय उपभोक्ता समितिमार्फत सञ्चालन गर्न लगाउने न.पा. को पत्रबमोजिम गठित भै आएको उपभोक्ता समिति क्रमशः श्री रामहरि गोरा तथा श्री श्यामकृष्ण त्वायना अध्यक्ष रहेको गठित उपभोक्ता समिति अनुमोदन गरी चालू आ.व. मा रु. ६०,००,०००।- भन्दा नबढ्ने गरी कार्य गर्न कार्यादेश दिने र बाँकी कार्य क्रमागत रूपमा आगामी आ.व.हरूमा सञ्चालन गर्दै लाने र हाललाई मागबमोजिम पेश्की उपलब्ध गराउने निर्णय गरियो।

४. भ.न.पा. कार्यालयको आ.व. २०७२।०७३ को न.पा. अनुदानअन्तर्गत योजना वत्सला देवी मन्दिर पुनः निर्माण कार्यका लागि रु.१,२८,६२,२१४।- (एक करोड अठ्ठाइस लाख बैसाठी हजार दुई सय चौध रूपैयाँ मात्र) विनियोजन भएकोमा सो कार्यलाई फेज वाइज सञ्चालन हुने गरी सोकै बजेट यस आ.व. २०७२।०७३ मै सञ्चालन हुने गरी योजना लान्चापलीदेखि तुमचो दुगुरे चोखा जग्गा एकीकरण आयोजनामा जाने चौबाटोसम्म वर्षातको पानी व्यवस्थित गर्न ल.ई रु.७,१०,५५८।९० स्वीकृत गरी सो रकम रकमान्तरण गर्न र सो योजना उपभोक्ताद्वारा सञ्चालन गर्ने भएकोले सो कार्यको लागि स्वीकृत ल.ई. को ३० प्रतिशत लागत सहभागिता गराई योजना सञ्चालन गर्न योजना तथा प्राविधिक शाखाबाट टिप्पणी पेश भएको हुँदा उल्लेख भएअनुसार गर्ने निर्णय गरियो।

सांस्कृतिक नगर भक्तपुरको पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्त्वका सम्पदाहरुको उत्खनन तथा पुनः निर्माण समिति

मिति २०७३ माघ २७ गते

१. भक्तपुर दरबार क्षेत्रमा रहेको नृत्य वत्सला मन्दिरको Plinth (खुट्किला) पेटी आवश्यकता अनुसार जगसम्मै उत्खनन गरेर हेर्ने ।

२. साथै नृत्य वत्सला र ठूलो घण्टाबीच भागको सन्दर्भमा Geophysical Survey मार्फत ठूलो घण्टाको पेटी (Plinth) मा खम्बाको गहिराई हेरि सकेपछि निर्णय गर्ने ।

मिति २०७४ असार ४ गते आइतबार

नृत्य वत्सला मन्दिरको Structural analysis र Design सम्बन्धी प्रतिवेदनबारे

नृत्य वत्सला मन्दिरको पुनः निर्माण गर्दा भूकम्पीय जोखिम न्यूनीकरणको लागि प्राविधिक समितिले अध्ययन गरेको Structural analysis र Design सम्बन्धी प्रतिवेदनबारे छलफल भयो र सो प्रतिवेदन बमोजिम नृत्य वत्सला मन्दिर को पुनः निर्माण गर्न भक्तपुर नगरपालिकामार्फत उपभोक्ता समितिलाई निर्देशन दिने निर्णय भयो ।

केही पत्रहरु

नेपाल सरकार

संघीय मामिला संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय

फोन : ६६१०१४४
फ्याक्स : ०१-६६१००५८

पुरातत्त्व विभाग

स्मारक संरक्षण तथा दरवार हेरचाह कार्यालय

भक्तपुर

पत्र संख्या:-
चलानी नं.:- ९६८।०६८।६८

मिति: ०६८। ।

विषय:- अनुमती सम्वन्धमा ।

भक्तपुर नगरपालिकाको कार्यालय
दर्ता नं.: 2532
मिति: 2068।11।22

श्री विजय वासुकला,
व्यासी टोल १० ।

उपरोक्त विषयमा विश्व सम्पदामा सुचिकृत भक्तपुर दरवार स्क्वायर स्थित वत्सला मन्दिर तथा सिद्धिलक्ष्मी मन्दिरको वास्तुकला सम्वन्धी विस्तृत अध्ययन गर्नको लागि आर्किटेक्चरल ड्ईड०गको आवश्यकता परेको हुनाले उक्त दुवै मन्दिरमा भयाड०ग समेत प्रयोग गरी नाप जांच गर्न अनुमतीको लागि दिनु भएको निवेदन उपर कारवाही हुंदा माथि उल्लेख भएको मन्दिरहरुको राष्ट्रिय सम्पदाको मौलिकता ,गौरव,सामाजिक, धार्मिक परम्परा र जन भावना, आस्थामा प्रतिकुल असर नपर्ने र ढुड०गाका मन्दिरहरु तथा मूर्तिहरुमा समेत हानि नोक्सान नहुने गरी ड्ईड०ग सकिए पछि १(एक) प्रति यस कार्यालयमा पनि वुझाउने गरी यस कार्यालयका छविकार श्री सूर्य प्रसाद श्रेष्ठको प्रत्यक्ष रेखदेखमा उक्त कार्य आषाढ मसान्तसम्म सम्पन्न गरि सक्नु हुन अनुमती दिएको व्यहोरा आनुरोध गरिन्छ ।

२०६८।११।१९

(अरुणा नकर्मी)
कार्यालय प्रमुख

बोधार्थ:
श्री पुरातत्व विभाग,
रामशाह पथ, काठमाण्डौ ।
श्री भक्तपुर नगर पालिका कार्यालय,
भक्तपुर ।

फोन : ६६१०१४४
फ्याक्स : ०१-६६१००५८

नेपाल सरकार

संस्कृति, पर्यटन तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालय

पुरातत्व विभाग

स्मारक संरक्षण तथा दरवार हेरचाह कार्यालय

भक्तपुर

पत्र संख्या:-
चलानी नं.:- २५८।०६५१६०२

मितिः- २०७२।०३।०७

विषयः- :- नक्सा पठाइएको ।

श्री भक्तपुर नगर पालिका कार्यालय,
भक्तपुर ।

उपरोक्त सम्वन्धमा तहा नगरपालिका कार्यालयवाट माग भै आए वमोजिम २०७२ साल वैशाख १२ गतेको विनाशकारी महाभूकम्पवाट भत्कीएको भक्तपुर दरवार क्षेत्र भित्र अवस्थित वत्सला मन्दिरको नक्सा यसै पत्र साथ संलग्न गरि पठाइएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु ।

नोट : पाँच्यासिटको एकसेट।

इन्जिनियर

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय
दरबार स्क्वायर, भक्तपुर
BHAKTAPUR MUNICIPALITY OFFICE
(DURBAR SQUARE, BHAKTAPUR)

पत्र संख्या: २०७२/०७३
चलानी नं. २०३१

मिति:- २०७२/५/८

श्री संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय,
नगरपालिका व्यवस्था शाखा र योजना शाखा,
सिंहदरबार, काठमाण्डौ ।

विषय : योजना स्वीकृत गरी पठाएको सम्बन्धमा ।

उपरोक्त सम्बन्धमा ताहाँको प.सं.०७२/७३ च.नं.७२ अनुसार स्थानीय विकास शुल्क कोष कार्यक्रमको बजेट बाँडफाँड सम्बन्धी प्राप्त पत्रानुसार स्वीकृत योजनाहरुको विनियोजित बजेट तपसिल बमोजिम भएकोले यसैसाथ संलग्न गरी पठाएको व्यहोरा अनुरोध गरिन्छ ।

राम गोविन्द श्रेष्ठ
नि.कार्यकारी अधिकृत

बोधार्थ:

१, श्री कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय, भक्तपुर ।
२, श्री प्रशासन शाखा, भ.न.पा. ।
३, श्री आर्थिक प्रशासन शाखा, भ.न.पा. ।
४, श्री सम्पदा उपशाखा -

☎ -६६१२१२६

भक्तपुर नगरपालिका

BHAKTAPUR MUNICIPALITY

१३ नं. वडा कार्यालय

पत्र संख्याः 062/63
चलानी नं.:- ९८८

मितिः-063/9/16

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय
दर्ता नं. : १०४८८
मिति : २०६३/९/१८

श्री मान कार्यालय प्रमुख ज्यू

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

विषयः अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्वन्धमा ।

उपरोक्त सम्वन्धमा भ.न.पा.वडानं १३ दरवार स्क्वार स्थितिमा रहेको बत्सला दुर्गा मन्दिर पुनः निर्माण कार्य गर्न उपभोक्ता समितिवाट मितिः२०७३।३।१३ गतेमा वसिएको वैठकवाट निर्णय भए अनुसार उक्त मन्दिर संग सवन्धित विषयका विज्ञ महानुभावहरु सम्मिलित गराई के कसरी निर्माण गर्दै जाने विषयमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संन्चालन गरि दिनका लागि नगरपालिका कार्यलयमा अनुरोध गर्ने भनि निर्णय भएको यसै पत्र साथ संलग्न गरी पठाएको व्यहोरा श्री मान समक्ष अनुरोध गर्दछौं ।

गणेश राम सुवाल
१३ नं. वडा सचिव

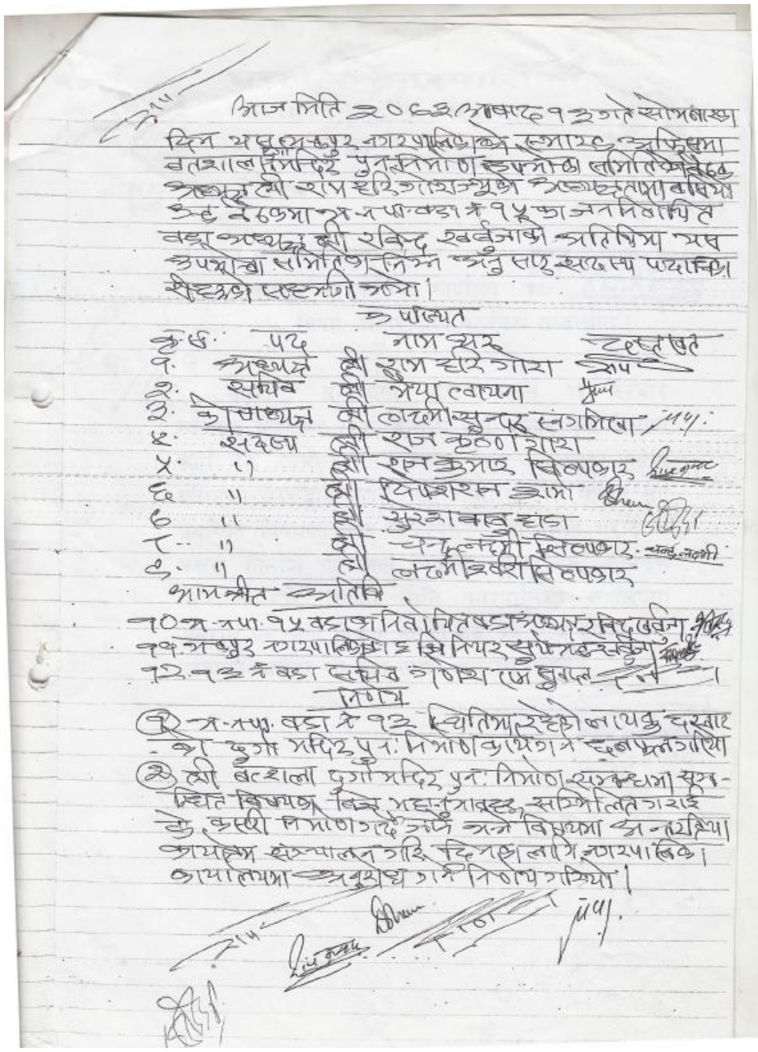

आज मिति २०६३ आषाढ १३ गते सोमबारका दिन भक्तपुर नगरपालिकाको कार्यालय अफिसमा वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण उपभोक्ता समितिको बैठक अध्यक्ष श्री राम हरि गोराको अध्यक्षतामा बसिआ बैठकमा भ.न.पा. वडा नं. १५ का जननिर्वाचित वडा अध्यक्ष श्री रविन्द्र खर्बुजाको प्रतिनिधि सह उपभोक्ता समितिका निम्न अनुसारका सदस्य पदाधिकारीहरुको उपस्थिति रह्यो।

उपस्थित

क्र.सं.	पद	नाम थर	दस्तखत
१.	अध्यक्ष	श्री राम हरि गोरा	
२.	सचिव	श्री भैया लवाझा	
३.	कोषाध्यक्ष	श्री लक्ष्मी सुन्दर संगमिको	
४.	सदस्य	श्री राज कृष्ण शाय	
५.	"	श्री राम कुमार शिल्पकार	
६.	"	श्री दिपशरण क्षत्री	
७.	"	श्री सुरमा बाबु हाडा	
८.	"	श्री चन्द्र लक्ष्मी शिल्पकार	
९.	"	श्री लक्ष्मी [illegible] शिल्पकार	

आमन्त्रित अतिथि

१०. भ.न.पा. १५ वडा प्रतिनिधि वडा अध्यक्ष रविन्द्र खर्बुजा

११. भक्तपुर नगरपालिका इन्जिनियर सुरेन्द्र खर्बुजा

१२. १३ औं वडा सचिव गणेश राज सुवाल ।

निर्णय

(१) भ.न.पा. वडा नं. १३ स्थित ऐतिहासिक वत्सला दरबारको दुर्गा मन्दिर पुन: निर्माण कार्य गर्न छलफल गरियो

(२) श्री वत्सला दुर्गा मन्दिर पुन: निर्माण सम्बन्धमा सम्बन्धित विषयका विज्ञ महानुभावहरु सम्मिलित गराई के कसरी निर्माण गर्दै जाने भन्ने विषयमा अन्तर्क्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरि दिनको लागि नगरपालिका कार्यालयमा अनुरोध गर्ने निर्णय गरियो।

स्वच्छ नगरपालिका

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

दरबार स्क्वायर, भक्तपुर

BHAKTAPUR MUNICIPALITY OFFICE

(DURBAR SQUARE, BHAKTAPUR)

पत्र संख्या: ४११०
चलानी नं. ४५५८

मिति: २०७३।३।२२

श्री माननीय प्रेम सुवाल - संयोजक
श्री जननिर्वाचित उपप्रमुख चैत्यराज शाक्य, भ.न.पा. - सदस्य
श्री लक्ष्मण राज ज्ञवाली, अध्यक्ष गुठी संस्थान - सदस्य
श्री भेषनारायण दाहाल, महानिर्देशक पुरातत्व विभाग - सदस्य
श्री तेज प्रसाद पौडेल प्रमुख जिल्ला अधिकारी, भक्तपुर - सदस्य (प्रतिनिधि)
श्री किरण बज्राचार्य, प्रहरी उपरिक्षक, महानगरीय प्रहरी परिसर, भक्तपुर - सदस्य (प्रतिनिधि)
श्री गणेश नेपाली कार्यकारी अधिकृत, भक्तपुर नगरपालिका- सदस्य
श्री संरक्षणविद् सूर्यभक्त सांगाछें - सदस्य
श्री जननिर्वाचित वडाध्यक्ष रविन्द्र खर्बुजा - सदस्य
श्री अरुणा नकर्मी, कार्यालय प्रमुख राष्ट्रिय कला संग्रहालय, भ.पु.- सदस्य
श्री मंगला प्रधान, कार्यालय प्रमुख स्मारक संरक्षण तथा दरवारहेरचाह कार्यालय, भ.पु.- सदस्य
श्री लेखनाथ सापकोटा, कार्यालय प्रमुख, गुठी संस्थान भक्तपुर - सदस्य
श्री गौतम प्रसाद लासिवा, शाखा अधिकृत पर्यटक सेवा केन्द्र प्रमुख - सदस्य
श्री ओमहरि था, योजना प्रमुख, भ.न.पा - सदस्य
श्री राम गोविन्द श्रेष्ठ शाखा अधिकृत सम्पदा शाखा प्रमुख - सदस्य सचिव

विषय : उपस्थित भई दिनु हुन ।

उपरोक्त सम्बन्धमा २०७२ बैशाख १२, १३ र २९ गतेको विनासकारी भूकम्पबाट क्षति भएको भक्तपुर नगरको सम्पदाहरु, विद्यालयहरु, बाटोमा ढुंगा छ्पाई लगायत पुनःनिर्माण तथा मर्मत संभार गर्न भक्तपुर नगरपालिका र KFW बीच भएको सम्झौता अनुसारको परियोजना ~~अन्तर्गत~~ र बत्सला मन्दिर पुनः निर्माण गर्न आवश्यक छलफलको लागि निम्न मिति, समय र स्थानमा स्टेरिङ्ग कमिटीको बैठक बस्ने भएको हुंदा यहांको उपस्थितिको लागि अनुरोध गर्दछु ।

मिति : २०७३।३।२३ गते, विहीबार ।
स्थान : भ.न.पा. सभा कक्ष
समय : विहान ८:०० बजे

गणेश नेपाली
नि.कार्यकारी अधिकृत

लागत इस्टिमेट

1

BHAKTAPUR MUNICIPALITY

Detail Estimation

Name of Project: **Vatsala Durga Temple re-construction**

Location: Bhaktapur Municipality, Ward No -13,Durbar Square F/Y:-72/73

No.	Description of item	No	Length	Breadth	Height	Quantity	Remark
1.00	Measured drawing making with existing and proposed as per previous evidence	1.00				1.00	job
2.00	Numbering the remaining Appron stone,and collective stone	100.00				100.00	Technician /day
3.00	Demolishing plinth structure by mud mortar Brick or stone masonary						
	Top	1.00	3.07	0.77	1.05	2.48	
		1.00	3.07	0.56	0.37	0.64	
		2.00	1.74	0.56	0.37	0.72	
	1st Plinth	1.00	4.97	4.97	0.43	10.62	
	2nd Plinth	1.00	6.07	6.07	0.52	19.16	
	3rd Plinth	1.00	7.45	7.45	0.73	40.52	
	4th foundation part (approximately)	1.00	9.57	9.57	0.91	83.34	
					Total	157.48	cu.m.
	Foundation part	1.00	9.57	9.57	2.00	183.17	
					G.Total	340.65	cu.m.
4.00	Demerage desposal work, including transportation	1.00	340.65	0.90		306.59	cu.m./tripper
5.00	Khema puja, Jag site etc.	1.00				1.00	job
6	Ma-appa work 1:1:3 mortar Quantities is same as item no and					**340.65**	cu.m.
	(-)Deduction stone structure						
	1st plinth	4.00	9.37	0.16	0.91	5.46	
	2nd plinth	4.00	7.45	0.16	0.73	3.48	
	3rd plinth	4.00	6.07	0.16	0.52	2.02	
	4th plinth	4.00	4.97	0.16	0.43	1.37	
					Sub-Total	**12.33**	cu.m.
	Net After Deduction				Total	**328.32**	cu.m.
7.00	Existing Nagol stone re-fixing with 1:1:3 mortar						
	Base Magol	3.00	9.57			28.71	
		2.00	3.09			6.18	
		2.00	0.30			0.60	
		2.00	1.08			2.16	
	2nd step	4.00	7.75			31.00	
	3rd step	4.00	6.27			25.08	
	4th step	4.00	5.08			20.32	
					Total	114.05	R.m
8.00	Existing Appron stone fitting with 1:1:3 mortar,including pointing						
	1st Appron	4.00	9.37			37.48	
	2nd Appron	4.00	7.55			30.20	
	3rd Appron	4.00	6.07			24.28	
	4th Appron	4.00	4.97			19.88	
	Stair-case step	9.00	1.37			12.33	
					Total	124.17	R.m

Prepared By: Checked By: Approved By

BHAKTAPUR MUNICIPALITY

Detail Estimation

Name of Project: **Vatsala Durga Temple re-construction**

Location: Bhaktapur Municipality, Ward No -13,Durbar Square — F/Y:-72/73

No.	Description of item	No	Length	Breadth	Height	Quantity	Remark
9.00	Removing & re-fixing existing statue of Twin Eleplant and lion	4.00				4.00	nos.
10.00	Highly carved stone masonary work in 1:1:3 mortar,using previous stone on plinth						
	1st step	4.00	9.37	0.20	0.67	5.02	
	2nd step	4.00	7.55	0.20	0.50	3.02	
	3rd step	4.00	6.07	0.20	0.30	1.46	
	4th main Plinth	4.00	4.97	0.20	0.43	1.71	
					Total	11.21	cu.m.
11.00	Fitting ex.stone pillar on original position as						
	(i) previous pillar	11.00				11.00	nos
	(ii) New pillar	1.00				1.00	nos
12.00	Existing stone member fitting work as						
	(i) Cho-Kulam	12.00				12.00	
	(ii) meth full	8.00				8.00	
	(iii)Corner meth	4.00				4.00	
	Total				Total	24.00	nos
	(iv)Existing Nila stone fitting	4.00	4.97			19.88	R.m
	(v)Copu stone fitting	4.00	(4.97+3.06)/2*0.95			15.25	sq.m
13.00	Super structure construction by heavy carved stone masonry with 1:1:3 mortar						
	Above Mita	1.00	4.97	4.97	1.30	32.11	
	Shikhar part	1.00	$(2.48)^2+(1.58)^2/2$		6.94	30.00	
	Dev Girha part	4.00	2.54	0.56	2.03	11.55	
					Total	73.66	cu.m.
	(i) using 70% previous stone					51.55	cu.m.
	(i) using 30% new stone					22.10	cu.m.
14.00	Re-fixing work of four side corner octagonal Degol,using previous stone	4.00				4.00	set
15.00	Re-fixing work of four side elevated Devi Temple like Barahi,Indrayani,Yashanbi and MahaLaxmi	4.00				4.00	set
16.00	Fitting flying stone lion on Superstructure	4.00				4.00	set
17.00	Fitting ex.Metal Pinacle by proper maintainance	9.00				9.00	set
18.00	Re-fixing work of Dog Barking bell etc.posts with necessary adjustment	1.00				1.00	set
19.00	Making and fitting well carved salwood door, shutter on West side elevation	1.00	0.96		1.05	1.01	sq.m
20.00	Double Layer Scaffolding work by using bamboo and rope	4.00	9.00		13.00	468.00	sq.m
21.00	Supplying and fitting 4"ϕ Palpali wind bell	12.00				12.00	nos.
22.00	Salwood work for pinacle and upright posts	45.67					

Prepared By: — Checked By: — Approved By

BHAKTAPUR MUNICIPALITY

Detail Estimation

Name of Project: **Vatsala Durga Temple re-construction**

Location: Bhaktapur Municipality, Ward No -13,Durbar Square F/Y:-72/73

No.	Description of item	No	Length	Breadth	Height	Quantity	Remark
	Gajur sin	9.00	6.00	0.33	0.33	6.00	
	wooden vertical post and tie	16.00	7.00	0.33	0.50	18.67	
	horizontal post	12.00	7.00	0.50	0.50	21.00	
					Total	45.67	cu.ft
23.00	Flush pointing work on outer face with stone colour	4.00		67.07		281.41	cu.m.
24.00	Providing a fund for unknown item work	L/s				L/s	
25.00	Site clearance work	L/s				L/s	

Prepared By: Checked By: Approved By:

BHAKTAPUR MUNICIPALITY
Durbar Square, Bhaktapur

Abstract of Cost

Name of Project:- Vatsala Durga Temple re-construction

Location:- Bhaktapur Municipality, Ward No -13, Durbar Square

F/Y:-72/73

No.	Description of item	Quantity	Unit	Norms Code	Material Rate/Unit	Material Amount	Labour Rate/Unit	Labour Amount
1	Measured drawing making with existing and proposed as per previous evidence	1.00			-	-	200000.00	200000.00
2	Appron stone, and collective stone	100.00	Man/day		-	-	750.00	75000.00
3	Demolishing plinth structure by mud mortar Brick or stone masonary	340.65	Cu.m.	A-27		-	609.50	207625.49
4	Demerage desposal work, including transportation	306.59	Cu.m.	A-42	-	-	500.00	153292.50
5	Khema puja, Jag site etc.	1.00	Job			-	100000.00	100000.00
6	Ma-appa work 1:1:3 mortar	328.32	Cu.m.	A-100	17500.00	5745677.56	2565.00	842152.17
7	Existing Nagol stone re-fixing with 1:1:3 mortar	114.05	R.m.	A-93	68.96	7864.888	643.93	73440.22
8	with 1:1:3 mortar, including pointing	124.17	Sqm	A-84	230.17	28580.2089	415.75	51623.68
9	Removing & re-fixing existing statue of Twin Eleplant and lion	4.00	Set			-	10000.00	40000.00
10	Highly carved stone masonary work in 1:1:3 mortar, using previous stone	11.21	Cu.m.	A-7	9206.05	103188.7732	24774.00	277686.81
11	Fitting ex.stone pillar on original position as					-		0.00
	(i) previous pillar	11.00	Nos.		1500.00	16500	8000.00	88000.00
	(ii) New pillar	1.00	Nos.		200000.00	200000	20000.00	20000.00
12	Existing stone member fitting work as					-		0.00
	(i) Cho-Kulam	12.00	Nos.		-	-	2000.00	24000.00
	(ii) meth full	8.00	Nos.		-	-	2500.00	20000.00
	(iii)Corner meth	4.00	Nos.		-	-	5000.00	20000.00
	Total	**24.00**	Nos.		-	-		0.00
	(iv)Existing Nila stone fitting	19.88	R.m.		-	-	2000.00	39760.00
	(v)Copu stone fitting	15.25	Sq.m		-	-	6000.00	91500.00
13	Super structure construction by heavy carved stone masonry with 1:1:3 mortar					-		
	(i) using 70% previous stone	51.55	Cu.m.	A-7	6369.55 (5849.90)	328350.3025	24774.00 (13812.0)	1277099.70
	(i) using 30% new stone	22.10	Cu.m.	A-7	9206.05	203453.71	5487.50	121273.75
14	Re-fixing work of four side corner octagonal Degol, using previous stone	4.00	Set		25000	100000.00	50000.00 (24714.0)	200000.00
15	Re-fixing work of four side elevated Devi Temple like Barahi, Indrayani, Yashanbi and MahaLaxmi	4.00	Set			-	6000.00	24000.00
16	Fitting flying stone lion on Superstructure	4.00	Set			-	6000.00	24000.00

Prepared By: Checked By: Approved By:

BHAKTAPUR MUNICIPALITY
Durbar Square, Bhaktapur

Abstract of Cost

Name of Project:- Vatsala Durga Temple re-construction
Location:- Bhaktapur Municipality, Ward No -13,Durbar Square F/Y:-72/73

No.	Description of item	Quantity	Unit	Norms Code	Material Rate/Unit	Material Amount	Labour Rate/Unit	Labour Amount
17	Fitting ex.Metal Pinacle by proper maintainance	9.00	Set			-	2500.00	22500.00
18	Re-fixing work of Dog Barking bell etc.posts with necessary adjustment	1.00	Set			-	20000.00	20000.00
19	Making and fitting well carved salwood door, shutter on West side elevation	1.01	Sq.m	A-73	30317.54	30560.08	42585.22	42925.90
20	Double Layer Scaffolding work by using bamboo and rope	468.00	Nos.	A-12	205.68	96258.24	357.87	167483.16
21	Supplying and fitting 4"φ Palpali wind bell	12.00	Nos.	A-44	453.00	5436.00	77.00	924.00
22	Salwood work for pinacle and upright posts	45.67	Cu.ft	A-108	8409.86	384078.49	421.41	19245.67
23	Flush pointing work on outer face with stone colour	281.41	Sq.m	A-91	90.81	25554.84	164.75	46362.30
24	Providing a fund for unknown item work	L/s			L/s	200000.00	L/s	100000.00
25	Site clearance work	L/s					L/s	25000.00
					Sub Total=	**7475503.09**		**4414895.34**
					13%@ VAT on Material =	**971815.40**		
					Grand Total =	**12,862,213.83**		

In words :

Prepared By: Checked By: Approved By:

नेपाल सरकार
संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मंत्रालय
स्वायत शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम (LGCDP)
पूर्वाधार आयोजना लागत विवरण तालिका (PFM) एवं प्रगति विवरण

आ.व. ०७२/०७३
नगरपालिका : भक्तपुर
परिषद्बाट स्वीकृत मिति: २०७२/०३/३२

प्रगति विवरणको अवधि: पहिलो चौमासिक

भौतिक पूर्वाधार आयोजना लागत विवरण तालिका (PFM) एवं प्रगति विवरण

	योजनाको नाम	इकाइ	वार्षिक लक्ष्य	स्थान: न.पा	स्थान: वडा	लाभान्वित जनसंख्या: पुरुष: पिछडिएका वर्ग	पुरुष: अन्य वर्ग	पुरुष: जम्मा	महिला: पिछडिएका वर्ग	महिला: अन्य वर्ग	महिला: जम्मा	कुल जम्मा: पिछडिएका वर्ग	कुल जम्मा: अन्य वर्ग	कुल जम्मा: जम्मा	लाभान्वित मजदुरी: पिछडिएका वर्ग	लाभान्वित मजदुरी: अन्य वर्ग	लाभान्वित मजदुरी: जम्मा	लागत सहभागिता: स्थानीय निकाय विकास अनुदान	जिविस	नपा	समुदाय को योगदान	कुल लागत	हालसम्मको भौतिक प्रगति (%)	सामाजिक र वातावरणीय व्यवस्था अनुसार
	२०७२ वैशाख १२ गतेको विनाशकारी भुकम्प पछिको पुनः निर्माण तथा भग्नावशेष व्यवस्थापन र सहयोग कार्य																					-	इष्टिमेटको क्रममा रहेको	ख
१	लायकु प्रवेश द्वार पुनः निर्माण कार्य	१ वटा	१००	भक्तपुर	११	११०००	२०००	१३०००	१२०००	२५००	१४५००	२३०००	४५००	२७५००	२०००	४००	२४००	३,२३९,५९०				३,२३९,५९०.४०	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
२	केदारनाथ मन्दिर जीर्णोद्धार कार्य	१ वटा	१००	भक्तपुर	११	१००००	२२००	१२२००	१३०००	२०००	१५०००	२३०००	४२००	२७२००	२२०००	४५०	२२४५०	७,२६३,३९७				७,२६३,३९७.००	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
३	नलाला मन्दिर पुनः निर्माण कार्य	१ वटा	१००	भक्तपुर	१३	१०५००	२४००	१२९००	१८०००	३०००	२१०००	२८५००	५४००	३३९००	३०००	५००	३५००	१२,८६२,२९४				१२,८६२,२९३.८३	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	
४	नारायण मन्दिर पुनः निर्माण कार्य (पचपन्न झ्याल अगाडि)	१ वटा	१००	भक्तपुर	१३	९०००	१९००	१०९००	८०००	२१००	१०१००	१७०००	४०००	२१०००	२१००	३५०	२४५०	४८९,४९६				४८९,४९६.९९	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
५	नारायण मन्दिर पुनः निर्माण कार्य (दत्तात्रय मन्दिर अगाडि)	१ वटा	१००	भक्तपुर	३	१२०००	२१००	१४१००	११०००	२५००	१३५००	२३०००	४६००	२७६००	२६००	३६०	२९६०	१,४९२,३४७				१,४९२,३४७.००	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
६	नारायण मन्दिर पुनः निर्माण कार्य (फसि देग अगाडि)	१ वटा	१००	भक्तपुर	११	११५००	१८००	१३३००	१२०००	२५००	१४५००	२३५००	४३००	२७८००	२४००	४००	२९००	१,५८२,०६३				१,५८२,०६३.९७	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
७	नारायण मन्दिर पुनः निर्माण कार्य (पशुपतिनाथ मन्दिर दक्षिण)	वटा	१००	भक्तपुर	१३	९५००	२०००	११५००	१००००	२४५०	१२४५०	१९५००	४४५०	[illegible]	१८६०	३१५	२१७५	१,७६१,६०३				१,७६१,६०३.९६	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
८	व्यामहासिह गेट पुनः निर्माण कार्य	१ वटा	१००	१ वटा	१	१५०००	५०००	२००००	१००००	६०००	१६०००	२५०००	११०००	३६०००	५०००	१५००	६५००	३,०९७,७०५				३,०९७,७०५.४०	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
९	सिद्धपोखरी वरिपरि पर्खाल मर्मत तथा वातावरण सुधार कार्य	मी	४९३	१ वटा	१०	१२०००	४०००	१६०००	९०००	५०००	१४०००	२१०००	९०००	३००००	५०००	१५००	६५००	१,०८२,५८४				१,०८२,५८३.८५	इष्टिमेटको स्वीकृती क्रममा रहेको	ख
					जम्मा	७३५००	१४४००	८७९००	८४०००	१७०५०	१०१०५०	१५७५००	३१४५०	२४४९५०	३६०००	२८३५	३८८३५	३२,८७१,०००				३२,८७१,०००.००		

तयार तथा पेश गर्नेको दस्तखत
नाम : ई. श्रीकृष्ण न्याइच्याई
पद : इन्जिनियर

सिफारिस गर्ने :
नाम : ई. ओम हरि था
पद : डी योजना प्रमुख

स्वीकृत गर्ने :
स्वीकृत गर्नेको दस्तखत
नाम राम गोविन्द श्रेष्ठ
पद नि.कार्यकारी अधिकृत
मिति

नृत्य वत्सला मन्दिर पुनर्निर्माण

(नापी किताब)

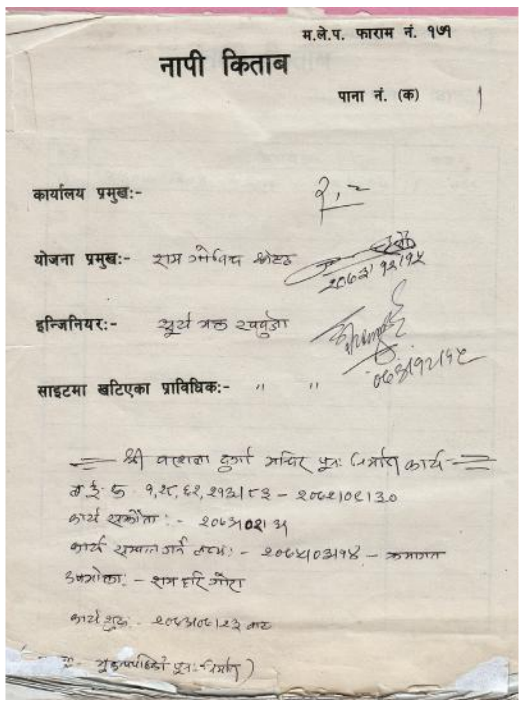

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. (क) 1

कार्यालय प्रमुख:-

योजना प्रमुख:-

इन्जिनियर:-

साइटमा खटिएका प्राविधिक:- " "

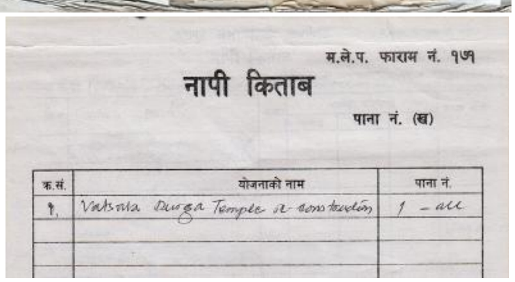

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. (ख)

क्र.सं.	योजनाको नाम	पाना नं.
१.	Vatsala Durga Temple re-construction	1 - all

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब पाना नं. (1)

भ.न.पा. Vatsala Durga Temple re-construction -13, उत्तार नं. (1)

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण लम्बाई	चौडाई	उंचाई	जम्मा नापी
1-0	Measured drawing making with existing and proposed					
	as per previous outdone	1	—	—	—	1-0 Job.
2-0	Numbering the remaining Approx stone and collection					
	stone	144	—	—	—	144.00 nos.
03,	Demolishing plinth structure					
	by mud mortar brick masonry or stone masonry					
	Top –	1	3.07	0.77	1.05	2.48 m²
		1	3.07	0.52	0.37	0.63 "
		2	1.74	0.56	0.37	0.72 "
	1st plinth wall —	1	4.97	4.97	0.43	10.62 "
	2nd plinth	4	(6.22+4.97)/2	0.63	0.53	7.47 "
	3rd plinth	4	(7.71+6.22)/2	0.70	0.75	13.31 "
	4th plinth South –	1	9.58	0.82	1.24	9.74 "
	East –	1	8.81	0.82	1.24	8.95 "
	Excavation North between Big bell –	1	7.50	0.52	1.62	6.31 "
		1	7.50	0.91	0.80	5.46 "
	West 4th appron –	1	8.81	0.82	1.24	8.95 "
	Elephant base –	2	1.10	1.12	1.24	3.05 "
	Lion base –	2	0.70	0.90	0.61	0.76 "
					Total=	78.45 m²

(9)

(4) Demorage disposal work, including Transportation — 1 × 78.45 × 0.90 = 70.60 m³

(5) Khema puja, Jag site etc. 1.0 ———— 1.0 Job.

(6) Ma-appa work in 1:1:2 mortar (up to stone base)

Providing quantities is same as item no. 3 — 78.45 m²

(−) deduct stone facade

1st plinth —	1 × 9.35 × 0.22 × 0.94 -	1.93 ⊖
E/W —	2 × 9.40 × 0.22 × 0.94 -	3.88 ⊖
2nd plinth —	4 × 7.51 × 0.22 × 0.75 -	4.95 ⊖
3rd " —	4 × 6.03 × 0.22 × 0.53 -	2.81 ⊖
4th " —	4 × 5.02 × 0.22 × 0.46 -	2.03 ⊖
	Subtotal:	15.60 m²

Nett after deduction ———— 62.85 m²

67, Existing Nagol stone re fixing with 1:1:2 mortar.

base 1st plinth E/W-	2 × 9.63 ————	19.26 Rm
S-	1 × 9.58 ————	9.58 "
Elephant side	4 × 0.30 ————	1.20 "
2nd appron -	4 × 7.71 ————	30.84 "
3rd "	4 × 6.22	24.88
4th "	4 × 5.02 ————	20.08
	Sub Total	105.84 Rm

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय — म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

भ.न.पा. — पाना नं. — उत्तार नं. (3)

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण लम्बाई	चौडाई	उंचाई	जम्मा नापी
(-)	Diduct South steep	4	1.40	—		5.60 Rm
	Nett after diduction				—	100.24 Rm
(8)	Existing Approm stone re-fixing work with 1:1:2 mortar.					
	1st plinth South	1	9.35	—		9.35 Rm
	East	1	9.40	—		9.40 "
	West	1	6.82	—		6.82 "
	2nd plinth	4	7.51	—		30.04 "
	3rd "	4	6.03	—		24.12 "
	4th "	4	5.02	—		20.08 "
				Sub total -		99.81 Rm
	(-) diduct steep	3	1.39	—		4.17 (-)
					Nett	95.64 Rm
(9)	Removing and re-fixing ex. statue of Twin Elephant and lion	4		—		4.0 nos.
(10)	Highly Carved Stone masonry work in 1:1:2 mortar, using previous stone on plinth.					
	1st steep South	1	9.35	0.22	0.70	1.44 m³
	E/W -	2	9.40	0.22	0.70	2.89 "

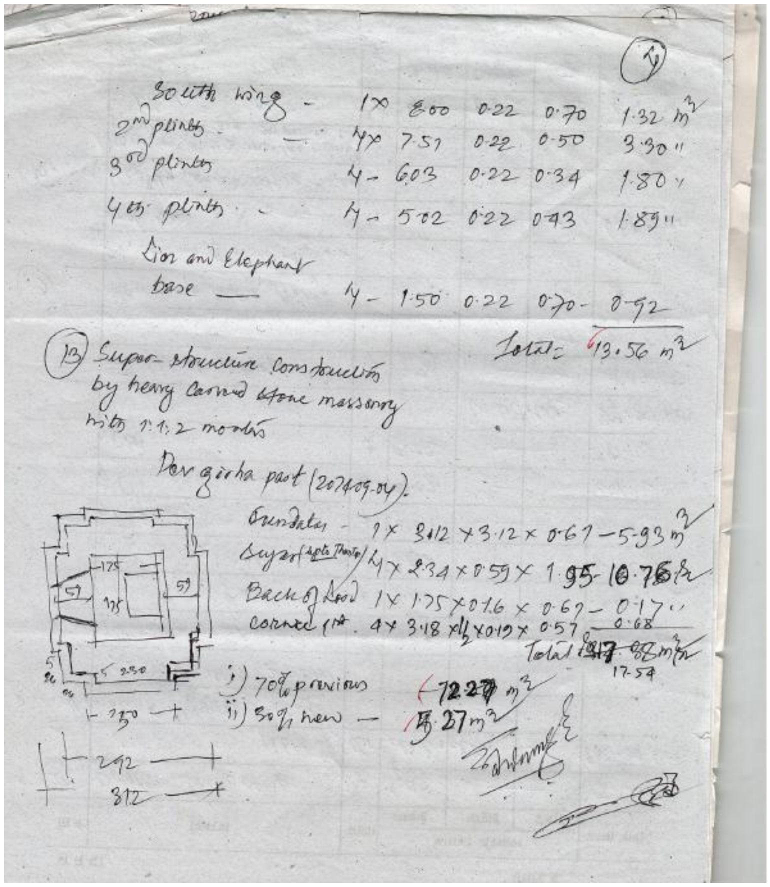

(7)

South wing - 2nd plinth	1×	8.00	0.22	0.70	1.32 m^2
3rd plinth	4×	7.51	0.22	0.50	3.30 "
	4-	6.03	0.22	0.34	1.80 "
4th plinth	4-	5.02	0.22	0.43	1.89 "
Lion and Elephant base	4-	1.50	0.22	0.70	0.92

Total = 13.56 m^2

(13) Super-structure construction by heavy carved stone massonry with 1:1:2 mortar

Dev girha part (2074.09.04).

Foundation - 1× 3.12 × 3.12 × 0.67 — 5.93 m^3

Super (upto Tharbo) 4× 2.34 × 0.59 × 1.95 10.76 "

Back of Door 1× 1.75 × 0.16 × 0.67 — 0.17 "

Corner (1st. 4× 3.18 × ½ × 0.19 × 0.57 — 0.68

Total 17.88 m^3 17.54

i) 70% previous 12.27 m^3

ii) 30% new — 5.27 m^3

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. (5)

उत्तार नं.

भ.न.पा.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण लम्बाई	चौडाई	उंचाई	जम्मा नापी
22.	Salwood work on Temple					
	as. upright posts —	12	9'0"	0'6"	0'6"	27.00 cuft
	Tanga —	6	5'9"	3"	4"	2.875 "
	" —	16	1'2"	2"	3"	0.77 "
	Cross —	6	7'0"	3"	4"	3.50 "
					Total:-	34.145 cft
24.	Providing a fund for					
	unknown item work.					
i)	Base stone 300×760×760	4	—			4 nos.
ii)	Tahara making by CGI	14	2.44	—	0.80	27.32m²
	sheet —	10	2.44	—	0.80	19.52"
		1	3.50	9.00	—	31.50"
					Total	78.34m²
iii)	Sallary for Supervisor —	As per bill				LS.
22	2074-11-21, Salwood work on temple as wall steching					
		2	7'0"	3"	4"	1.16 cft
		10	6'0"	3"	4"	5.00 "
		4	3'3"	3"	4"	1.08"
					Total	7.24 cu

20, Double layer scaffolding work by using bambue and rope.

(6)

1/4 x 8.00 x 9.00 = 18.00m²

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय — म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. 7,

भ.न.पा. 1st valuation for temple - 2074-11-22 — उत्तार नं.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण लम्बाई	चौडाई	उंचाई	जम्मा नापी
1,	Measured dwg work - 1.0	Job	-	-	c/s.	10,000/-
2,	Numbering the remaining					
	Appron stone — 144.00	nos			750/-	1,08000/-
3,	Demolishing the plinth					
	Structure — 78.45	m³	-	-	609/50	47815/27
4,	Demerage desposal work - 70.60	m³	-	-	500/-	35,300/-
5,	Khema Puja, Jag site etc. 1.00	Job.	C/s.	10,000/-	—	—
6,	Ma-appa work in 1:4:3 - 62.85	m³	17500/-	10,99875/	2565/-	1,61,210/25
7,	Ex Nagol stone re-fitting - 100.24	Rm	68/96	6912/55	643/93	64547/54
8,	Ex Appron stone re-fixing - 95.64	Rm	930/17	22013/45	415/25	39762/33
9,	Removing and re-fixing ex.					
	status of lion and Singmha 4.0	nos	-	-	10,000/-	40,000/-
10.	Highly carved stone massonry					
	work in 1:1:2 mortar, using					
	Previous stone — 13.56	m³	9206.05	1,24,834/63	24774.00	3,35,935/44
13,	Super structure construction					
	by heavy carved stone					
	massonry in 1:1:2					
i)	70% Previous — 12.27	m³	5849.30 ~~6369.55~~	71770/27 ~~78154.37~~	13812.4 ~~24774.00~~	169473.24
ii)	30% new — 5.27		9206.05	48515/88	24714.0 ~~5487.~~	1,30,242/78

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. (8)

उत्तार नं.

भ.न.पा.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
22,	Salwood work on Temple - 41.38	cft.	8409.86	3,48,000/-	421.41	17,437.94
20,	Double Layer Scaffolding - 128.0	m^2	205.68	26327/04	357.8)	45,807/36
24,	Provision fund					
i)	Base stone filting - 4.0	nos	1000/43	4000/-	6000/- 43.	24000/-
ii)	C.G.I. Tahara making - 78.34	m^2	600.27	47,025/15	174/52	13,671/89
iii)	Supervisor salley - 263.0	nos	—	—	635/-	1,67,005/-
	26.0	"			700/-	18,200/-
	Add vat as per submitted bill	RS	—	50191.58		
		Subtotal		18,59,472.95		14,28,409.04
	Grand total RS.		32,87,881.99			
(-)	Diduct Salwood for					
	Sampada Sakha - 14.38	cft	7500/-	1,07,850/-		
			Nett	- 31,80,031.99		

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय — म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. 9

भ.न.पा. — उत्तार नं.

सि.नं.	विवरण (2nd Entry, Date:- 2076-05-09)	संख्या	कामको परिमाण: लम्बाई	चौडाई	उंचाई	जम्मा नापी
22,	Salwood work on Temple on					
	2nd level upright post.					
	-Lintel base —	8	10'0"	4"	6"	1920 ✓
	2nd upright posts —	~~5~~ 4	~~9'0"~~ 9'0"	~~6"~~ 6"	6"	~~2768~~ 1620
	Tonga cross —	~~7~~ 14	~~9'0"~~ 6'0"	~~6"~~ 3"	~~7"~~ 4"	~~2646~~ 1008
	upper Lintel —	~~4~~ 8	10'0"	4"	6"	~~576~~ 1920
	3rd level upright posts.					
	base / lintel —	8	6'0"	4"	6"	1152
	upright —	4	9'0"	4"	6"	864
	Cross / Strut	4	6'0"	4"	5"	480
	Cross beam	8	5'0"	3"	4"	480
	4th upright posts base	4	6'0"	4"	5"	480
	upright posts	4	5'0"	4"	5"	400
	Lintel —	4	5'0"	4"	5"	400
	Cross —	6	4'0"	3"	4"	288
	Coper	2	6'0"	4"	2"	384
				Sub 14042		~~9200~~ ~~63.89~~ 97.51 cuft
11,	Fitting ex. stone pillar on					
	original position on					
	i) Previous pillar —	10				10.0 nos
	ii) New " —	2				2.0 nos

(10)

12, Existing stone member fitting work as

i) Chow Kulom	—	12	—	12.0 nos
ii) Full meth	—	8	—	8 nos
iii) Half meth	—	2	—	2.0 -
iv) Half meth New	—	2	—	2.0 nos
v) Existing Nila stone filling		2 × 4.76 = 9.52; 2 × 4.36 = 8.72	= 18.24; − 4.25; Nett -	14.0 Rm.
vi) New Nila stone filling		1 · 4.25	—	4.25 Rm
vii) Cope stone fitting	—	2 4.70 × 1.00	—	9.40 m^2
		2 2.70 × 1.00	—	5.40 "
				14.80 m^2

13, Super-structure construction by heavy carved stony masonry with 1:1:3 mortar.

from Nila top to base of Astamangal Boy —	1	4.88 × 4.88 × 1.43	34.05 m^3
mid Garbagriha — level at (455)	1	$\frac{(3.32 \times 3.32) + (2.40)^2}{2} \times 4.55$	38.17 "
		Subtotal	72.22 m^3
⊖ Inner wall (Ma-appa).	1	$\frac{(2.92)^2 + (2)^2}{2} \times 4.55$	28.49 "
		Nett	43.73 m^3

6. Ma-appa work in 1:1:2 on inner side of Deol (455) (076/77)

	$1 \times \frac{(2.92)^2 + 2^2}{2} \times 4.55$	28.49 m^2
⊖ Hollow part	$1 \times \frac{(1.47)^2 + (1.27)^2}{2} \times 4.55$	8.58 ⊖
	Nett	19.91 m^2

[signature]

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. (11)

उत्तार नं.

भ.न.पा.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
13,	Re-fixing work of fourside					
	elevated Devi Temple like					
	Barahi, Indrayani, Mahalaxmi and Vashnavi	4	——	——	→	4. set
14,	Re-fixing work of four					
	side corner octagonal					
	Pegol, using previous stone	4	——	——	→	4.0 set
16,	fitting flying stone lion					
	on Super-structure with					
	proper maintenance and	4	——	——	——	4.0 pcs
	Palefo stone -	4	——	——	→	8.0 no
						065/06/19
20,	Double layer scaffolding	4	8.0	—	6.0	192.0 m²
	work	4	6.0	—	4.55	109.20 "
					Sub -	301.20 m²
	(-) deduct from pegoda. 03		——	——	(-)	128.00
					Nett.	173.20 m²
						065/06/19
24,	Adding Supervisor Sallery.	494	——	——		24940 nos

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. 12

उत्तार नं.

भ.न.पा. 2nd valuation 2076-08-04

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
22,	Salwood work on Temple — 197.51	cuft	8469.86	8,20,095.44	421.41	41091.68 ✓
11,	Fitting ex. stone pillar as					
	i) Previous pillar — 10.0	nos.	1500.00	15,000/-	8000.0	80,000/- ✓
	ii) New pillar — 2.0	nos	200000.0	4,00,000/-	20,000/-	40,000/- ✓
12,	Existing stone member					
	re-fixing work as.					
	i) Chow Kulan — 12.0	nos.	—	-	2000.0	24,000/- ✓
	ii) Full meth — 8.0	"	-	-	2500.0	20,000/- ✓
	iii) Half meth old — 2.0	nos	-	-	2500.0	5000/- ✓
	iv) Half meth New — 2.0	nos	10,000/-	20,000/-	2500.0	5000/- ✓
	v) Ex. Nila stone fitting — 14.0	Rm	-	-	2000.0	28000/- ✓
	vi) New Nila stone — 4.25	Rm	35000.0	1,48750.0	2000.0	8500/- ✓
	vii) Coppu stone filling — 14.80	Rm	6000.0	88,800	2000/-	29,600/- ✓
13,	Super structure construction by					
	heavy carved stone massonry					
	with 1:1:2 mortar — 43.73	m^2	—	—	—	—
14,	Ma-appa work in 1:1:2 on					
	inner side of the wall — 19.91	m^2	17500.0	348425.0	2565.0	51069.15 ✓
15,	Re-fixing work of four side					
	elevated Devi Temple — 4.0	set	25000.0	1,00,000.0	50,000.0	2,00,000.00 ✓

[illegible signature]

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं.

उत्तार नं. 13

भ.न.पा.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
14,	Carnien Octagonal Degol- 4.0	set			6000.0	24,000.00
16,	Letting Flying Lion on					
	Frun side + Palefo stone- 8.0	nos.			6000.0	48000.00
20,	Double Layer Scaffolding					
	Work — 173.20	m^2	205.68	35,623.77	357.87	61983.08
13. i)	(43.73 m^2) using 70% old stone- 30.61	m^3	5849.90	179065.43	13812.0	4,22,785.32
ii)	using 30% New stone 13.12	m^3	9206.05	120783.37	24714.0	3,24,247.68
	Sub total	RS:		22,76,493.01		14,13,276.91
	From 1st valuation of Page					
	no -08 ————			18,59,472.95		14,28,409.04
24, iii)	Supervisor Salley. 074-9-076-06	246		—	700.0	1,72,200.00
		248		—	875.0	2,17,000 248,500.00
	vat as per Submitted bill —			1,03,077.26		
	Sub total	RS:		42,39,043.22		32,62,385.95
	Grand total	RS:		75,01,429.17		ok
(−)	Diduct Salwood provided			31,500.0 74,69,929.17		
	by Sampad branch. 48.35	cft	7500.0	3,62,625/-		
			Nett.	71,38,804.17		
			212 51		076.08.05	

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय   म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं.

भ.न.पा. 8th valuation -2077-05-17,   उत्तार नं. 14

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण: लम्बाई	कामको परिमाण: चौडाई	कामको परिमाण: उंचाई	जम्मा नापी
13,	Super structure construction by heavy					
	Carved stone using 1:1:2 motar.					
	above (ii) 455. (Dwg 770) —	4	1.79	1.79	0.56×1.58	10.76 m²
	Circular part / base –	1	π×2.06²/4	×	1.08×1.58	D=(2.54+1.57)/2 =2.06 ↓ 5.00 m²
	Above plate form up to Nick	1	π×1.52²/4	0.80	1.50.	2.12 m³ D=(1.65+1.33)/2
	Remaining part below Gajur	1	3.14×0.84²/4	1.25	1.10	1.06 m²
					Total=	18.94 m²
22,	Salwood work on Temple as					
	Gajur base Chaukhat:	4	3'0"	3"	4"	144.00
	base –	1	3'0"	4"	6"	72.00
	Gajur Sin —	1	6'0"	8"	8"	384.0 (old)
						600.0 ⇒ 4.17 cuft
17,	Fitting ex. mettal Pinacle					
	by proper maintenance					
i)	Fitting old —	7		—		7.0 nos
ii)	Fitting New —	2		—		2.0 nos.
18,	Re-fixing work of Dog					
	Barking bell, its posts with					
	necessary adjustment (New beam 1.77×.29×.29)	1		—		1.0 set

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं.

उत्तार नं. 15

भ.न.पा.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
19.	Making and fitting well					
	Carved Salwood shutter on West					
	Elevation ——	1	0.66	1.20	1.25	1.00 m²
20,	Double layer Scaffolding					
	work ——	4	9.00	—	13.00	468.00 m²
	(–) Deduct from previous					
	valuation. ——			(–)	301.20	m²
				Nett –		166.80 m²
21,	Supplying and fitting 3/4"					
	Palpali wind bell ——	1	54	——		136.0 nos.
23.	Flush pointing work on					
	outer face of the elevation					
	1st plinth.	3	9.58	—	1.24	35.63 m²
	2nd "	4	7.71	—	0.75	23.13
	3rd "	4	6.22	—	0.53	13.18
	4th "	4	4.97	—	0.43	8.54
	Garbagirha -	4	2.34	—	1.95	18.25
	Above Nila ——	4	3.32	—	4.55	60.42
		4	4.88	—	1.43	27.91
	Gajur Part.	1	4.92		3.00	14.76
					Sub total:	201.82 m²

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं.

उत्तार नं. 16

भ.न.पा.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
	Applying multiplying factor	30%	—	—		263.36 m^2
24,	Fend on.					
	Providing Super-Sallery.	271	—	—	—	271.0 nos.
25,	Site clearance work –	1	—	—	—	1-Job.
	Date: 2077-07-18					
03,	Demolishing mud mortar					
	Stone massonry on Plinthat.					
	- Scanning on Bigbell site					
	wall and plints –	1	8.66	1.10	1.0	9.52 m^2
	Scanning part –	1	8.66	0.30	0.85	2.20 "
					Total =	11.72 m^2
10,	Heavy carved Stone massonry					
	in 1:1:2 mortar on					
	Bigbell site –	1	8.66	0.30	1.85	4.80 m^2
	Steep -	1	1.60	0.73	0.20	0.23 "
		1	0.86	0.73	0.20	0.12 "
		1	0.57	0.73	0.20	0.08 "
		1	0.29	0.73	0.23	0.05 "
	floor maintenance	1	1.80	1.80	0.15	0.48 "
					Total =	5.76 m^2

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं.

उत्तार नं. 17

भ.न.पा.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
04,	Demerage disposal work					
	by manual means.					
	Taking item no 03,	1	11.72	@ 75%	—	8.79 m^2
25,	Site clearance work	L/S	—	—	—	L/S.
24,	Lumpsum fund as					
IV,	Providing octagonal temple					
	re-construction for adding					
	labour charge —	8	—	—	—	8.00
V	Supplying and fitting					
	12"X 10"x 5" stone image					
	of God Durga	1	—	—	—	1-0 set.

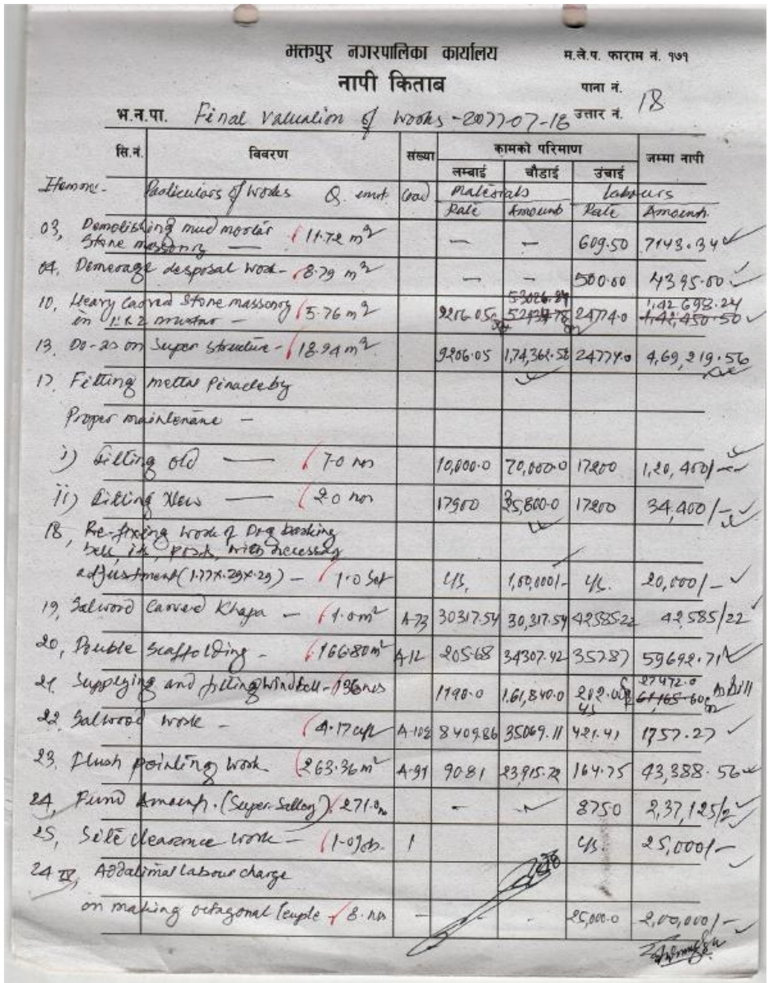

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. १७१

नापी किताब

पाना नं. 18

भ.न.पा. Final Valuation of Works-2077-07-18 उत्तार नं.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण लम्बाई	चौडाई	उंचाई	जम्मा नापी
Item no.	Particulars of Works Q. unit	Cod	Materials Rate	Amount	Labours Rate	Amount
03,	Demolishing mud mortar Stone massonry — 11.72 m²		—	—	609.50	7143.34
04,	Demerage desposal work - 8.79 m²		—	—	500.00	4395.00
10,	Heavy carved Stone massonry in 1:1:2 mortar — 5.76 m²		9216.05	53026.84 / 52474.78	24774.0	1,42,698.24 / 1,41,450.50
13,	Do-as on Super structure - 18.94 m²		9206.05	1,74,361.58	24774.0	4,69,219.56
17,	Fitting metal Pinacle by					
	Proper maintenance —					
	i) Gilting old — 7.0 nos		10,000.0	70,000.0	17200	1,20,400/-
	ii) Gilting New — 2.0 nos		17900	35,800.0	17200	34,400/-
18,	Re-fixing work of Dog barking bell in post with necessary					
	adjustment (1.77×.29×.29) — 1.0 Set		L/S.	1,60,000/-	L/S.	20,000/-
19,	Salwood Carved Khapa — 1.0 m²	A-73	30317.54	30,317.54	42585.22	42,585/22
20,	Double Scaffolding - 166.80 m²	A-12	205.68	34307.42	357.87	59692.71
21,	Supplying and fitting windbell - 136 nos		1190.0	1,61,840.0	202.00 / L/S	27472.0 / 61165.60 (to bill)
22,	Salwood work - 4.17 cft	A-102	8409.86	35069.11	421.41	1757.27
23,	Flush pointing work 263.36 m²	A-91	90.81	23915.72	164.75	43,388.56
24,	Fund Amount. (Super Setting) 271.0 m		—	—	875.0	2,37,125/-
25,	Site clearance work — 1.0 Job.	1			L/S.	25,000/-
24 IV,	Addational labour charge					
	on making octagonal temple 8 nos	—			25,000.0	2,00,000/-

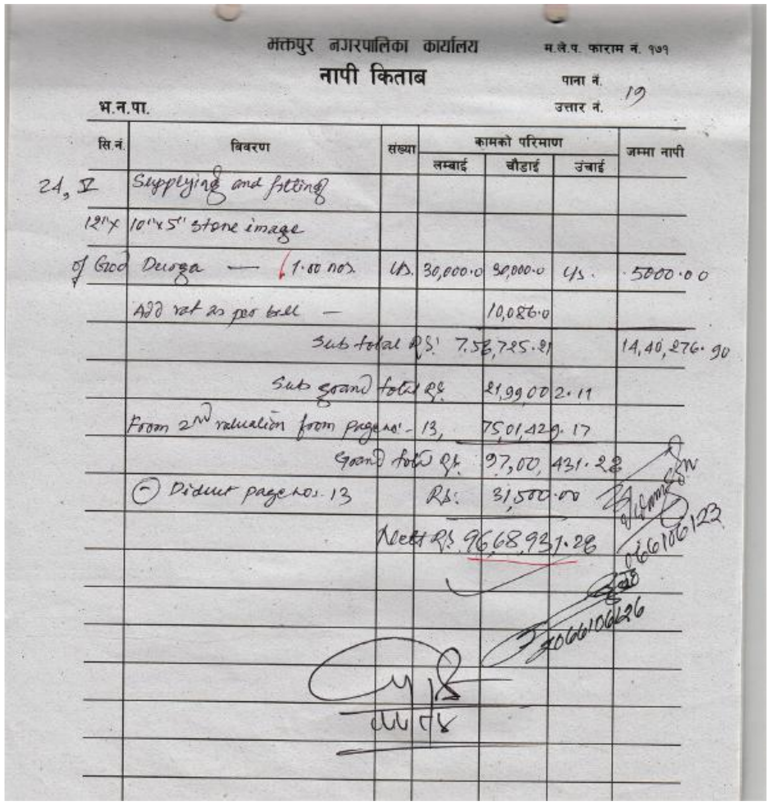

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

म.ले.प. फाराम नं. ९७१

नापी किताब

पाना नं. 19

भ.न.पा.

उत्तार नं.

सि.नं.	विवरण	संख्या	कामको परिमाण			जम्मा नापी
			लम्बाई	चौडाई	उंचाई	
24, V	Supplying and fitting					
12"x	10"x5" stone image					
of God	Durga — 1.00 nos.	L/S.	30,000.0	30,000.0	L/S.	5000.00
	Add vat as per bill —			10,086.0		
	Sub total RS. 7,56,725.21					14,40,276.90
	Sub grand total RS.			21,99,002.11		
	From 2nd valuation from page no. - 13,			75,01,429.17		
	Grand total RS.			97,00,431.28		
	(-) Deduct page no. 13		RS.	31,500.00		
			Nett RS. 96,68,931.28			

कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन

म.ले.प.फा.नं. १७

कार्यालय नाम: श्री भक्तपुर नगरपालिका

म.ले.प.फा.नं. १७

कामको नाम: Vatsala Durga Temple re-construction

इष्टिमेटको कुल अंक: **12,862,213/83**

खर्च भएको कुल अंक: 7713226

इष्टिमेटको भन्दा घटी बढी: घटी

घटी भएको प्रतिशत: 40%

काम शुरू भएको मिति: 2073/7/23

काम सम्पन्न भएको मिति: 2077/7/15

सम्पन्न भएको मिति: 2077/7/15

कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन

क्र	कामको विवरण	इष्टिमेट बमोजिमको			खुद भएको काम			फरक			कैफियत
		परिमाण	दर	जम्मा	परिमाण	दर	जम्मा	परिमाण	दर	जम्मा	
1	Measured drawing making with existing and proposed as per previous evidence	1.00	200000.00	200000.00	1.00	10000.00	10000.00		190000.00	190000.00	(-)
2	Numbering the remaining Appron stone,and collective stone	100.00	750.00	75000.00	144.00	750.00	108000.00	44.00		33000.00	(+)
3	Demolishing plinth structure by mud mortar Brick or stone masonary	340.65	609.50	207625.49	90.17	609.50	54958.62	250.48		152666.87	(-)
4	Demerage desposal work, including transportation	306.59	500.00	153292.50	79.39	500.00	39695.00	227.20		113597.50	(-)
5	Khema puja, Jag site etc.	1.00	100000.00	100000.00	1.00	10000.00	10000.00	0.00	90000.00	90000.00	(-)
6	Ma-appa work 1:1:3 mortar	328.32	20065.00	6587829.73	82.76	20065.00	1660579.40	245.56		4927250.33	(-)
7	Existing Nagol stone re-fixing with 1:1:3 mortar	114.05	712.89	81305.10	100.24	712.89	71460.09	13.81		9845.01	(-)
8	Existing Appron stone fitting with 1:1:3 mortar including pointing	124.17	645.92	80203.89	95.64	645.92	61775.79	28.53		18428.10	(-)
9	Removing & re-fixing existing statue of Twin Eleplant and lion	4.00	10000.00	40000.00	4.00	10000.00	40000.00				
10	Highly carved stone masonary work in 1:1:3 mortar,using previous stone on plinth	11.21	33980.05	380875.58	19.32	33980.05	656494.57	8.11		275618.98	(+)
11	Fitting ex.stone pillar on original position as										
	(i) previous pillar	11.00	9500.00	104500.00	10.00	9500.00	95000.00	1.00		9500.00	(-)
	(ii) New pillar	1.00	220000.00	220000.00	2.00	220000.00	440000.00	1.00		220000.00	(+)
12	Existing stone member fitting work as										
	(i) Cho-Kulam	12.00	2000.00	24000.00	12.00	2000.00	24000.00				
	(ii) meth full	8.00	2500.00	20000.00	8.00	2500.00	20000.00				
	(iii)Corner meth	4.00	5000.00	20000.00	2.00	12500.00	25000.00	-2.00	7500.00	5000.00	(+)
	half metha old				2.00	2500.00	5000.00	2.00	2500.00	5000.00	(+)
	(iv)Existing Nila stone fitting	19.88	2000.00	39760.00	14.00	2000.00	28000.00	5.88		11760.00	(-)
	New Nila stone				4.25	37000.00	157250.00	4.25	37000.00	157250.00	(+)

	(v)Copu stone fitting	15.25	6000.00	91500.00	14.80	8000.00	118400.00	-0.45	2000.00	26900.00	(+)
13	Super structure construction by heavy carved stone masonry with 1:1:3 mortar										
	(i) using 70% previous stone	51.55	31143.55	1605450.00	42.88	19661.90	843102.27	8.67	11481.65	762347.73	(-)
					5.27	33920.05	178758.66	5.27	33920.05	178758.66	(+)
	(i) using 30% new stone	22.10	14693.55	324727.46	32.06	33980.05	1089400.40	9.96	19286.50	764672.95	(+)
14	Re-fixing work of four side corner octagonal Degol,using previous stone	4.00	75000.00	300000.00	4.00	6000.00	24000.00		69000.00	276000.00	(-)
15	Re-fixing work of four side elevated Devi Temple like Barahi,Indrayani,Yashanbi and MahaLaxmi	4.00	6000.00	24000.00	4.00	75000.00	300000.00		69000.00	276000.00	(+)
16	Fitting flying stone lion on Superstructure	4.00	6000.00	24000.00	8.00	6000.00	48000.00	4.00		24000.00	(+)
17	Fitting ex.Metal Pinacle by proper maintainance	9.00	2500.00	22500.00	7.00	27200.00	190400.00	-2.00	24700.00	167900.00	(+)
					2.00	35100.00	70200.00	2.00	35100.00	70200.00	(+)
18	Re-fixing work of Dog Barking bell etc.posts with necessary adjustment	1.00	20000.00	20000.00	1.00	120000.00	120000.00		100000.00	100000.00	(+)
19	Making and fitting well carved salwood door, shutter on West side elevation	1.00	72902.76	72902.76	1.00	72902.76	72902.76				
20	Double Layer Scaffolding work by using bamboo and rope	468.00	563.55	263741.40	468.00	563.55	263741.40				
21	Supplying and fitting 4"ϕ Palpali wind bell	12.00	530.00	6360.00	136.00	1392.00	189312.00	124.00	862.00	182952.00	(+)
22	Salwood work for pinacle and upright posts	45.67	8831.27	403324.16	143.06	8831.27	1263401.49	97.39	0.00	860077.33	(+)
23	Flush pointing work on outer face with stone colour	281.41	255.56	71917.14	263.36	255.56	67304.28	18.05	0.00	4612.86	(-)
24	Providing a fund for unknown item work	1.00	300000.00	300000.00				1.00	300000.00	300000.00	(-)
	(i)Base stone filling				4.00	7000.00	28000.00	4.00	7000.00	28000.00	
	(ii)C.G.I tahara making				78.34	774.79	60697.05	78.34	774.79	60697.05	
	(iii)Sitesupervisor sallery				263.00	635.00	167005.00	263.00	635.00	167005.00	
					272.00	700.00	190400.00	272.00	700.00	190400.00	
					519.00	875.00	454125.00	519.00	875.00	454125.00	
	Making and fitting stone idol of durga				1.00	35000.00	35000.00	1.00	35000.00	35000.00	
	Additional labour charge on making octagonal temple				8.00	25000.00	200000.00	8.00	25000.00	200000.00	(+)
25	Site clearance work	1.00	25000.00	25000.00	1.00	25000.00	25000.00	-	-	-	
	Sub Total:-			11889815.21			9506363.78			2383451.43	(-)
	13%vat accrounding to submitted bill			971815.40			163354.84			808460.56	(-)
		Grand Total:		12861630.61			9669718.62			3191911.99	(-)

बढी भएमा (+) घटी भएमा (-)चिंह लगाउने ।

ईष्टमेट भन्दा बढी खर्च भएमा मुख्य कारण:

स्वीकृट डिजाइन स्पेसिफिकेशन बमोजिम काम भएको हृ भनी प्रमाणीत गर्ने ।

योजना प्रमूख

कार्यालय प्रमूख

सम्पन्न योजनाको सार्वजनिक परीक्षण

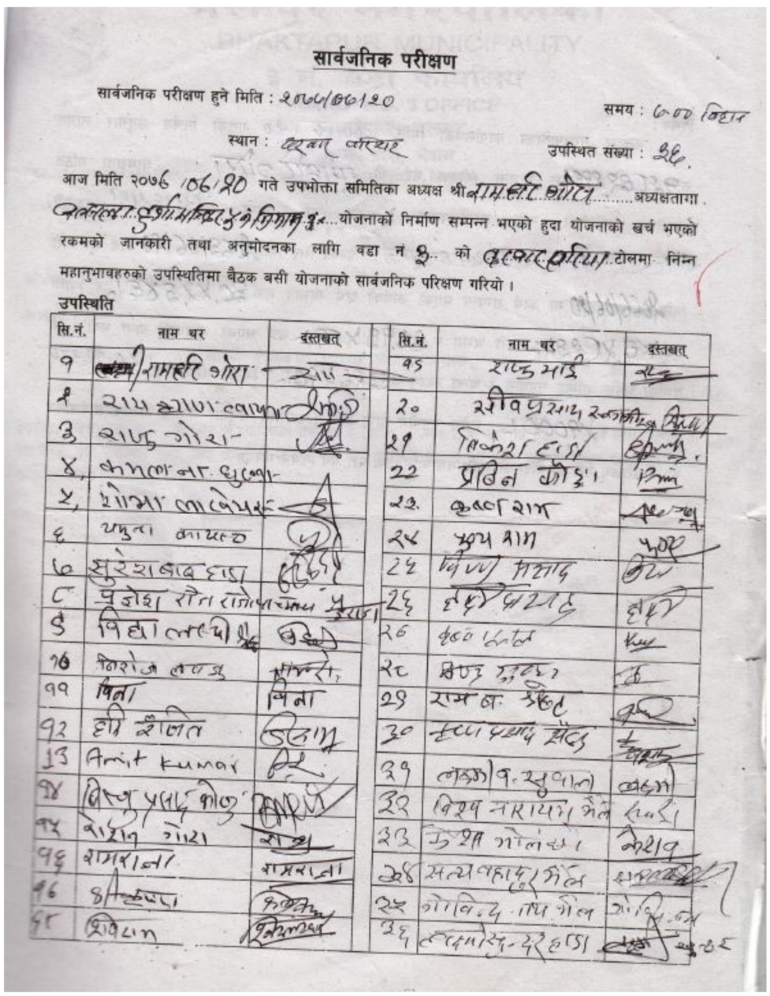

सार्वजनिक परीक्षण

सार्वजनिक परीक्षण हुने मिति : २०७६/०६/२०

समय : ६:०० बिहान

स्थान : दरबार परिसर

उपस्थित संख्या : ३६.

आज मिति २०७६/०६/२० गते उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष श्री रामहरि गोरा अध्यक्षतामा .... योजनाको निर्माण सम्पन्न भएको हुदा योजनाको खर्च भएको रकमको जानकारी तथा अनुमोदनका लागि वडा नं ३ को .... टोलमा निम्न महानुभावहरुको उपस्थितिमा बैठक बसी योजनाको सार्वजनिक परिक्षण गरियो ।

उपस्थिति

सि.नं.	नाम थर	दस्तखत	सि.नं.	नाम थर	दस्तखत
१	रामहरि गोरा	[illegible]	१९	राजु माई	[illegible]
२	[illegible]	[illegible]	२०	शिवप्रसाद [illegible]	[illegible]
३	राजु गोरा	[illegible]	२१	[illegible]	[illegible]
४	[illegible]	[illegible]	२२	प्रबिन [illegible]	Prm
५	[illegible]	[illegible]	२३	[illegible] राम	[illegible]
६	[illegible]	[illegible]	२४	[illegible] राम	[illegible]
७	सुरेश [illegible]	[illegible]	२५	[illegible] प्रसाद	[illegible]
८	[illegible]	[illegible]	२६	[illegible] प्रसाद	[illegible]
९	[illegible]	[illegible]	२७	[illegible]	[illegible]
१०	[illegible]	[illegible]	२८	[illegible]	[illegible]
११	बिना	बिना	२९	राम ब. [illegible]	[illegible]
१२	हरि [illegible]	[illegible]	३०	[illegible] प्रसाद [illegible]	[illegible]
१३	Amit kumar	[illegible]	३१	[illegible] सुवाल	[illegible]
१४	बिष्णु प्रसाद [illegible]	[illegible]	३२	बिश्व नरायण मैल	[illegible]
१५	[illegible] गोरा	[illegible]	३३	कृष्ण [illegible]	[illegible]
१६	रामराना	रामराना	३४	सत्यबहादुर मैल	[illegible]
१७	[illegible]	[illegible]	३५	गोबिन्द [illegible] मैल	[illegible]
१८	[illegible]	[illegible]	३६	[illegible]	[illegible]

निर्णय :

भक्तपुर नगरपालिका कार्यालयको मिति २०६६।६।२० गतेको निर्णय अनुसार लागत रु.१,२८,६२,४९३/-को योजना स्वीकृत भई श्री [illegible] अध्यक्षता गठित उपभोक्ता समितिले नपा कार्यालयबाट ४ पटक गरी जम्मा रु.६६,९३,५९६/- (अक्षरेपी [illegible]) पेश्की लिई मिति २०६३/०६/२० कार्य शुरु गरी मिति २०६६/०६/२० मा कार्य सम्पन्न भएको कार्यको खर्च सामान तर्फ ३०,४५,३४६/- र ज्याला तर्फ ४६,४८,२३५/- गरी जम्मा रु.६६,९३,५९१/- खर्च भएको जानकारी प्राप्त भयो । सो कार्यका लागि आर्थिक सहयोग र चन्दा स्वरुप रु.८,२६,५१०/-, जिन्सी सहयोग रु.५०,१३,५७६ र जनश्रमदान रु.५१,०००/- समेत सहयोग प्राप्त भयो । उपरोक्त अनुसार हिसाब किताब सार्वजनिक रुपमा परीक्षण गरी अनुमोदनको लागि नगरपालिकामा पेश गर्ने निर्णय गरियो।

कार्यालय प्रयोजनको लागि मात्र ।

साइटमा खटिएको प्राविधिकले भर्ने :

ल.इ नं :	उपभोक्ता समिति गठन मिति: २०६३/२/१६
ल.ई. रकम : १,२८,६२,४९३/८२	योजना सम्झौता भएको मिति : २०६३/२/२५
बजेट नपा (क्रमागत)	कार्य शुरू मिति : २०६३/३/१५
ल.ई. स्वीकृत मिति: २०६२/९/३०	कार्य सम्पन्न मिति : २०६६/६/१५
जम्मा पेश्की रकम: ३५,००,०००/-	
जम्मा फांटवारी पेश रकम: ९५,७६,४८९/-	
बिल भर्पाइ थान / कुल रकम : ५५ / ९५४६,४८९/-	
बैंक भौचरबाट फिता दाखिला भएको रकम : रू. १५,५५,६९३/-	
निवेदन बुझिलिने साइटमा खटिएका प्राविधिकको :	
नाम: सूर्य भक्त खर्दु दस्तखत: [illegible]	मिति: ०६६/६/२५

आज मिति २०६६ साल कार्तिक १८ गतेका दिन वत्सला [illegible] मन्दिर पुनः निर्माण उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष श्री रामहरि गौतम ज्यूको अध्यक्षतामा बैठक बसियो । उक्त बैठकमा तपसिल बमोजिम उपस्थिति हलफल र निर्णय गरियो ।

तपसिल

उपस्थिति

१ अध्यक्ष :- श्री रामहरि गौतम

२ सचिव :- श्री मैया [illegible]

३ कोषाध्यक्ष :- श्री लक्ष्मी सुन्दर [illegible]

४ सदस्य :- श्री रामकृष्ण गौतम

५ श्री रामकुमार सिलपकार

६ श्री दिपेन्द्र राज शर्मा

७ श्री सुरेन्द्र बाबु हाडा

८ श्री चन्द्र लक्ष्मी सिलपकार

९ श्री लक्ष्मी [illegible] सिलपकार

१० श्री [illegible]नाथ गौतम

हलफल :-

१ विषय प्रवेश सम्बन्धमा ।

(२) आर्थिक सहयोग सम्बन्धमा ।

निर्णय :

मिति २०६६ साल कार्तिक महिना देखि ०६६ कार्तिक महिना सम्म [illegible] तर्फ रु. [illegible] सामान [illegible] रु. [illegible] गरि जम्मा रु. [illegible] (अक्षरेपी [illegible]) [illegible] [illegible] गरियो । [illegible] मिति २०६६।[illegible] गते [illegible] [illegible] रु. ३५००,०००। [illegible] रु. [illegible] मात्र [illegible] गरी बाँकी रकम रु. [illegible] अक्षरेपी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] बाँकिले । भन्ने निर्णय गरियो ।

मिति २०६३ साल मंसिर महिना १५ गते देखि मिति २०६८ साल फागुन १६ गतेसम्म स्वदेशी र विदेशी पर्यटक हरु बाट सामुहिक र व्यक्तिगत आर्थिक सहयोग बापत रु. ६४८४१०८ अक्षरेपी [illegible] मात्र [illegible] नगरपालिका को खाताको [illegible] गर्ने निर्णय गरियो।

श्री वत्सला दुर्गा मन्दिर पुनः निर्माण कार्यमा शुरु देखि अहिले सम्म कार्य कुशलता गर्ने स्थानीय युवा महानुभाव हरु एवं यस कार्यमा मेशिन [illegible] उपलब्ध गरि सहयोग गर्ने श्री [illegible] उद्योग [illegible] आर्थिक एवं भौतिक सहयोग गर्ने सम्पूर्ण स्थानीय, स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरु मा हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछ।

[illegible signatures]

श्रीमान् प्रमुखज्यू
भक्तपुर नगर कार्यपालिका कार्यालय
व्यासी, भक्तपुर

मिति:२०७७।७।

बिषय : पेश्की फछ्र्यौंट गरी पाउँ ।

महोदय,

उपरोक्त सम्बन्धमा यस भ.न.पा. वडा न.३ स्थित दरवार स्क्वायर बत्सला दुर्गा मन्दिर पुर्न निर्माण गर्न मिति २०७३।३।३ गते रु.२०,००,०००।- र मिति २०७४।१२।१३ गते रु. ३९,००,०००।- गरी जम्मा रु.५९,००,०००। - पेश्की लिएकोमा मिति २०७४।११।३ गते रु.१९,०६,६०५।५० र मिति २०७४।१२।१३ रु. ४२,५९,३२०।- गरी जम्मा रु.६१,६५,९२५।५० को विल भर्पाइ दोर हाजिर फारम पेस गरी पेश्की फछ्र्यौंट समेत भै सकेको छ ।

मिति २०७६ पौष २५ गते बाकी काम सुचारु गर्न थप रु. ३५,००,०००।- (अक्षेरुपी पैतीस लाख रुपैया मात्र) पेश्की लिएकोमा मिति २०७६ कार्तिक देखि २०७७ कार्तिक सम्म ज्याला तर्फ रु. १२,०२,६५०।- (अक्षेरुपी बाह्र लाख दुई हजार छ सय पचास रुपैया मात्र) र सामान तर्फ रु. ३,४५,००६।- (अक्षेरुपी तीन लाख पैतालीस हजार छ रुपैया मात्र) गरी जम्मा रु. १५,४७,६५६।- (अक्षेरुपी पन्ध्र लाख सरचालीस हजार छ सय छपन्न रुपैया मात्र) खर्च भएकोहुँदा बाकी रु. १९,५२,३४४।- (अक्षेरुपी उन्नाईस लाख बाउन्न हजार तीन सय चवालीस रुपैया मात्र) भ.न.पा.को खातामा जम्मा गरेको भौचर संलग्न छ ।साथै वत्सला दुर्गा मन्दिर पुर्न निर्माण गर्ने क्रममा सहयोगि मन भएका स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरु बाट रु.६,२७,५१०।- (अक्षेरुपी छ लाख सत्ताईस हजार पाँच सय दश रुपैया मात्र)सहयोग प्राप्त भएको रकम भ.न.पा.को खातामा जम्मा गरेको भौचर यसै साथ संलग्न गरी उपभोक्ता समितिको नाउँमा भएको पेश्की फछ्र्यौंट गरी पाउन श्रीमान् समक्ष अनुरोध गर्दछु ।

संलग्न कागजातहरु

१. विल भपाई गरी ५३
२. दोर हाजिर फारम १२
३. भ.न.पा.मा जम्मा गरेको भौचर थान २
४. उ.भो. समितिको निर्णय प्रतिलिपि १

निवेदक
अध्यक्ष रामहरि गोरा
बत्सला दुर्गा मन्दिर पुर्न निर्माण उ.भो.स.
भ.न.पा.- ३

मिति: २०५८ /८ /२० गते

श्रीमान प्रमुखज्यू,
भक्तपुर नगरपालिका,
नगरकार्यपालिकाको कार्यालय, भक्तपुर

विषय: पेश्की फछ्र्यौट गरी पाऊं ।

उपरोक्त सम्बन्धमा भ.न.पा. वडा नं ०३, दरबार क्षेत्र स्थित् श्री वत्सला दुर्गा भवानी मन्दिर निर्माण योजना संचालन गर्न मैले ३ पटक गरी जम्मा रू. ८७,६५,६४५।६६ पेश्की लिई ३ पटक गरी रू. ८८,९३,२२६।३८ बराबरको खर्चको फांटवारी बुझाईसकेको छु । हाल सो योजना सम्पन्न भैसकेको छ । उक्त कार्यमा रू. — बराबरको जनश्रमदान र रू. ६,३८,५१०।- आर्थिक सहयोग जुटेको समेत अनुरोध गर्दै मेरो नाउंमा रहेको रू. ३५,०२,०८१।- पेश्की फछ्र्यौट गरी रू. — भुक्तानी हुन अन्तिम बिल भर्पाइ थान ६५ बाट हुन आउने रू. १५,४८,८०७।- बराबरको खर्चको फांटवारी/बढी भएको रू. १६,४२,५१६।- भ.न.पा.को नाउंमा नेपाल बैंक लि. भक्तपुरमा दाखिला गरेको चल्ती हिसाव नं .... को भौचर यसैसाथ राखी श्रीमान समक्ष यो निवेदन पेश गर्दछु ।

पेश्की र खर्चको फाटंवारी विवरण :

किस्ता	पेश्की लिएको विवरण			खर्चको फांटवारी बुझाएको विवरण			
	मिति	रकम	हालसम्मको जम्मा	मिति	बिल भर्पाइ थान	फांटवारी रकम	हालसम्मको जम्मा
पहिलो		२०,००,०००।-				१५०६४२५/६६	
दोश्रो		३०,००,०००।-				५२,६६,५२१/६२ ± १०,०००।-	
तेश्रो		२,६५,६४५/६६					
चौथौ		३५,००,०००।-	८७,६५,६४५/६६			१५४८,८०७।-	८८,२३,०२९/८५
पाचौं							

उल्लेखित ब्यहोरा ठीक सांचो हो, झुठो ठहरे कानुन बमोजिम सहुंला, बुझाउंला ।

निवेदक

नाम : रामहरि गोरे ।

ठेगाना : भ.न.पा.- ३,

दस्तखत् :

सिफारिस गर्ने सम्बन्धित वडाध्यक्ष,

नाम :

दस्तखत् र छाप :

स्वायत्त नगरपालिका फोन नं. : ०१६६१३११०

भक्तपुर नगरपालिका
BHAKTAPUR MUNICIPALITY
३ नं. वडा कार्यालय
WARD NO. 3 OFFICE
वंशगोपाल, भक्तपुर
३ नं. प्रदेश, नेपाल
Province No. 3, Nepal

प.सं.:-१११४(२२)०७७।०७८

च.नं.:२८६

मिति:- २०७७।०७।२०

संपदा शाखा
२०७७-७-२०

श्री भक्तपुर नगरपालिका कार्यालय

भक्तपुर ।

भक्तपुर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
दर्ता नं. ९८०२
मिति २०७७।७।२०

विषय:-हिसाब फर फारक गर्ने सम्बन्धमा ।

उपरोक्त सम्वन्धमा यस भक्तपुर नगपालिका वडा नं. ३ स्थित बत्सला दुर्गा मन्दिर पुन: निर्माण कार्यको काम सम्पन्न गरि सकेको हुंन्दा उक्त कार्यको हिसाब फर फारक गरि पेश्की फछर्यौट गरि दिनु हुन सिफारिस साथ अनुरोध गर्दछ।

२०७७।०७।२०

राजकृष्ण गोरा
वडाध्यक्ष

टिप्पणी र आदेश

भक्तपुर नगरपालिका
कार्यालय
(BHAKTAPUR MUNICIPALITY)

पत्र संख्या :
चलानी नं.

मिति: २०६६।०६।२४

विषय : कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन तथा पेश्की फछ्र्यौट गरिदिने बारे।

टिप्पणी र आदेश

श्रीमान्

वि.सं. २०६२ वैशाखको मुख्य पहिलो पुनः निर्माण योजना अन्तर्गत साबिक नगर वडा नं ९३, हाल वडा नं ३, दरबार क्षेत्र स्थित वत्सला दुर्गा मन्दिर पुनः निर्माण गर्न रु. १,२८,६२,२१३।८३ बराबरको ल.ई. मिति २०६३।०३।३१ मा स्वीकृत भै उक्त योजना संचालनार्थ तात्कालिन ९३ नं वडा कार्यालयको पहलमा पूर्व वडाध्यक्ष – रामहरि गोरखाःमुको अध्यक्षतामा ९ सदस्यीय उपभोक्ता समिति गठन भै आएको समूह संग क्रमागत रूपमा योजना संचालन गर्दै जाने गरि सम्झौता पश्चात समितिले क्रमशः रु. २०,००,०००।- रु. ३९,००,०००।- पेश्की, रु. २,६५,६४५।६६ मूल्य र रु. ३५,००,०००।- पेश्की सहित जम्मा रु. ९६,६५,६४५।६६ तथा जि.आई.जेड नामक संस्थाबाट सम्पदा उपभोक्तालाई निःशुल्क प्राप्त साल काठ ५०-२० घनफिट गराई एकोमा समितिले मिति २०६३।३।१५ बाट योजना शुरु गर्नु भै मिति २०६६।७।१५ सम्ममा निर्देशानुसारको कार्य सम्पन्न गरि, यो भन्दा अगाडी समितिले रु. १८,०६,४२५।६ रु. ४२,६६,१२१।६२ सहित रु. ६१,६५,६४५।६६ कमिक पेश्की फछ्र्यौट गरि सक्नु भएको र बाँकि रु. ३५ लाख मध्ये रु. १५८६,८१२। बराबरको खर्चको कागजात पेश गर्नु भै बाँकि रकम भएको खातामा जम्मा गर्नु भएको रु. १८,५२,५१६।- को भौचर संलग्न गरि पेश्की फछ्र्यौट निवेदन पेश गर्नु भएको, साथै योजना अवधिभरमा स्वदेशी तथा विदेशी महानुभावहरुबाट नगद चन्दा सहयोग प्राप्त भएकोरु ६२८,५१०।- समेत बैंक दाखिला गर्नु भै पेश्की फछ्र्यौट तथा योजना फरफारक गरि दिने निवेदन पेश भएको।

भक्तपुर नगरपालिका
कार्यालय
(BHAKTAPUR MUNICIPALITY)

पत्र संख्या :

चलानी नं.

मिति:.....................

विषय : ....

टिप्पणी र आदेश

उपरोक्त उल्लेख विवरण बमोजिम सम्पन्न कार्यहरुको पटके मुल्याङ्कन क्रमशः रु. ३२,८७,८८१।६६; रु ४१,८२,०४७।१८ र अन्तिम पटक रु. २१,६६,००२।११ सहित कुल रु. ९६,६८,९३१।२८ बराबरको कार्य भएको देखिएकाले अन्तिम पेश्कि रु. ३५,००,०००।- (पेतिस लाख) मध्ये फाँटवारी रु. १५,४७,४८१।- देखाउनु भएको तर्फ रु. २१,६६,००२।११ बराबरको कार्य भएको देखिदा रु. १५,४७,४८१।- फछ्र्यौट गरि बैंक दाखिला गरेको रु. १९,५२,५१८।- आम्दानी बाँधी र चन्दा स्वरुप प्राप्त रु. ६,५७,५१०।- पनि आम्दानी बाँधी, उक्त योजनाको कुल खर्च रु. ७७,१३,२२६।६६ खर्च समर्थन गरि पेश्कि फछ्र्यौट गर्न मनासिब देखिन कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन सहित निर्णयार्थ श्रीमानमा पेश गर्दछु।

श्रीमान्,

उपरोक्त अनुसार वत्सला दुर्गा मन्दिर पुनःनिर्माण गर्न रु. १,२८,६२,२९३।८३ बराबरको लई मिति २०६३।२।३१मा स्वीकृत भै कुल रु. ८६,६२७४५।६६ नगर पालिकाको तर्फबाट उपभोक्ता समितिलाई (तीन पटक पेश्की र भुक्तानीको रुपमा) उपलब्ध गराएको मध्ये अन्तिम पेश्की ३५,००,०००।- भएकोमा कुल मूल्याङ्कन रु. ८६,६८,८३१।२८ बराबरको कार्य भएको देखिएकोले अन्तिम पेश्की रु. ३५,००,०००।- लाख मध्ये फाँटबारी रु. १५,४७,४८१।- भएको तर्फ रु २१,८८,००२।११ बराबरको कार्य भएको देखिएकोमा रु. १५,४७,४८१।- फछ्र्यौट गरि बैंक दाखिला गरेको रु. १८ ५२५१८।- आम्दानी बाध्ने चन्दा (आर्थिक सहयोग) प्राप्त रु ६,५७,५१०।- पनि

२०६६-०७-२६

खप नगरपालिका

भक्तपुर नगरपालिका

BHAKTAPUR MUNICIPALITY

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

OFFICE OF MUNICIPAL EXECUTIVE

दरबारस्क्वायर, भक्तपुर

Durbar Square, Bhaktapur

बाग्मती प्रदेश, नेपाल

पत्र संख्या:
चलानी नं:

मितिः २०७७ ।

विषयः

टिप्पणी र आदेश

आम्दानी बाँढ्ने, कुल खर्च रु. ७७,१३,२२६।६६ खर्च समर्थन जाँच र चेकको कट्टि जाँच निर्णय मिति २०७७-०७-२६ को नगर कार्यपालिका बैठकबाट भएकोले उक्त निर्णय कार्यान्वयन हुनको लागि श्रीमान समक्ष अनुरोध गर्दछु।

2077-07-26

[illegible]

[illegible]

तस्बिर खण्ड

(नृत्य वत्सला मन्दिरका तस्बिर, मूर्ति, आकृति र
निर्माण कार्यका केही तस्बिरहरू)

नृत्य वत्सला मन्दिरमा रहेका मन्दिर

नृत्यवत्सला मन्दिरको एक तलामाथितिर चार कुनामा रहेका साना मन्दिरहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

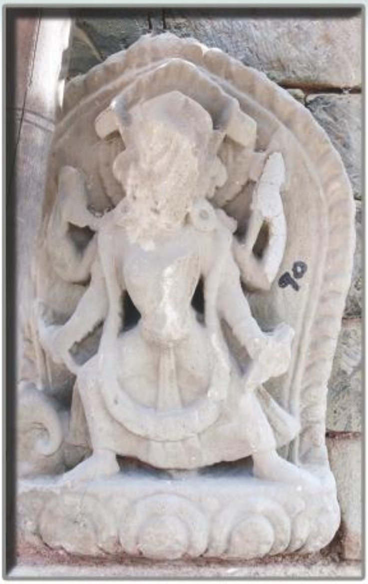

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही मूर्तिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही आकृतिहरू

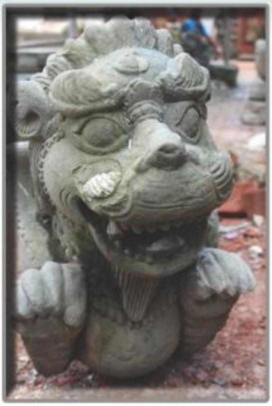

नृत्य वत्सला मन्दिरका केही आकृतिहरू

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

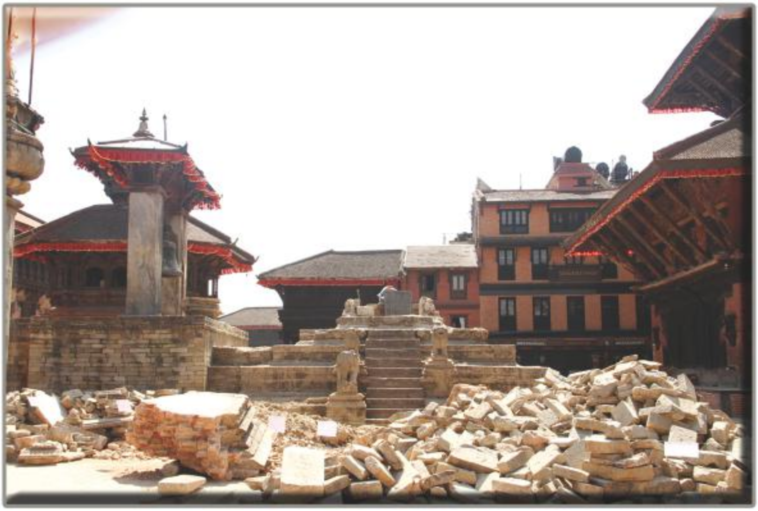

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

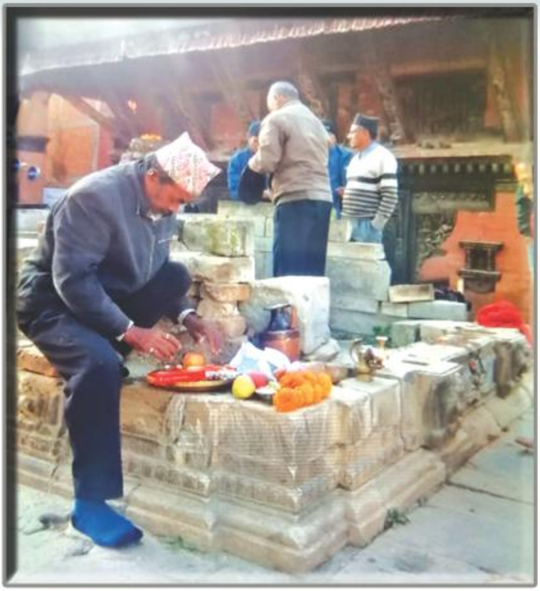

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

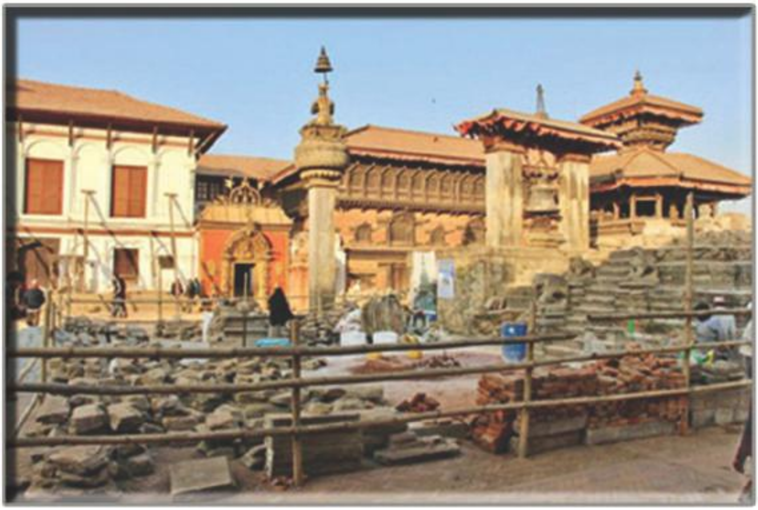

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

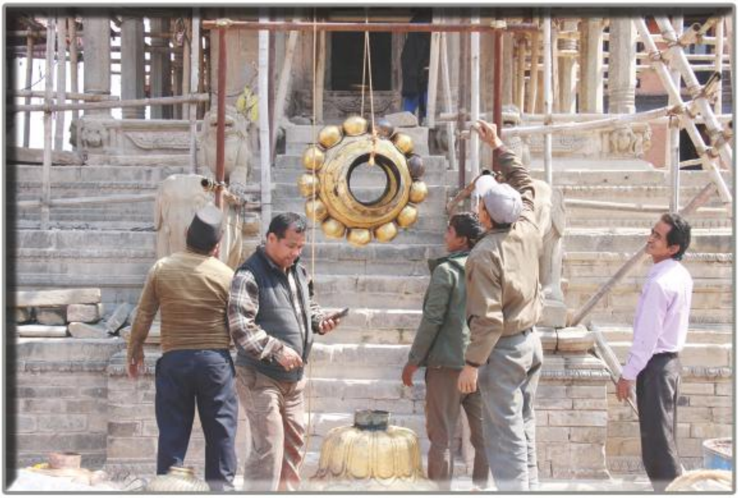

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

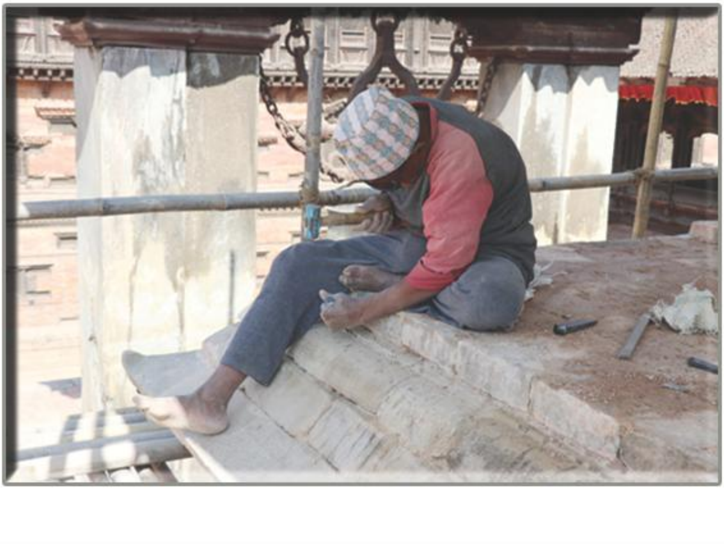

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुनःनिर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला मन्दिर पुन:निर्माण गर्दै

नृत्य वत्सला पुन:निर्माणको निरीक्षण-अवलोकन

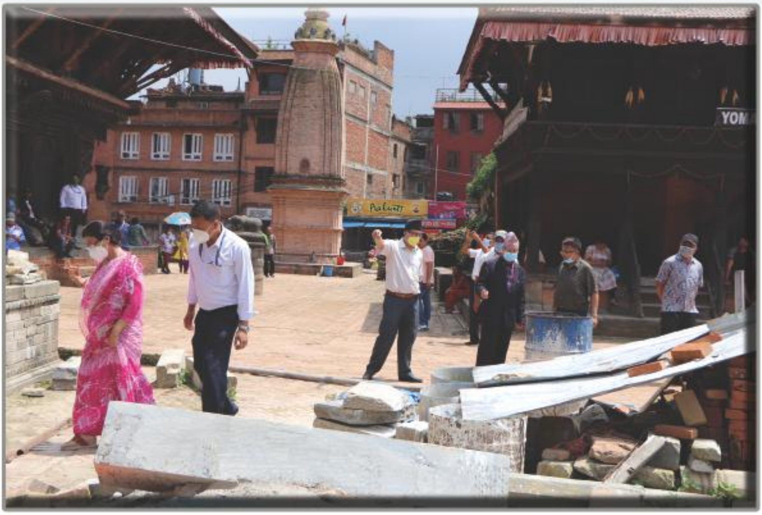

नेमकिपाका अध्यक्ष का.रोहित, भनपा प्रमुख सुनिल प्रजापति, उपप्रमुख रजनी जोशी, वडाध्यक्षहरू र विभिन्न पदाधिकारीहरूबाट विभिन्न समयमा पुन:निर्माणको निरीक्षण–अवलोकन

नृत्य वत्सला पुन:निर्माणको निरीक्षण-अवलोकन

नृत्य वत्सला पुन:निर्माणको निरीक्षण-अवलोकन

नृत्य वत्सला पुन:निर्माणको निरीक्षण-अवलोकन

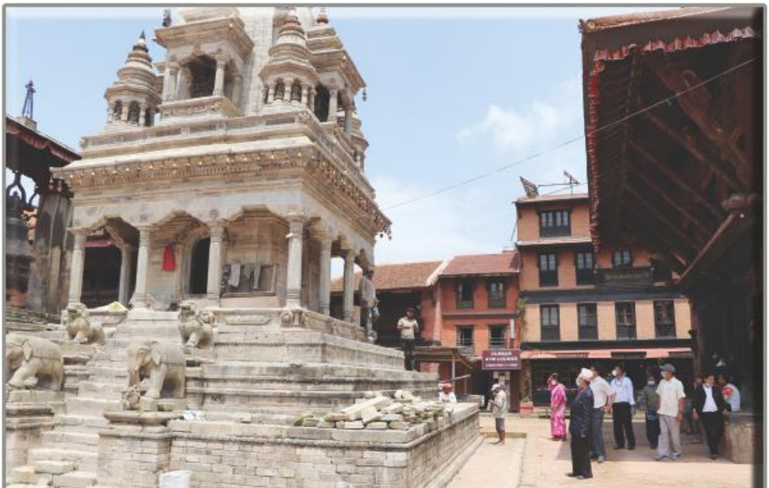

भक्तपुरका सम्पदाहरूको जीर्णोद्धार र पुनर्निर्माणबारेको एक अन्तरक्रिया कार्यक्रम

(२०७३ भाद्र २३ गते)

भक्तपुरका सम्पदाहरुको जीर्णोद्धार र पुनर्निर्माणबारेको एक अन्तरक्रिया कार्यक्रम

(२०७३ भाद्र २३ गते)